افغانیک

زما ژوند
او مبارزه

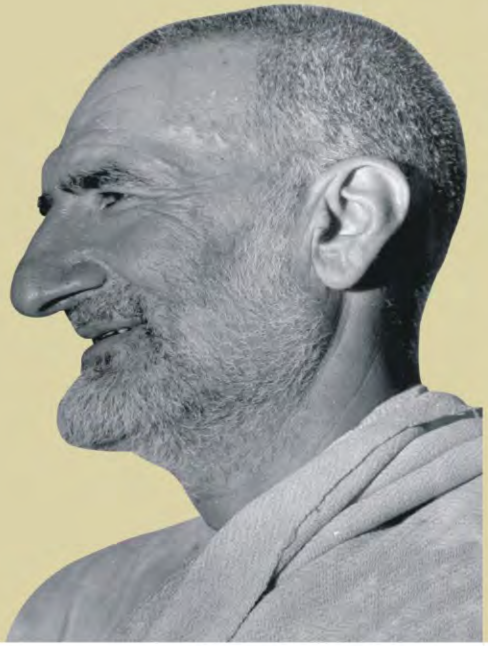

ژباړونکی انجنیرغلام محمد

۱۳۹۴

زما ژوند او مبارزه

My life & Struggle

ژباړونکی انجنیرغلام محمد
۱۳۹۴

Afghanic

My life & Struggle

as narrated to K B Narang

ISBN 978-9936-200-03-6

Translator Eng Ghulam Mohammad

2016

زما ژوند او مبارزه

د خان عبدالغفار خان اټوبيوګرافي

ترتیب کوونکی: ک. ب. نرنګ

ژباړونکی: انجنیرغلام محمد

کابل، ۱۳۹۴

بسم الله الرحمن الرحيم

د کتاب نوم	زما ژوند او مبارزه: د خان عبدالغفار خان اټوبیوګرافي
ترتیب کوونکی	ک. ب. نرنګ
ژباړونکی	انجنیرغلام محمد
لومړی چاپ	**۱۳۵۳**، کابل
دوهم چاپ	**۱۳۹۴**، کابل
چاپشمېر	۱۰۰۰
چاپځای	سهر مطبعه، کابل، افغانستان

ای اس بي ان

فهرست

سریزه...الف
د املایي تغیراتو یادونه..ج
زما کوچنیواله...۱
زموږ کلتوري میراث..۵
شهرت غوښتنه او هېواد پالنه، دوه تضاد اصلونه دي..............۸
پوهه - رشد او مرئیتوب..۱۲
د هېواد په کوټونو کې...۱۹
مایوسي، محرومیتونه او بندیخانې..................................۲۵
ولې موږ بندیان شو؟...۳۱
هجرت..۳۴
د خلافت جنبش...۳۸
د جېلونو بدلون...۴۶
په برتانوي جېل کې...۵۴
ځمرۍ او مېږه..۶۱
په ژورنالېزم کې تجربې...۶۲
خدايي خدمتګاران..۷۰

غونډې او کنفرانسونه.......... ۷۴
د سور پوښو زجر او تړنه.......... ۸۰
د بنو کلابندي.......... ۸۵
جنبشونه او ظلمونه.......... ۹۰
د ګاندي ایروین تړون.......... ۹۷
زه او جواهر لال.......... ۱۰۰
په سیمله کې.......... ۱۰۵
تشدد که عدم تشدد؟.......... ۱۱۲
په جېل کې دوستي.......... ۱۱۷
په بنګال کې.......... ۱۲۱
رښتیا ویل جرم دی!.......... ۱۲۳
کورنۍ الې ګولې.......... ۱۲۷
ډېرونو ته د جرګو لېږل.......... ۱۳۲
د پښتنو ترمنځ وېش.......... ۱۳۶
ریفرنډم او انتخابات.......... ۱۴۰
د کابینې ماموریت.......... ۱۴۵
سرحدونو ته د جواهر لال تګ.......... ۱۴۷
عدم تشدد.......... ۱۵۵
کسات په کسات باندې.......... ۱۵۷
د هندوستان وېش.......... ۱۶۱
آیا آزادي داسې وي؟.......... ۱۶۷
آیا موږ خپل اعتبار خوړلی دی؟.......... ۱۷۰
انګلیسي سریزه.......... ۱۷۴

سریزه

«زما ژوند او مبارزه» کتاب د My Life & Struggle. Autobiography of Badshah Khan کتاب پښتو ژباړه ده، چې د باچا خان له خولې لیکل شوی او ښاغلي K. B. Narag ثبت او بیا په کال ۱۹۲۹ په هند کې په انګریزي ژبه چاپ شوی دی.

همدا کتاب بیا د ښاغلي انجنیرغلام محمد لخوا پښتو ته اړول شوی او د لومړي ځل لپاره د اطلاعاتو او کلتور وزارت لخوا په کال ۱۳۵۳ په کابل کې په دولتي مطبعه کې چاپ شوی دی.

ما په کامه کې د حمزه بابا کتابتون کې د همدې کتاب یوه نسخه ولیدله او د ټایپ نه وروسته دا دی تاسو ګرانو لوستونکو ته یې وړاندې کوم.

د استاد صمیم دغه خدایي خدمت ستایم.

د همدې کتاب انګلیسي متن یو ځل بیا په کابل کې د افغانستان ټایمز خپرولو مرکز لخوا په کال ۲۰۰۸ چاپ شوی او په الماني ژبه هم په کال ۲۰۱۲ کې چاپ شوی دی.

څرنګه چې د کتاب پښتو نسخه هم نه پیدا کېدله، نو موږ دا کتاب بیا چاپ کړ، ترڅو خلک د باچا خان د ژوند او مبارزې څخه خبر شي، ځان پرې وپوهوي او عمل پرې وکړي.

ما د باچا خان خبرې له بېلا بېلو کتابونو څخه راټولې او د کتاب په شکل «زموږ د باچا خبرې» تر نامه لاندې چاپ کړی دی، په دغه کتاب زما د سریزې یوه برخه دلته رانقل کوم:

« په افغانستان کې په دېرشو کلونو کې څه ناڅه هره ورځ په خبرونو کې راځي، چې دلته او هلته چاودنه، حمله، جګړه او ځانمرګې حمله وشوه او پکې دومره کسان ژوبل او دومره کسانو خپل ژوند له لاسه ورکړ.

د دغه حالت یو اصلي عامل زموږ د خلکو په سرونو او زړونو کې د خپلو هیلو، غوښتنو، ټولنیزو او سیاسي هدفونو ته د رسېدلو د تشدد له لارې دی.
زموږ په ملک کې د درېیو لسیزو جګړو او د بېلابېلو افراطي ډلو راتګ یو مهم علت همدا دی.
د ترکیې د مذهبي چارو ریاست (دیانت) مشر پروفیسور ډاکټر محمد ګورش وایي: «د مسلمانانو تر ټولو لویه ستونزه دا ده، چې دوی نه شي کولای د خپل دین او ورځني ژوند ترمنځ صحیح رابطه تینګه کړي. ډېر اسلامي مشران او عالمان د دې پر ځای چې ستونزې حل کړي، دوی پخپله ستونزې جوړوي»
زموږ باچا سل کاله مخکې دغه حیاتي مسئلې ته متوجه او د هغه د حل لپاره یې عملي ګامونه ایښي وو، خو له بده مرغه چې د دومره وخت په تېرېدلو سره لا هم ډېر افغانان پخپلو سرونو او زړونو کې د تشدد په موجودیت یا پوه نه دي او یا هم د هغه د لرې کولو لپاره هیڅ کوم اساسي او عملي قدمونه نه دي ایښودل شوي. له بده مرغه افغانان، نور مسلمانان او هم نور خلک د باچا خان له فکر او عمل څخه بې خبره دي.
ده سل کاله مخکې افغاني او اسلامي ټولنه ډېره ښه تحلیل، تشخیص او پېژندلې وه او په تداوی کې یې عملي او بریالي ګامونه اخیستي وو.
باچا خان ټول ژوند د خپلو خلکو د ستونزو په حل کولو کې جد و جهد کړی دی. ده هر چېرته د سولې، ورورولۍ، مینې، عدم تشدد غږ پورته کړی دی.
له بده مرغه دا زموږ د مشرانو او زموږ خپله ملامتي ده، چې د غفار خان د فکر او جد و جهد نه مو ځانونه نه دي خبر کړي او د ده لاره مو نه ده تعقیب کړې. زموږ د باچا خبرې او د باچا خان د نورو کتابونو له چاپ څخه زموږ یوه موخه همدا د عدم تشدد مسئله ده.

یحیی وردک
کابل، نومبر، ۲۰۱۵

د املايي تغيراتو يادونه

ځرنګه چې دغه کتاب ځلويښت کاله پخوا ترجمه، ټايپ او چاپ شوی ؤ، مونږ يو ازې ډېر کم املايي تغيرات پکې راوستل، چې د ګرانو لوستونکو د معلوماتو لپاره يې دلته ذکر کوو:

اصل متن	تغير شوی متن	صفحه
۱- پاته	پاتې	۳
۲- په	پر	۵
۳- اولس	اولسونه	۶
۴- وځنډيده	وځنډيدل	۸
۵- تالو	طالعو	۹
۶- رسختي	رخصتي	۱۰
۷- شوه	شو	۱۱
۸- کيدي	کيږدي	۱۴
۹- شنه	شين	۱۴
۱۰- کور	کوربه	۱۴
۱۱- پاته	پاتې	۱۶
۱۲- کوزده	کوژده	۱۹
۱۳- کين	کينې	۲۳
۱۴- اصل متن: پښې يې په زور پکې تخته کړې تغير شوی متن: پښې مې يې په زور پکې تخته کړې		۲۶
۱۵- کامل	کاملاً	۳۳
۱۶- ووي	وويل	۸۰
۱۷- په	پرې	۸۳
۱۸- وي	دی	۹۰
۱۹- ښه راغلی	ښه راغلاست	۱۴۹
۲۰- منکې	مکې	۱۵۴
۲۱- وشو	وشول	۱۶۷

زما کوچنیواله

زه په هستانګر چې اوس په هشتنغر سره مشهور دی د اتمانزو په کلي کې د خان بهرام خان په کور کې زېږېدلی یم. په هغه زمانه کې زمونږ په کورنیو کې رواج نه و چې د خپلو ماشومانو د زېږېدو نېټه یادداشت کې. او برسېره پر هغه ډېرو کمو وګړو لوستل او لیکل کولای شو.
نو له دې کبله زما د زېږېدنې د نېټې او کال ریکارډ نشته دی. مګر زه په دې باور لرم چې زه په ۱۸۹۰ع کال کې زېږېدلی یم؛ دا ځکه چې مور به مې تل راته ویل، کله چې زما د ورور ډاکټر خان صاحب واده ؤ زه یوولس کلن وم.
څنګه چې نوموړي په ۱۹۰۱ع کال کې واده وکړ، نو هرومرو به زما د زېږېدو کال ۱۸۹۰ع وي. زما پلار د خپل قوم لوی مشر او خان ؤ، مګر د مشرۍ او خانۍ غرور او هوا یې په ککره کې نه وه. هغه خورا نرم مزاج، سخي حوصله من، خدا ترس او د عالي کرکتر خاوند ؤ. په هره شخړه کې یې د بېوزلو ملاتړ کاوه. که چا به ورسره تېری او ناروا هم وکړه، نو هیڅکله یې د کسات (انتقام) اخیستلو هڅه نه کوله او برعکس د تېري کوونکي په کړنو به یې سترګې پټولې او عفوه به یې ورته کوله. زما مور هم سخاوتي او آزاد طبیعته ښځه وه. هغې زمونږ د بېوزلو ګاونډیانو لپاره ډوډۍ تیاروله او پخپله به یې وربانډې وېشله. ډېر ځله به مسافر زمونږ حجرې ته راتلل او مونږ به نه پېژندل، چې څوک او د کوم ځای وو.
مګر دا مسافر به که زمونږ مېلمانه وو او که عادي لاروی پلار به مو ډوډۍ او نور څه د هغوی کوټو ته پخپله وروړل. که څه هم مونږ مزدوران لرل، خو بیا هم زما پلار به د وچې ډوډۍ شکرۍ په سر او کتغ (پوخ شوی نګولی) به یې په لاس کې ؤ، د مېلمنو کوټې ته ورتللو او ډوډۍ به یې پخپله ورکوله. ځکه چې زما پلار به تل«چې ناپېژنده (نا اشنا) لاروی هم د مونږ مېلمه دی او خدای[ج] مونږ ته را استولی دی، نو زه باید پخپل لاس ډوډۍ ورکړم او خدمت یې وکړم». د نورو خانانو برعکس زما پلار د

حکومت ستاینډوی نه ؤ. هغه هیڅکله له حکومتي مشرانو سره د اړیکو پیدا کول نه غوښتل او نه یې دا چې هغوی ته د خدمت کولو چمتو والی څرګند کړي، غوړه مالي (چاپلوسي) کوله.
زما نیکه سیف الله خان هم داسې ژوند کاوه. هغه وخت چې په سورکاوه کې جنګ ولګېد او برتانویانو غوښتل چې بنیر ونیسي، نو زمونږ ځینو خانانو له هغوی سره مرسته کوله. لېکن زما نیکه سیف الله خان د مظلومانو او بېوزلو ملاتړ وکړ او له هغو قهرمانو جګړه مارانو سره یوځای شو، کوم چې د دښمن په مخامخ یې توره راخیستې وه.
کوم وخت او کوم ځای کې به چې برتانویانو په جګړه لاس پورې کړ او هڅه به یې کوله چې زمونږ اولس ووژني او خپله باداري وربانده ومني، نو زما نیکه به پخپلو هېوادوالو ټینګ ولاړ ؤ او له هغه چا سره چې د باندینو پیاوړتوبونو (قدرتونو) تر لاس لاندې ځپل شوي وو، یوځای اوږه په اوږه مبارزه کوله.
زما غور نیکه عبید الله خان هم مشهور- پیاوړی او د خپل اولس نامتو اوګران مشر ؤ. نوموړي د خپل هېواد پالنې د احساس او باخبرۍ په هکله په کورنیو شخړو کې مړ شو. او له هغه څخه وروسته کله چې د برتانیې حکومت منځته راغی، نو زمونږ هېواد یې له پنجاب سره د تړلو هڅه وکړه.
برتانویانو په پنجاب کې ډېر ښوونځي جوړ کړل، مګر زمونږ د کوچنیانو د زده کړې په هکله یې یوګام هم وانه خیست. د پښتون او انګرېز ترمنځ خو کومه مینه نه وه، خو پنجاب هم په مونږ کوم زړه سوی ونکړ. په څو کلیو کې یو څه شمېر کلیوالي ښوونځي جوړ شول، مګر یو پښتون ښوونکی یې هم نه درلود. په هغو ښوونځیو کې چې د برتانیې لخوا په هندوستان کې جوړ شوي وو، ټولو کوچنیانو ته د دوی په مورنۍ ژبه سبق ویل کېده، مګر زمونږ یو اځنی بدمرغه هېواد وو، چې چا د زده کړې په هکله ورته کوم ترتیب نه وو نیولی او کوم هغه لږ شمېر ښوونځي، چې په ځینو کلیو کې و، هغوی په پردۍ ژبه زده کړه کوله. بله دا د ډېرې خواشینۍ خبره ده، چې که څه هم برتانیې زمونږ لپاره ځیني ښوونځي جوړ کړل، مګر له بلې خوا په لاس جوړ

کړي ملايان يې هم مونږ ته را واستول، چې هغوی به د اولس په منځ کې د روحانيت دعوې کولې او هر چا چې به په دغو ښوونځيو کې سبق لوست، نو هغوی به يې مردود (منحرف) بلل. دغو صاحبانو به د ښوونځيو په هکله پروپېګنډې کولې او ويل به يې: «هغه پلرونه چې خپل ماشومان ښوونځي ته استوي، يوازې د پيسو لپاره دي. د دغو زده کوونکو لپاره په جنت کې ځای نشته او ټول به دوزخ ته درومي!» د دې پروپېګنډې منظور دا ؤ، چې پښتانه بېسواده او نازده کړي پاتې شي او همدا سبب و چې په دغه استعماري دوره کې پښتون له علمي لحاظه وروسته پاتې شو.

د پښتنو ماشومانو لپاره د زده کړې کومه بله ليار هم نه وه.

يوازې په جوماتونو کې ځينې مذهبي سبقونه لوستل کېدل او دا سبقونه چې ملايانو به ويل، هغه چا ورځنې ګټه اخيستله چې د جوماتونو امام شي.

نور عام اولس د زده کړې او تعليم څه پروا نه کوله، څنګه چې د اسلام د مقدس دين له راتلو نه مخکې زمونږ ډېر اولس برهمني ؤ، نو دا «زده کړه برهمينانو لپاره وه» مفکوره لا تر اوسه پورې زمونږ په ټولنه کې روانه وه، هغه وو چې په پای کې زمونږ اولس لکه د هند د مذهبي فريقو په شانته وو بشل شو.

که څه هم زما پلار سيستماتيکي تعليم نه و کړی، مګر له زده کړې او تعليم سره يې خورا مينه لرله. زه په نځه کلن وم کله چې يې جومات ته د زده کړې لپاره ملا ته وروا ستولم، خوارکی ملا څنګه چې پخپله بېسواده او بې تعليم ؤ، نو څنګه به يې ماته څه را زده کړي وو؟ نومو ړي د قرآن مجيد څو سورتونه زده کړي وو. مګر زه ډېر شکمن يم چې که ګوندې دي د يوه ټکي په معنی هم خبر ؤ!

ملا ما ته د قرآن پاک د دېرشو سپارو په راښوولو پيل وکړ. هغه ورځ چې ما د قرآن مجيد په قرآئت کولو پيل وکړ، مور آو پلار مې مېوه وو بشله. هغوی په دې هکله چې زما زده کړه پيل شوه ډېرخوښ وو. عجيبه خو دا وه چې خوارکی ملا په دې قادر نه و چې يوازې الف - ب را وښيي، مګر د قرآن مجيد راښوولو ته يې ملا وتړله دا به نو څنګه وي!

څنګه چې هغه پخپله د الفبا نیمایي زده نه وه، ما ته څرنګه د قرآن مجید د لوستلو توقع ورڅخه کېدلای شوه؟

دا خو د ملا ګناه نه وه ځکه چې پخپله ده هم دومره څه زده کړي وو، چې هغه وخت زمونږ په هېواد کې رواج وو.

زمونږ ښوونکی ډېر مستبد ؤ. نو موږ به بې زړه سویه وهلو او ټکولو. ځو وخته وروسته ما ټول قرآن مجید یاد کړ، زما مور آو پلار څنګه چې ما دا سپېڅلي وظیفه سرته رسولې وه، له خوښۍ په جامو کې نه ځایېدل.

پښتنو له زده کړې سره خورا مینه لرله. ټول کوچنیان به یې د زده کړې لپاره جوماتونو ته استول، دا ځکه چې دوی د زده کړې لپاره له بلې لارې او مېتود سره اشنا نه وو. که چېرې ښوونځي هم وای، نو ملایانو هغوی ته د ورتګ اجازه نه ورکوله ځکه چې دا ټولې دنیوي زده کړې یې (کفر !) بللې. دوی ټول ولس او خلکو ته دا سې شعرونه ورزده کړي وو، چې حتی په کوڅه- بازار او دوکانونو کې به یې هم زوړ زمونږ غوږونو ته رارسېده:

«سبق د مدرسې وايي - لپاره یې د پیسې وايي»

«جنت کې به یې ځای نه وي- دوزخ کې به غوټې وهي»

زه له خدای راضي یم چې له نېکه مرغه یې سخاوتي او جهانبین پلار او مور راکړي وو، چې په دې خبرو او څه چې ګاونډیانو ویل چرت نه واهه. زما وروړ ډاکتر خان صاحب یې ښوونځي ته واستاوه. ترکومه پورې چې زه معلومات لرم نو موږ لومړنی ماشوم ؤ چې له هشتنغر څخه ښوونځي ته استول شوی ؤ. کله چې ما هم د قرآن مجید لوست پای ته ورساوه ښوونځي ته یې واستولم. دا وختونو زه اته کلن وم.

که څه هم ملایانو هڅه وکړه چې زما مورا و پلار ته د ضرر لومې واچوي، مګر ویې نه کولای شو چې ما له ښوونځي څخه راوګرځوي او دا زړه یې هم نه درلود چې زما په مور او پلار د کفر حکم وکړي. څنګه چې زما پلار د اتبار خاوند او لوی خان ؤ، نو ملایانو د ده په مخکې په ډاګه او آزادۍ څه ویلی نشو.

زمونږ کلتوري میراث

زما زړه ډېر راتــه خواشیني شي کله چې وګورم چې زما هېواد چې د تـاریخ پــه مختلفـو دورو کـې د کلتـور او زده کـړې زانګـو وه، د ځینـو بـدمرغیو او بـدمرغو وګـړو لـه لاسـه پداسې خـاوره او ملـک بـدل شـو، چې پـه هغـه کې د داسې غـوره کـار لپـاره لکـه د تعلیم او زده کـړې لپـاره ځای نه وي پاتې شوی.

زمـونږ هېـواد ډېـر راغلـي او تللـي کلتورونـه لیـدلي دي. داسـې وخـت ؤ چـې زمـونږ هېـواد د آریـن د تمـدن زانګـو وه. بیـا بـودا راغـی او خپلـه لیـار (طریقـه) یـې خلکـو تـه بیانولـه. کلـه چـې بـودیزم مـخ پـر وړانـدې تـګ کـاوه، نـو زمـونږ هېـواد ډېـر پرمختـګ کـړی ؤ چـې نښـې نښـانې یـې د هغـه وخـت لـه پـاتې شـوو آثـارو څخـه ښکـاره شـي. حتـی نـن ورځ د ګوتامـا او بـودا خـورا لـویې مجسـمې پـه بامیـانو کـې لیـدل کېږي، چـې ممکـن د نـړۍ دا مجسـمې چـې د دنګـو غرونـو پـه لمـن کـې پـه ډبـرو او کمرونــو بانـدې کنبـل شـوي دي، د هغــه وخـت د معمـارۍ او مجسـمه جوړولـو د فـن پرمختـګ او عظمـت ښـکاره کـوي. د دې غرونــو پــه څنــډو کــې د مجســمو شــاوخوا تــه هغــه ســمڅې (مغــارې) لیــدل کېــږي کــومې چــې د بــودايي مــذهبي مشــرانو او لارښوونکو استوګنځی ؤ.

جـلال آبـاد تـه نـږدې پـه هـډه کـې یـو بـودایي پوهنتـون ؤ چـې وړانـې شـوې نښـې یـې اوس هـم څرګنـدې دي. بـل پوهنتـون پـه ټاکسـیلا کـې ؤ. وړانـې شـوې ودانـۍ- د مجسـمو او تصـویرونو پاتـه شـوي اثـار چـې پـه بېسـاري زیرکـۍ او قـدرت پـه تیـږو او لرګـو کینـدل شـوي دي، د هغـه وخـت د پښـتنو د پرمختللـي کلتـور شـواهد او نمـونې دي. زمـونږ هېواد دومـره پـه مـخ تللـی ؤ چـې کـولی مـو شـول چـې لـرو هېوادونـو تـه

لکه چین او لرې ختیز ته سفرونه وکړو او د بودیزم زېرى یو سو.

نږدې څو کاله پخوا ارکیالوجستانو زمونږ د کلي تر څنګه په کیندلو پیل وکړ او یو لوی ښار را برسېره شو، چې ویل کېږي چې دا ښار به د کندهار د شاهي کورنۍ مرکز وي.

که چېرې موږ د تاریخ پاڼو ته لږ څه ژوره کتنه وکړو، نو وبه ګورو چې دا د پښتنو کور چې د افغانستان او یا پښتونستان په نامه یادېږي، د بشر د خورا لویو کورنیو زانګو ده. تاریخ پوهانو ته دا ټول شواهد په لاس ورغلي دي، چې د آرین نژاد د ورځې لومړنۍ رڼا په دې هېواد کې د آمو پر غاړو لیدلې او همدغه خاوره ده چې د دوی لوی کلتور په کې روزل شوی دی.

وروسته کله چې ورو ورو د نفوسو شمېر زیات شو او د زیاتو ځمکو لپاره اړه پیدا شوه، نو په وار وار نورو هېوادونو ته خپاره شول. دا ولسونه د ایران له لیارې اروپا ته لاړل او ځینې یې په هندوستان کې مېشته شول او هغه وو چې پر مختلفو ولسونو او ټولنو ووېشل شول. د مختلفو جغرافیایي اوضاعو له کبله د آریانا بنسټي خصوصیتونه بدل شول- مختلف کلتورونه او ژبې منځته راغلې. هغه وخت چې آرین نژاده اولس پخپله خاوره (آریانا ویجو) کې چې اوس افغانستان او پښتونستان دی استوګنه کوله، یوه ګډه ژبه لرله چې ژبپوهنه کې اوس ورته د (آرین ژبه) نوم ورکړ شوی دی. پښتو دغه آرین ژبې ته ډېره نږدې ده. څنګه چې پښتانه په لوړو غرونو او غرنیو منطقو کې اوسېدل، نو له باندنیو (خارجي) تاثیراتو څخه ساتل شوي دي، نو ځکه دا هېواد د (آریانا ویجو) په نامه بلل کېده.

دا همدغه خاوره «آریانا ویجو» وه چې په تاریخ کې لومړنی مذهبي پېشوا (زوراستر) په کې زېږېدلی دی. تر هغه پورې چې څرګنده ده نوموړی د بلخ اوسېدونکی ؤ چې وروسته بیا ایران ته

لاړ. د ده په کتابونو کې چې دا نن هم لوستل کېدلای شي د بلخ د ځلاندو دورو سندرې او نغمې وايې. دا هغه خاوره وه چې د (اوداس) سندره چې د هندوانو مذهبي نغمه ده، پکې کمپوز (جوړه) شوې ده.

پانيني هم د دغې لويې خاورې هغه بچی دی چې د سانسکريت ګرامر يې وليکه او نړۍ يې له دې ژبې سره اشنا کړه. پانيني د اندوس د غاړو چې اوس ورته د صوابۍ تحصيل وايي اوسېدونکی ؤ، دا ډېره په زړه پورې او د يادولو وړ خبره ده چې د يوه سين نوم: (اندوس) د يوه هېواد نوم: (سيند) او د يوه ولس نوم: (هندو) درې سره د پښتو له يوه ټکي (سيند) څخه راوتلي دي.

د آرين د نژاد له ډېرو اولسونو څخه چې د نړۍ نورو ګوټونو ته خپاره شول، دلته افغانان بلوخ او ځينې نور اولسونه پاته شول او خدای دغو واړو ته هغه سپېڅلې وظيفه ورکړه چې له هېواد پالنې څخه عبارت ده.

وروسته بيا نو دې هېواد ته اسلام راغی. دا وخت عربي نړۍ ځينې هغه رښا ګانې له لاسه ورکړې وې، کومې چې د اسلام پيغمبر د دوی زړونه وربانده روښانه کړي ؤ او ځينې نورو لوړو شخصيتونو لکه ابوبکر صديق او حضرت عمر ورته پراختيا ورکړې وه.

عربو ته يو څه د امپراتوري لويو لو نظريه هم پيدا شوې وه. دا وخت يو کم شمېر مېړونه چې هغوی په رښتيا سره د خدای په لياره روان وو او په اسلامي فلسفه کې په خبرنو او زده کړه بوخت وو هم موجود وو، چې د هغوی په موجوديت بايد چې رښتينی افتخار وشي.

شهرت غوښتنه او هېواد پالنه
دوه تضاد اصلونه دي

ما خپل لومړني تحصیلات د پېښور د ښاروالۍ په لیلیه ښوونځي کې بشپړ کړل او ورپسې د میسیون ښوونځي ته لاړم. لږ څه وروسته زما ورور خپله زده کړه په دې ښوونځي کې پای ته ورسوله او د طب (درمل) د زده کړې لپاره بمبۍ ته لاړ. زه د میسیون په ښوونځي کې له خپل خدمتګار باراني کاکا سره پاته شوم.

باراني کاکا به تل ترتله ما ته د نظامي زده کړو په هکله کېسې کولې او زه به یې دې ته متوجې کولم چې ګوندي پوځي خدمت څومره سپېڅلی او له ویاړه ډک ؤ. نوموړي به تل د پوځیانو ښې نقاشي کولې چې ښکلي یونیفورمونه به یې اغوستي وو، توري به یې په لاس کې وې او د خپلو ټولیو په مخ کې به روان وو. د باراني کاکا دغو کیسو او نقلونو په ما دومره اغېزه کړې وه چې په دې هڅه کې شوم چې په پوځ کې شامل شم، بې له دې نه چې له مور او پلار څخه مې اجازه اخیستې وي، نو مې یو غوښتنلیک د هندوستان لوېې قوماندانۍ ته ولېږه چې ما ته په پوځ کې د مستقیمې برخې اخیستلو اجازه راکړي او د هغه د ځواب رارسېدو ته مې انتظار ویوست. د ځواب رارسېدل یو څه موده وځنډېده دا ځکه چې ښرګنده خبره وه چې حکومت زما په هکله ځینې معلومات راټولول.

دا وخت زه له نهم ټولګي څخه لسم ټولګي ته بریالی شوی وم. ما د تریکولېشن ازموینه لا نیمایي ته نه وه رسولې چې زما په نوم یو رسمي لیک را ورسېد او زما غوښتنلیک په پوځ کې د (ډایرکټ کمېشن) په هکله منل شوی ؤ او زه باید چې د هغې ورځې پر سبا په لسو بجو په دفتر کې حاضر شوی وای.

زه له خوشحالۍ په جامو کې نه ځایېدم؛ دا ځکه چې په هغه زمانه کې به چا چې ډایرکټ کمېشن (په پوځ کې مستقیم ګډون کول) واخیست، نو ځان به ورته ډېر غټ غوندې ښکاره کېده. څنګه چې زه ډېر خوشحاله وم نو د ازموینې په پای ته

رسولو پسي مې سر ونه ګرځاوه، په چټکتیا مې ځان دفتر ته ورساوه او وروسته له هغې څخه چې معاینه شوم نو سمدلاسه مې نوم ولیکل شو. د توپ او زرهدارو یوغونډ چې د (ګایډ) په نوم یادېده هغه وخت په مردان کې پروت ؤ. دا په هندوستان کې خورا یو مهم او غوره پوځي واحد وو نو هغه ته ورشاملېدل هم آسان کار نه ؤ. ډېرو لویو او شتمنو کورنیو حتی نشو کولای، چې خپل زامن هلته په کې شامل کړای شي. زه هلته له دې کبله شامل کړی شوم چې زه پیاوړی ځوان وم، قد مې شپږ فټه او درې انچه او د تحصیل درجه مې هم لوړ ټولګي ته رسېدلې وه. نو دا سببونه وو چې برتانوي افسرانو زه په پوځ کې د شاملېدو لپاره غوره کړم. زما پلار په دې هکله یو ازې اجازه رانکړه، بلکې زما د دغه ښه بخت او طالعو په هکله خورا ډېر خوښ ؤ. یوه ورځ زه پېښور ته ولاړم، ترڅو چې یو خپل پوځي ملګری ووینم. مونږ په کوڅه کې ولاړ وو او خبرې مو کولې چې یو برتانوي منصبدار راڅخه تېر شو. زما ملګري څنګه چې خپل وښتان یې ښه جوړ کړي وو او پېکی یې په تندي را پروت ؤ، لوڅ سر ولاړ ؤ. کله چې انګرېزي افسر دا حال ولید نو له غضب څخه ډک شو او چیغه یې له خولې ووته: (رښتیا!! ته لعنتي سردار صاحبه! ته نو اوس غواړې چې لکه د یوه انګرېز په شانته یې؟ آ- داسې غواړې؟) زما د ملګري رنګ سپین وتښتېده او زړه یې ونشو کولی چې د هغه جواب ورکړي.

دغې پېښې زه تر ډېر تاثیر لاندې راوستلم. (باراني کاکا ما ته نه وو ویلي چې پوځي خدمت د احترام او درناوي وړ دی؟). مګر ما دلته اوس داسې تحقیر او تعجیز پخپلو سترګو ولید چې په خوب کې مې هم لیدلي نه ؤ. په هغه ورځ مې پوځ ته د شاملېدو خیال له ککرې ویوست او له برتانویانو څخه مې د وظیفې له غوښتنې څخه لاس ونیو. زما پلار زما په دغه پرېکړه لږ څه خواشینی شو ځکه چې په هغو ورځو کې داسې وظیفې ته شاملېدل خورا د ویاړ وړ ؤ! مګر ما پخپله په کې کوم د ویاړ ټکی ونه لید او نه په کې هغه درناوی او عزت موجود ؤ، کوم چې ما اورېدلي ؤ. بلکې برخلاف ما ډېر لوی تعجیز او بې پتي په خپلو سترګو ولیده.

څنګه چې زما پلار له ما سره خوابدی ؤ، نو ما خپل ورور ته چې اوس

انګلستان ته تللی ؤ او په یوه طبي ښوونځي کې په لندن کې شامل شوی ؤ، ولیکل. ما هغه ته ولیکل، چې ما نه غوښتل چې د برتانوي حکومت عسکر شم، څنګه چې ما په کې کوم درناوی ونه موند او په حقیقت کې دا یو تعجیز، قمار او مریتوب منل و. ډاکټر خان صاحب زما د دغې پرېکړې په هکله خورا خوښ شوی وو او زما پلار ته یې ولیکل چې ګوندې ما ډېر ښکلی او عقلمن کار کړی ؤ. هغه زما لپاره غوښتنه کړې وه چې له ما سره خوابدی نه وي او په زور مې پوځ ته تللو ته مجبور نکړي.

ما خپلې زده کړې او لوست ته بیا ملا وتړله او له یوه ملګري سره کمبلپور ته ولاړم. هلته په یوه لېسه کې شامل شوم. له بده مرغه د دې ځای هوا ډېره ګرمه وه چې روغتیا ته مې یې تاوان وکړ، نو مجبور وم چې له هغه ځخه لاړ شم. بیا قادیان ته لاړم، مګر د هغه ځای هوا هم په زړه پورې نه وه. یوه شپه مې خوب ولید چې په ډېره ژوره ځاه کې لوېدلی وم. زه په دې هڅه کې وم چې څنګه ځان وژغورم چې د یوه لیاروي را پام شو، هلته راغی خپل لاسونه یې را ښکته کړل او له کوهي ځخه یې راوویستم. لاروي راته وویل چې: (ولې دې ځان کوهي ته ورغوځار کړ؟ آیا نه دې لیدل چې هلته کوهی دی؟) څنګه چې مې سهار خپل ملګري ته دا کیسه وویله نو نوموړي پرېکړه وکړه چې باید ژر تر ژره له هغه ځای ځخه ځان وباسو. مونږ دواړه خپل کلي ته لاړو مګر ډېر وخت هلته تم نشو، زما ملګری پېښور ته لاړ چې په لېسه کې شامل شي او زه پخپله علیګړ ته لاړم چې په فاکولته کې شامل شم. څنګه چې زما لپاره په لیلیه کې ځای خالي پاته نه وو نو د ځان لپاره مې په ښار کې یوه کوټه ونیوله. زه د ورځې فاکولتې ته تلم او د شپې به مې بېرته خپلې کوټې ته ځان رارساوه. کله چې د دوبي رخصتي شوه نو د رخصتۍ تېرولو لپاره بیا کلي ته لاړم کله چې کور ته را ورسېدم نو سمدلاسه مې تر غوږ شول چې زما ورور له لندن ځخه زما د پلار په نوم یو لیک راستولی او په هغه کې یې لیکلي دي چې زه باید لندن ته لاړ شم او انجینري ولولم. هغه پخپل لیک کې زیاته کړې وه: «زه به طبي زده کړې ته ادامه ورکړم او دی (مقصد یې زه وم) به د انجنیري فاکولتې ته لاړ شي، څنګه چې تل په هندسه کې بریالی وو» زما پلار په دې هکله له ما سره خو ښه او خبرې وکړې او

په پای کې پرېکړه وشوه چې لندن ته مې واستوي. وروور ته مو خبر ورکړ، زما د تګ لپاره يې په يوه بېړۍ کې ځای هم ونيو. زما پلار په ډېره مهربانۍ درې زره روپۍ هم راکړې او زه د تللو لپاره تيار شوم. او س څنګه چې مې غوښتل چې له خپلې مور څخه خدای پاماني واخلم، نو له رواج سره سم ورغلم او ورته مې وويل: مورې اجازه ده چې لاړ شم؟ هغې په ژړا پيل وکړ او د تګ اجازه يې نه را کوله. ما خورا هڅه وکړه چې هغه پوهه کړم چې زه مجبور وم چې لاړ شم مګر هغې ونه منله. ما ورته وويل: «مورې! زمونږ هېواد ته وګوره... انګرېزانو زمونږ د ولــــــــــــــــــــس تــــــــــــــــــــــــــــــــــرمنځ د تور بختۍ -بې اتفاقۍ او دوه مخۍ تخم کرلی دی، بې ګناه خلک په جېلونو کې پراته دي او ځينې نور چې هيڅ ګناه يې هم نه ده ثابته شوې اعدام کېږي او زمونږ د نفاق او بې خبرۍ په هکله هغه څوک چې د جرمونو مرتکبين دي آزاد ګرځي او بې ګناه اولسونه په جېلونو او بنديخانو کې اچول کېږي. دلته د هيچا ژوند په امن (ساتلی) ندی!». هرڅو چې ما ورته وويل مګر مور را سره موافقه ونکړله؛ دا ځکه چې خلکو ورته ويلي وو چې ګوندي ولايت! دا سې يو باندينی هېواد ؤ چې څوک چې هلته تللي دي نو بيا ورته د بېرته راګرځېدو هيله نشته ده! هغې هم دا خبره په مغزو کې کلکه ساتلې وه. خلکو دا سې پوه کړې وه چې: «يو زوی دې مخکې له مخه هلته دی، نو که دا بل ته هم د تللو اجازه ورکړې نو ته به يوازې پاتې شې او بيا به دومره څوک نه وي چې په سپين سرۍ کې ستا خدمت وکړي».

مونږ يوازې دا دوه ورونه وو، اوس نو يو مخکې له مخه لاسه وتلی وو له دې کبله يې ما ته د تګ اجازه رانکړه. څنګه چې په ما خپله مور ډېره ګرانه وه او زه هم ورباندې ګران وم، نو څنګه مې کولای شو چې د دې له خوښې څخه پرته لاړ شم؟ هغه وو چې لندن ته د تګ خيال مې له سره واالوت او پرېکړه مې وکړه، چې ځان بايد د خپل هېواد او اولس-د خدای او بشريت خدمت ته وقف کړم.

***

پوهه - رشد او مرئیتوب

په ۱۹۰۱ کال کې برتانویانو زمونږ د ایالت لپاره ځینې داسې ظالمانه قانونونه جوړ (وضع) کړل چې هلاکو خان به هم د خلکو لپاره وضع کړي نه وي، دا قانون «د سرحداتو د جرمونو د قانون» په نوم یادېده. دا دومره ظالم او بېرحمه اکټ (قانون) ؤ چې مونږ ورته تور قانون وایه. برتانویانو دغه قانون پداسې بېرحمه او له انساني لرې لیارو باندې ورځخه کار اخیست، چې په پای کې یې د پښتنو ترمنځ سکتور غوښتنه ـ عدم استقرار او څو اړخیزې د ښمنۍ را پیدا کړلی. او له هغې نېټې څخه وروسته آرام ژوند او مینه د پښتنو له منځه مخ په کمېدو شوه.

له هغه نه وروسته دوی په یووالي او آرام زړه ژوند ته انګرېزانو نه پرېښودل. په ټولو برسېره دغه قانون چې له مدني ژوند څخه ډېر لرې ؤ، زمونږ پـتمن ژوند یې له لوی خطرې سره مخامخ کړ. حتی زمونږ ښځې او ماشومان به هم کله کله بندیخانو او جېلونو ته استول کېدل او تر دې تور او بې سره قانون لاندې پولیسو کولای شول چې هر هغه څوک چې به د برتانویانو خوښ نه وو په ډول ډول د سیسو جوړولو بند ته ولېږي. هیڅ اثبات او شواهدو ته هم ضرورت نه ؤ. البته باید ووایم چې هغه څوک به چې متهم شو نو جرګې ته به استول کېده. مګر کومه جرګه؟ دا جرګه د خلکو نه وه بلکه برتانویانو په لاس جوړ کړي څو تنه داړه ماران به وو، وګړي بې له دې نه چې محکمه طلب شي او «اپیل» وکړي نو د ۱۲ تر ۱۴ کلونو په بند محکومېدل د مثال په ډول د حبیب نور د مبارزې او مړینې پېښه. هغه وخت چې په ۱۹۳۱ کال کې برتانویانو په دې خبره زور واچاوه ترڅو خدایي خدمتګاران په چارسده کې محکوم کاندي او ویې زوروي، نو حبیب نور ډېر زیات پرېشان او خواشینی شو.

کله چې د برتانیې د کمیشنر مرستیال د فقرې د اورېدلو لپاره محکمې ته لاړ نو حبیب نور هم هلته حاضر و.

نو موړي له ځان سره یوه توپانچه وړې وه او دا یې مقصد ؤ چې برتانوي کمیشنر مرستیال دوزخ ته واستوي. مګر څنګه چې یې په ماشه ګوته ټینګه

کړه تو پانچه خلاصه نشوه.
نو حبیب نور د اسیستانت کمیشنر پښې له ځمکې څخه اوچتې کړې ــ د غولي (صحن) په مخ یې پلن کړ او ورته وې ویل: «خیر ! که دې ونه وژلای شم، نو دومره خو مې په وس کې دي چې زنګونونه دې مات کړم ! !» پولیس راغله او جېل ته یې بوت او د څلور ویشتو ساعتو په موده کې چار ماري شو. ما د حبیب نور نوم یوازې د مثال په توګه یاد کړ. په دا ډول پېښې بې شمېره وې او ځینې لا له هغې څخه هم مستبدانه او له عدالت څخه لرې وې.
د هغه قانون (اکت) یوه بله برخه چې د څلو ښتمې مادې (سکشن-۴۰) په نوم یادېده موجوده وه. دغه ماده د دې لپاره وه چې د لویو جرمونو مرتکبینو ته د هغې په اساس جزا ورکړي- مګر برتانویانو هغه په سیاسي بندیانو باندې تطبیق کوله. انګرېزان خو پرېږده ! خو پاکستان یې دا نن د قهرمانو پښتنو په مقابل کې استعمالوي. یو سړی به په کوڅه کې او یا په عام سړک پخپل کار پسې روان وي، ناڅاپه د پولیس لخوا درول کېږي او ورڅخه د جریمې اخیستلو غوښتنه کېږي.
طبیعي خبره ده چې لاروی پوښتنه کوي چې ولې؟ نو پولیس یې لنډ په جواب کې وایي چې «په سبب پسې مه ګرځه ! هله جریمه راکړه !» که چېرته لاروی د جریمې له ورکولو غاړه وغړوي، نو سمدلاسه د درېیو کلونو په بند محکوم شوی وي.
زه او په زرګونو زما نور ملګري تر دې مادې لاندې جېل ته استول شوي یو. دغه بېرحمه او بې عدالته قانون په ۱۹۰۱ کال کې راووت او په همدې وخت کې مونږ تر سختې شکنجې لاندې نیول شوي وو. یوازینی دلیل دا ؤ چې پښتنو انګرېزان وپېژندل چې د دوی لوی دښمنان وو او غوښتل یې چې پر پښتون ټبر خپله باداري ومني. دا هغه وخت ؤ چې د پښتنو په منځ کې یو ډېر سخت او لوی جنبش رابرسېره شوی ؤ، هر وخت او هر چېرته به یې چې انګرېز لیدلو نو هڅه یې کوله چې تاوان ور واړوي او یا یې ووژني. ډېرو انګرېزانو خپل ژوند په دې لیار کې له لاسه ورکړ او هغوی هم د کسات (انتقام) اخیستلو په ترخ کې ډېر پښتانه چار ماري کړل. په مونږ باندې د استبداد او تور قانون ټول منظور دا وو

چې دا چال چلن له منځه یوړل شي او پښتون د مریېتوب ژوند ته غاړه کېږدي. زمونږ ځیني ملکان او خانان اکثر د انګرېزي لاسونو بازیچه وو او له تعلیم او زده کړې څخه د اولس را ګرځول پسې دوام وکړ. انګرېزانو زمونږ د ځینو ملکانو خانانو او ملایانو په ککرو کې دا سې څه کښلي وو چې که چېرته پښتانه تعلیم وکړي او خپل ښه له بدو څخه تو پیر کاندي نو د هغوی ګټې به له خطر سره مخامخ شي.

ما به په وار وار هڅه کوله چې له خپلو ملایانو سره خبرې وکړم او دا ټول څه ورته تشریح کړم، مګر له بده مرغه په هغوی به یې کومه اغېزه نه کوله. هغوی ته به مې ویل: «ګوره ! د اسلام دین مونږ ته لارښوونه کړې چې علم او پوهه په هر نارینه او ښځینه فرض دی. ډېره ښه ! خلکو ته ووایاست چې خپل کوچنیان دې د انګرېزانو ښوونځیو ته نه استوي، مګر د ځان لپاره دې پخپله ښوونځي او مدرسې جوړې کړي ترڅو څه زده کړای شي. دا به نو زمونږ د هېواد لپاره یو خدمت وي.

مګر تر هغه وخته پورې چې مونږ او تاسو خپل ملي ښوونځي جوړوو دا به غوره خبره وي چې زمونږ ماشومان دې د دې په ځای چې ناپوهه او د نورو د اوږو پېټي شې، برتانوي ښوونځیو ته واستول شي». مګر په دوی زما خبرو تاثیر نه کاو.

یوه ورځ په دوبي کې هغه وخت چې زه په موري کې وم یو ملا صاحب زما مېلمه شو.

ما ښام مونږ د چکر وهلو لپاره بهر ته لاړو. دا وخت کله چې مونږ چکر واهه په یوه ډېره ښکلې بنګله راغلو. زه ودرېدم او ومې ویل: «ګوره ملا صاحب هغې بنګلې ته ! څنګه درته ښکاري؟» ده مې په جواب کې وویل: «دا خو ښکلی ځای دی ! زما ډېر خوښ شو !» هغه شین بڼ ګوره ! ګلانو ته ګوره او هغه کورب ته ګوره چې پکې ژوند کوي. پوهېږې هغه څوک دی؟ ملا په جواب کې وویل « نه ! زه یې نه پېژنم چې څوک دی؟ » ما نو ورته وویل چې هغه یو انګرېز مذهبي مشر دی. وګوره ملا صاحب کوم هېواد چې ترقي کړې وي او پر مخ تللی وي، نو ولس یې پداسې بنګلو کې ژوند کوي او په موټرو کې چکرې وهي. نو ترهغه

پوري چې زمونږ او تاسو خاوره په مخ تللې نه وي، له علم او پوهې څخه بې برخې یو. نو مونږ به د ژوند تر پایه په تور بختیو او بد مرغیو کې ژوند تېر وو او زمونږ ملایان او عالمان به هم له بدې ورځې سره لاس په ګرېوان وي او در په دره به ګرځي، اوس ته خپل ژوند د هغه انګرېز له ژوند سره اندول (مقایسه) کړه! څومره توپیر لري مګر زما دا ټولې خبرې هغه ته هیڅ وې چې خدای هغه ته ښودلي نه وه نو ما به څه کړي وه.

ما په یوه میشن (تبلیغاتي) ښوونځي کې سبق لوستلی وو او ښوونکی مې هم له دغه ښوونځي څخه ؤ. زما ډېر نور ملګري او همزولي په پېښور کې د اسمعیلي ښوونځي ته لاړل. د ښوونځي په دوره کې هغه وخت چې له ما سره د خپل هېواد او ولس د خدمت کولو او پالنې سوځوونکې مینه پیدا شوه، زما نور ملګري چې نورو ښوونځیو ته تللي وو په زړونو او ککرو کې یې د وطن د خدمت او مینې کومې نښې نه څرګند بدلې. له ما سره په دې هکله لویه پوښتنه را پیدا شوه او په شاوخوا کې مې فکر وکړ- وروسته دې فیصلې ته ورسېدم چې زما د داسې روزنې کریډټ باید زما ښوونکو ته ورکړ شي چې د هغو تر لارښوونې لاندې له ما سره دا احساس را پیدا شوی ؤ. د ښوونکي اغېزه په زده کوونکي خورا د غور وړ ده، نو دا یوازې زما ښوونکی ؤ چې زه یې د خدای او بشریت خدمت کولو ته متوجه کړم.

زما ښوونکی یو تن انګرېزي مبلغ (میشونري) ؤ چې «ای-اف-ای ویګرام» نومېده. نوموړی یو ورور درلود چې ډاکتر ؤ. داسې ویل کېږي چې د دوی پلار خورا ښه او ممتاز سړی و چې دواړه زامن یې د تبلیغ لپاره وقف کړي وو او د هغوی تنخوا (معاش) به یې له خپل ځانه ورکوله. مشر ورور یې د میشن (تبلیغاتو) د ښوونځي سر ښوونکی ؤ او کشر ورور یې د دې ښوونځي په روغتون کې ډاکتر ؤ. دوی د خلکو خدمت ډېر د زړه له کومې او په ډېر اخلاص کاوه.

څنګه چې زه په هغه هاسټل کې اوسېدم کوم چې د دوی کور ته نږدې ؤ، نو ما د هغوی خدمت کول پخپله سترګو لیده. هغه وخت هاسټل په هغه ځای کې و کوم چې نن هلته د تبلیغاتو د ښوونځي ودانۍ ولاړه ده.

زمونږ سر ښوونکی ویګرام به درې یا څلور سکالرشیپونه ځینو بېوزلو او بې کوره زده کوونکو تـه پخپـل لګښـت ورکـول. دغـه چـال چلـن زه تـر ډېـر تـاثیر لانـدې راوسـتلی وم او لـه ځـان سـره بـه مـې ویـل: «وګـوره مـونږ تـه ! پښـتانه او مسلمان یو- مګر له خپلو بېوزلو او نیازمندو وروڼو سره مرسته نه کوو !او دا خلک (خارجیان) چې له بل هېواد څخه راځي- دوی په بل ملت او مذهب پـورې اړه لري او زمونږ د خلکو د مرستې لپاره راغلي دي. دوی به هرومرو لـه بشـریت سره مینه او زړه سوی لري.» لکه څنګه چې په دري کې یو متل دی چې: «خربـوزه خربوزه دیده رنګ می ګیرد» نو د خدمت کولو او وقفیت رنـګ کـوم چـې مـا د ویګرام او د هغه په ورور کې ولید ، نو هرومرو به په ما باندې هم لویدلی وي.

زه به ډېر نیکمرغه وای چې که انګلسـتان تـه تللـی وی او لـه داسـې چـا سـره مې لکه دا دوه وروڼه سبق لوستلی وای. مګر زما مور ماته د تګ اجازه رانکړه او زه پاتې شوم. په پای کې مـې خپـل ځـان د خدای او بشـریت خدمت کـولـو تـه وقف کړ، ما ته ښه دا را څرګنده شوه، چې بې علمي او نـاپوهي بـه زمـا ولـس لـه خاورو سره برابر کړي، نو زما لومړنۍ دنده دا وه چې د بېسـوادۍ د لـرې کـولـو لپاره هڅه وکړم.

له چا څخه مو د مرستې او لاس نیوي توقع نه درلوده، هغه وو چې زه او زمـا څو تنه ملګري سره راغونډ شو او په دې هکله چې څنګه به وکولای شو چې د علم او پوهې څراغ په هغه تورتم کې چې زمـونږ ولـس پکـې دی رڼـا کـړو، خبرې اترې وکړې. له مونږ سره د ترنګزو حاجي صاحب لویـه مرسـته وکـړه. (حـاجي صـاحب لـه ټولنیز «اجتماعي» ریفورم سره ډېره مینه لرله. هغه په دې هیلـهٔ چـې وګـوري چـې زاړه شـوي رواجونـه لـه منځـه لاړ شـي. نومـوړي هڅـه وکـړه، چـې یـو اسـلامي ښوونځی جوړ کړي او بریالی هم شو. برتانویـانو نومـوړی جېـل تـه واسـتاوه مګـر څنګه چې ورڅرګنده شوه چې په دې هکله د هغـه پالنـدویان څـومره خـواشـیني شـول، نـو لـه بندیخانې څخـه یـې ببرتـه خوشـې کـړ. نومـوړی د دې لپـاره چـې لـه انګرېزانو سره جګړه وکولای شي له خپـل کلـي څخـه بـل ځـای تـه لاړ او د ژونـد تـر پایه یې د هغو په مخامخ کې کلکه مبارزه وکړه. یو انګرېز وویل: «هغه وخت چې حاجي صاحب ته مونږ موقع ورکړه چې د مونږ له بند نه ووځي اوس پـوهېږو چـې

د ځومره لويې اشتباه مرتکب شوي يو».)

حاجي صاحب ربښتينی مينه پال انسان و. د ده تر کتنې لاندې مونږ په ګدر کې د دارالعلوم پوهنځی جوړ کړ چې مشر يې مولوي تاج محمد ؤ او له هغه سره مولوي فضل محمد ربي او مولوي فضل محمد مخفي مرسته کوله. په ۱۹۰۱ کال کې ما او مولوي عبدالعزيز په اتمانزو کې يو ملي اسلامي ښوونځی پرانست. زمونږ د دغو هلو ځلو په پای کې مونږ ډېر ښوونځي جوړ کړل- ډېر کوچنيان مو ښوونځيو ته ولېږل او خلکو هم په ورو ورو له زده کړې او تعليم سره مينه پيدا کړه.

په دې وخت کې ځينې ورځپاڼې لکه د ظفر علي خان (زميندار) د مولانا ابو الکلام آزاد (الهلال) او نور داسې لکه مدينه شهرت ته رسېدلې وې او مونږ هم په هغو کې ګډون وکړ. مونږ به دا ورځپاڼې يوازې له ځان سره نه لوستلې، بلکې نورو ملګرو ته به مو هم ورښوولې. په هغه زمانه کې څوک د ورځپاڼو له لوستلو سره عادي نه و- مګر څنګه چې مونږ به ورځپاڼې ورکولې او ورته لوستلې به مو نو ورو ورو يې مينه ورسره پيدا کړه.

پوليس او سي- ای- ډي په دغه چال چلن خبر وو او د الهلال د ورځپاڼې د ګډون کوونکو نومونه يې په تور ليست کې ليکلي ؤ. زمونږ ډېر شمېر ماشومان په ديوبند کې په لوست بوخت وو.

مولوي فضل ربي او مولوي فضل محمد مخفي هم له ديو بند سره نږدې اړيکي لرلې. نو له دې کبله به مونږ ډېر هلته تګ و راتګ کاوه. د ديوبند د تعليمي موسسې مدير محمود الحسن صاحب لوی عالم سړی ؤ. مونږ ژر تر ژره له هغه سره ښې اړيکې پيدا کړلې. دا ځکه چې د هغه زړه هم لکه د مونږ غوندي د هېواد او ولس له مينې ډک ؤ. د هغه هيله هم د مونږ په شانته دا وه چې څنګه خپل هېواد د خارجي منګولو څخه وژغورو او پرې يې نږدو چې په مونږ باداري وکړي. د ده په شان مونږ له مولانا عبيد الله سندي سره هم پېژند ګلوي پيدا کړه. (مولانا عبيد الله سندی خورا لوی انقلابي مشر ؤ. د برتانويانو د اقتدار په وخت کې نوموړي ډېر انقلابي ګروپونه جوړ کړل. ده د خپل ژوندانه وروستۍ ورځې په لاهور کې تېرې کړې او په سپين ږيري توب کې هم د ځوان زړه خاوند

ؤ.)

مونږ به له نوموړي سره د خپلو افکارو تبادله کوله. نوموړی هغه وخت هغو ماشومانو ته چې په فتح پور کې يې انګرېزي تعليم کړی ؤ د قرآن مجيد سبق وايه. ده به هر هغه چاته چې د بي- ای (ليسانسه) ازموينه يې تېره کړې وه پنځوس روپۍ ورکولې. ځکه چې ده به ويل چې هغه ماشومان چې انګرېزي تعليم يې کړی وي ځنګه کولای شي چې بې له دې نه چې خپل مذهب وروښودل شي، دوی دې له خپل هېواد، خاورې مذهب سره مينه پيدا کړي؟.

مولانا صاحب پخپل دغه عزم ټينګ ولاړ ؤ او په دې ليار کې يې نه ستړي کېدونکي خدمتونه وکړل، مګر افسوس چې دا ټولې خوارۍ او تکليفونه يې بريالي نه ؤ. تر ټولو خواشينه خبره خو دا ده چې د مولانا يو شاګرد چې له هغه سره يې تکليفونه ايستلي وو په پای کې جاسوس وخوت. د څو بې ارزښته او بې پته پيسو ګټلو لپاره په هر هغه څه چې د ټولګي د ننه ويل شوي وو حکومت ته اطلاع ورکوله.

وګورئ! کله چې د يوه هېواد پوه او تعليم يافته ځوانان پيسه پرست شي او د خپل حرص لپاره دومره ټيټ او پستي ته لاهو شي چې هېواد او مذهب د څو پيسو لپاره وپلوري، نو ځنګه ور څخه دا سې هيله کېدای شي، چې د هغو په زړونو کې دې د هېواد او ولس ته خدمت د مينې لمبې بلې وي؟!!!.

يوائينی سبب چې ولې مسلمانانو خپل ځانونه خراب او برباد کړل له پيسو او شتمنې سره مينه وه. کله چې دې شيانو اهميت پيدا کړ او دوی د لوی خدای په ځای د مال او دنيا سره مينه پيدا کړه، نو له دوی څخه درناوی- عزت او ويار کډه واخيسته او په تردد او ناپوهۍ کې لاهو شول!.

په فتح پور کې ما له مولوي سيف الرحمن سره هم ښه پېژند ګلوي پيدا کړه. نوموړی زمونږ د کلي ؤ او د اوږدې مودې لپاره په عربي پوهنځي کې استاد ؤ.

په هغه زمانه کې برتانويان په دې بريالي شوي وو چې هغه څوک چې له حکومت څخه وېرېدل، وډار کړي. مګر مونږ وکولای شول چې کله کله په پټه کې ديوبند ته د خپلو ملګرو د ليدلو او خبرو کولو لپاره لاړ شو.

د هېواد په ګوټونو کې

په ۱۹۱۲ کال کې زما مور او پلار کوژده راته وکړه او واده مې وکړ په ۱۹۱۳ کال کې مې زوی (غني) وزېږېد.

په هغه زمانه کې زمونږ په کليو کې وګړي له ميټنګونو (غونډو) او مظاهرو کولو سره بلد نه ؤ. برسېره په دې خبره که چاته د داسې کار خيال هم پيدا شوای وي، نو هيچا دا جرئت (زړورتيا) نه درلود چې د حکومت له ېېرې يې په کولو لاس پورې کړای وای. لېکن يوه ورځ په ۱۹۱۳ کال کې ځينې پوستړونه «پاڼې» وليدلې چې د مسلم ليګ غونډه يې په اګره کې د ابراهيم رحمت الله تر مشرۍ لاندې اعلاموله.

آغا خان او مولانا ابوالکلام آزاد هم په دغه غونډه کې ګډون او خبرې کولې. زه ډېر هيله من وم چې په دغه غونډه کې برخه واخلم، نو له څو تنو ملګرو سره اګرې ته لاړم. مونږ د غونډې د مشر خبرې او د آغا خان او ابوالکلام آزاد لکچرونه واورېدل. زمونږ لپاره دغه غونډه ډېره په زړه پورې او لارښوونکې وه.

له اګرې څخه زه ډيلي ته لاړم او څو ورځې مې د مولوي فضل الرحمن له خوريي سره تېرې کړې. هلته ناروغ شوم او ژر بېرته کور ته را وګرځېدم.

په ۱۹۱۴ کال کې ما ته د شيخ الحسن لخوا يو ليک راورسېد چې له ما څخه يې غوښتنه کړې وه چې بې له درنګه ديوبند ته لاړ شم. نو مولوي فضل محمد، مولوي فضل الربي او زه درې واړه لاړو. په ديوبند کې د ډګر مولوي صاحب هم مونږ ته سترګې په لیار ؤ.

مونږ د هغې غوره پوښتنې په هکله چې په ککرو کې مو وه د څو ساعتونو لپاره ورباندې فکر وکړ او خبرې مو پرې وکړې. هغه غوره پوښتنه د انګرېزي تسلط څخه د خاورې او ولس آزادي وه! مونږ د يوه داسې مرکز جوړولو په هکله چې له هغه څخه د مبارزې پيل وشي، خبرې وکړې. داسې ويل کېده چې

په بنبر کې له پخوا نه داسې مرکز موجود ؤ. مګر که رښتيا خبره وي نو دا مرکز هيڅ قدرت نه درلود او هغه چا چې هغه يې مخ پر وړاندې بيولو بېکاره او يوازې په نوم ؤ. هغوی کوم تبليغات او بل کوم کار ونکړ. هغوی يوازې يو کوچنی ګروپ و. هغوی ته به د هندوستان نه پيسې راتلې او عيش به يې پرې کاوه. د دوی په منځ کې يو شتمن سړی ؤ چې نعمت الله نومېده او زمونږ د ايالت ؤ. نوموړی له يوه پوليس منصبدار سره چې «شارټ» نومېده ډېر نږدې ملګری ؤ. لنډه دا چې په دې ګروپ کې څو نور جاسوسان هم موجود ؤ.

دغه وګړي لومړی له هندوستان څخه د دې لپاره، چې د سيکانو پر ضد مبارزه وکړي دلته راغلي ؤ. وروسته له هغه څخه کله چې د دوی مشران سيد احمد صاحب او سيد اشميل صاحب شهيد په جګړه کې ووژل شول، نو دوی خپلواک بنير ته لاړل او هلته مېشته شول. کله چې د هندوستان او لس ته رښتني بڼه څرګنده شوه او په دې وپوهېدل چې دا ګروپ د دوی لپاره ګټور نه ؤ، نو د بل مرکز په جوړولو پسې را ووتل. له ډېرې اوږدې مذاکرې وروسته مونږ پرېکړه وکړه چې زه او فضل محمد صاحب به باجوړ ته لاړ شو او د يوه مرکز جوړولو لپاره به مناسب او خوندي ځای پيدا کړو. بيا به نو مولوي عبيدالله سندي په مونږ پسې وروسته راشي او د هغه ځای پر غوره کولو به خپله وروستنۍ موافقه څرګنده کړي. هغه ؤ چې څو ورځې وروسته زه او مولوي فضل محمد په پټه د باجوړ په لور روان شوو. مونږ په تختابي کې په ګاډي (ريل) کې سپاره شوو او چې درګۍ پورې ولاړو، له هغه نه وروسته مو ټانګه (بګۍ) ونيوله کله چې ملکنډ ته نږدې شوو، نو لږ څه وېره راسره پيدا شوه ځکه چې دلته مو ليدل چې په هغه ځای کې پوليس ځای په ځای شوي ؤ. دوی له هر چا څخه که پلي ؤ او که سپور، تپوس کاوه او تالاشي کول يې. که څوک به لږ څه هم تر اشتباه لاندې راغله نو جبل ته يې استول.

زما لپاره دا ډېره سخته وه چې خپل قد او بڼه پټه کړم، زه په دې چرت او لټه کې وم چې څنګه ځان له پوليس څخه بې له دې چې ومې ويني تېر کړم هغه څه چې اوس زما په لاس کې وو، دا و چې څنګه پخپل څادر کې پټ شم.

کله چې د پولیسو تانې ته راورسېدو، نو ټانګه ودرېده او یو تن راغی چې د ټانګې په منځ کې وګورئ چې څوک ؤ. اوس ماښام و او ورځ تیاره شوې وه. زما ملګري هم له ټانګې څخه کوز شوي و. د ټانګې والا په رسا غږ وویل: «صاحب هیڅوک په ټانګه کې نشته» مګر پولیس پخپله غوښتل چې یو ځل دننه وګوري او ټانګې ته رانږدې شو. زه یې له سره څخه تر پښو پورې ولیدم او ټانګې والا ته یې وویل چې ځه لاړ شه! زه خورا ډېر خوښ شوم او مونږ تر بټخېلې پورې لاړو. اوس څنګه چې شپه ناوخته وه نو هلته پاتې شوو سبا سهار ډېر وختي کله چې په کلي کې د لمانځه آذان وشو، مونږ وخوځېدو.

کله چې د چکدرې له پله څخه تېرېدو نو د پولیسو په بله تانه مو سترګې ولګېدې، خو له هغه ځای بې له کوم تکلیف څخه تېر شوو.

مونږ دا ورځ ټول په پښو مزل وکه. او ماښام د سیند غاړې ته ورسېدو. د فضل محمد کلی د سیند په هغه بله غاړه ؤ، څنګه چې ژمی و نو سیند بېخي وچ ؤ، له دې کبله مونږ سیخ وربانديې تېر شو او کلي ته مو ځان ورساوه.

مونږ ډېر وږي او ستړي ؤ څنګه چې مو ډوډۍ وخوړه نو بې له درنګه ویده شو او تر سهاره پورې ویده وو.

سبايي فضل احمد کور پاتې شو ترڅو د عبید الله راتلو ته انتظار وباسي، هغه خپل د تره زوی ته وویل چې له ما سره ملګری شي. مونږ دواړه د باجوړ په خوا روان شو. دیر ته ورسېدو. لومړی بابړې ته لاړو او ورپسې بیا چمرکند ته، ترڅو د هډې د ملا صاحب کور ته لاړ شو، مګر ژر را څرګنده شوه چې نوموړی وفات شوی ؤ. د ملا صاحب یو مرید هلته و چې خورا ښه مېړه سړی ؤ.

هغه د هډې صاحب د خوب او خوراک کوټې را وښوولې. دا د غرونو په منځ کې کوچنی او ښکلی کور ؤ چې بې له هغه یوه تن شېخ څخه بل چا هلته ژوند نه کاوه. دغه شېخ یو کوچنی کور درلود او د شاتو مچۍ یې ساتلې وې.

شپه مو له هغه شېخ سره تېره کړه سبايي وختي بیا روان شو او کوټکي ته لاړو په کوټکي کې دوه خانان چې زغرور خان او زړور خان نومېدل استوګنه

درلوده، دواړه مېړني سړي ؤ. کله چې به برتانويانو يرغل وکړ هغوی به يې په مقابل کې درېدل. وروسته سالارزيو او مومندو ته لاړو.

دا په باجوړ کې دواړه خپلواکې سيمې وې او ولس يې سپېڅلي زړور پښتانه ؤ. دا پښتانه هم هغه څوک وو چې تل يې د استعمار خونې ورانې کړې وې. مونږ په دې سيمه کې څه ناڅه ټول کلي وليدل.

ما د مهمندو په سيمه کې د ذکي کلي زمونږ د مرکز جوړولو لپاره غوره کړ، هلته پاتې شو او د مولوي عبيدالله سندي را رسېدو ته سترګې په ليار ؤ. مونږ څو ورځې هلته په انتظار پاتې شو، مګر د دوی لخوا کومه پته راڅرګنده نشوه. زه ډار شوم چې زما پاتې کېدل به په هغه ځای کې وګړو ته شک واچوي نو له ځان سره مې پرېکړه وکړه چې (چېله) شم.

په جومات کې يوه ډېره کوچنۍ کوټه وه. په هغه کوټه کې چيله شوم. کله چې مې چېله پای ته ورسېده. ترهغه پورې لا هم د عبيدالله کوم حال را څرګند نشو. وروسته مجبور شوم او بېرته لاړم. د فضل محمد د تره زوی تر ملکنډ پورې راسره ولاړ او په هغه ځای کې يو له بله جلا شوو.

په ملکنډ کې سياسي ايجنټ (نماينده) د ولس په زړونو دومره ډار اچولی ؤ چې که څوک به بې له سلام کولو د انګرېزانو له مخه تېر شو، نو هغه به يې په (ستوک) کې بندي کول. «ستوک د لرګو يو چوکاټ وو چې د پښو لپاره يې سوري لرل او په سر يې هم يوه دړه وه. مجرم به هلته په ناسته ډول بندي کېدو او پښې به يې له سوريو څخه وتلې وې» څنګه چې زه له دارنګه مستبدانه چال چلن څخه په وېره کې وم له ملکنډ څخه د درګۍ پر لور روان شوم، تر تختابۍ پورې په ګاډي کې لاړم او له هغه نه په ناري کلي کې چې په مومندو کې دی خپل پټي او کښتونو ته لاړم، شپه مې تېره کړه سبا مې ځان اتمانزو ته ورساو.

هغه سهار ډېر خلک زما ليدو ته راغله دا ځکه کله چې زه له دوی څخه تللم ورته ويلي مې ؤ چې زه- په اجمير کې د خواجه معين الدين چشتي زيارت ته روا ن وم. له دې نه لږ څه وروسته په يوروپ کې د نړۍ لومړۍ جګړه

پیل شوه او زمونږ د مرکز جوړولو خیال هم له سره ووت.

شیخ محمد الحسن هم مکې ته د حج لپاره لاړ، په هغه ځای کې څنګه چې د ترکیې د خلافت ملاتړ یې کاوه، نو د انګریزانو لخوا ونیول شو او په مالتا کې یې جېل ته ولېږه. مولوي عبید الله سندي افغانستان ته لاړ. مولوي سیف الرحمن او د ترنګزیو حاجي صاحب سره یو ځای شول او د بنیر آزادې علاقې ته لاړل. د حاجي صاحب نور ملګري له تاج محمد مولوي فضل الربي او مولوي عبد العزیز څخه عبارت ؤ. (مولوي عبد العزیز له انګریزانو دومره نفرت کاوه چې کله به یې کوم انګرېز ولید نو سترګې به یې پټې کړې. انګریزانو د یوې دسیسې په ترڅ کې په صوات کې وواژه).

د بنېر خلکو حاجي صاحب ته ښکلې تود ځمکه ورکړې وه او حتی لرګي یې راوړي وو چې ورته کور جوړ کړي. مګر د بنېر ملایان او مشران په هغه ځای کې د حاجي صاحب په مېشته کېدو خوښ نه ؤ. کله چې حاجي صاحب بنېر ته راورسېد نو خلکو یې ډېر درناوی وکړ. اوس نو ملایانو په کېنې او قصد د هغه په شا او وروسته په پروپېګنډو پیل وکړ او ویل به یې: «دی د څه لپاره دې ځای ته راغلی دی؟آیا غواړي چې د انګرېز په ضد وجنګېږي او که خپله ځاله جوړوي؟». حاجي صاحب او د هغه زوی پادشاه ګل په دې خبره ډېر خواشیني شو او غوښتل یې چې هلته په جګړه پیل وکړي. ما حاجي صاحب ته وویل: «دا خلک خودخواه دي. په هغوی پسې سر مه ګرځوه، خپل کار په مخ وړاندې بوځه.» په دې خبرو مې نومړی له شخړې کولو څخه راوګرځاوه. «ځکه چې که چېرې ته جګړه پیل کړې، اولس لاتر اوسه پورې دومره تیاری نه لري چې د برتانویانو مخه ونیولای شي. که چېرې ته اوس جګړه پیل کړې نو ژر به دا څرګنده شي چې پوره پیاوړی نه یې.» مګر حاجي صاحب زما خبره ونه منله او څو ورځې وروسته چې زه لاړم، دی د برتانیې په مقابل کې راولاړ شو او په جګړه یې پیل وکړ.

آیا څنګه کېدای شو چې په بنېر کې د برتانیې مخې ته ودرېږو؟. زما پېش بیني (اټکل) رښتیا شوه.

د حاجي صاحب د نيولو لپاره يوه توطيه جوړه شوې وه چې ويې نيسي او برتانويانو ته يې تسليم کړي ! مګر له نېکه مرغه مخکې له مخکې دا د سيسه را لوڅه شوه او حاجي صاحب په دې بريالی شو چې له هغه ځای څخه لاړ شي. هغه په نيمه شپه کې د مومندو خواته روان شو.

برتانويانو نه غوښتل چې پښتانه دې تعليم وکړي. په حقيقت کې دوی زمونږ له ملي ښوونځيو څخه ډېره کرکه کوله او دا سې لټه يې کوله چې د تړلو لپاره يې کومه بهانه پيدا کړي. اوس نو د دوی ښه بهانه را پيدا شوې وه نو هغه وو چې په بنېر او زمونږ په ايالت کې يې ټول ښوونځي وتړل او ښوونکې يې په ډېره اسمعيل خان کې جېل ته واستول.

برتانيې زمونږ اولس دومره بېرولی ؤ چې هيچا زړه نشو کولای چې زمونږ د هېواد په هکله ستاينه او ښه خبره وکړي، که چېرې څوک دا سې پيدا شوی هم وای نو دا ډېره لرې خبره نه وه چې هغه دې بنديخانې ته ولېږل شي.

***

مایوسي-محرومیتونه او بندیخانې

د ۱۹۱۵ کال د دسمبر په میاشت کې زما دویم زوی «ولي» وزېږېد. غني اوس نو دري کلن ؤ. د نړۍ له لومړۍ جګړې وروسته په هندوستان کې وبا (لوی مرض) ګډه شوه. زما د زامنو مور هم په دې ناروغۍ کې مړه شوه. د هغې مړینه عجیبه غوندې پېښه وه. هغه بالکل روغه جوړه وه، مګر زما زوی غني لویې تبې ونیو او سخت ناروغ شو. دی بېهوښه و او مونږ یې له روغېدو لاسونه و مینځل. د ما ښام د لمانځه وخت وو او زه پر مصلا (جای نماز) باندې ناست وم. لمونځ مې وکړ او دعا مې کوله. زوی مې زما مخې ته په کټ کې پروت ؤ. مور یې کوټې ته راغله او له کټ نه ګردې ګوښه (چاپېره) وګرځېده. له دې نه وروسته بیا نو د کټ سرته ودرېده. څنګه چې اوښکې یې په ګرېوان راتویېدلې، د خدای دربار ته یې لاسونه پورته کړل: «خدایه! دا ناروغۍ له دې بې ګناه ماشوم څخه لرې کړې او په ما یې کېدې! ای ربه! دی جوړ کړې، پرېږده چې په ځای یې زه پرېوزم.»

سهار د غني ناروغي ورو ورو په ښه کېدو شوه، مګر مور یې ناروغه شوه. کله چې غني پوره روغ جوړ شو، مور یې له دنیا سترګې پټې کړې.

په ۱۹۱۸ کال کې د نړۍ لومړۍ جګړه پای ته ورسېده، هر چا د آرامۍ ساه وکښله، مګر زمونږ پرابلمونه لا پای ته نه و رسېدلي.

په ۱۹۱۹ کال کې د «رولاټ اکټ» په هکله اوضاع خړه پړه شوې وه، په دې کې ما هم برخه واخیستله. یوه اخطاري غونډه چې د (رولاټ اکټ) پر ضد زمونږ په کلي کې جوړه شوه، له سل زره تنو

څخه زیاتو ګډون په کې کړی و. دغې غونډې د پښتنو په زړونو کې نوې هیلې را پیدا کړې.

یوه ورځ اسلامیه کالج ته نږدې، په تهکال کې یوه احتجاجي غونډه جوړه شوې وه. زه په دې غونډې کې د ګډون لپاره هغې خواته ور روان وم چې په لیار کې مې واورېدل چې «مارشل لا» اعلان شوې وه. علت دا ؤ چې برتانیې له افغانستان سره په جګړه پیل کړی ؤ. او داسې څرګندېده چې د افغانستان حکومت د هندوستان د آزادۍ له جنبش سره زړه سوی درلود. د دې لپاره چې له مارشل لا مو ځان ژغورلی وي، نو زه له څو تنه نورو ملګرو سره د مومندو په خوا لاړم او غوښتل مو چې له هغه ځای څخه افغانستان ته لاړ شو. کله چې له ډېرو ربړونو وروسته مومندو ته را ورسېدو، نو ما ته احوال راغی چې پلار مو په مونږ پسې وروسته را روان شوی دی. هغه افغانستان ته له راتلو څخه وګرځولو او په مومند ناري کې یې خپلو ځمکو ته راوستلو. هلته مو په پټه کې ژوند کاوه، یوازې د شپې لخوا به مو خپلې کورنۍ لیدلې. پولیس په دې خبر شوي وو چې مونږ په کوم ځای ؤ، راغلل او زه یې ونیولم. مردان ته یې بوتلم او هلته یې په بندیخانه کې واچولم. سبا یې کله چې د سپرانډیت (د پولیسو مشر) مخ ته راوستم، هغه سم د لاسه امر وکړ چې زولنې راواچوي، مګر هر څومره لټه یې چې وکړه داسې زولنې یې ونه موندلې چې زما پښې په کې ځای شي! څنګه چې د بندیخانې وظیفه داران له برتانویانو څخه ډېر بېربېدل، پښې مې یې په زور پکې تخته کړې او په موټر کې یې واچولم. د پولیسو مشر او اسیسټانټ کمیشنر دواړه را سره وو، پېښور ته یې یوړم. هلته یې د پولیسو لوی قوماندان ته وروستلم او شپه مې په توقیف کې تېره کړه. هغه زولنې یې چې ما ته را اچولې وې، دومره تنګې وې چې په

لیار تلی نشوم. د پښو پوستکي مې الوتي وو او سرې وینې ورځنې بهېدلې !. په دا بله ورځ یو تن اپریدی پولیس راغی او راته ویې ویل: «راځه له ما سره چې محکمې ته دې بوځم». ما په جواب کې ورته وویل: «پښې مې ژوبلې دي تلای نه شم». په دې خبره ډېر په قهر شو او په تریو تندي یې وویل: «هلته چې غونډې ته ورتللې خو پښې دې روغې وې ! اوس ژوبلې دي؟» ما ته راڅرګنده شوه چې له هغه سره دلیل ویل بې کاره خبره وه، نو ډېر کلک مې ورته وویل: «که ټانګه راوستلای شې نو درسره لاړ به شم او که نه پښې مې ژوبلې دي، محکمې ته تلای نه شم.»

په پای کې پولیس ټانګه راوستله او محکمې ته یې بوتلم ماته یې وویل چې ته له محکمې څخه د باندې کېنه او ما ته انتظار وکاږه، ترڅو زه په بل بندي پسې لاړ شم. دا بندي هم زمونږ د کلي ؤ. هغه د تلګراف مزي پرې کړي وو او د دې جرم په هکله دوه کاله بند ورباندې وخوت. په هغه ورځ یې دا سړی د بل کوم مقصد لپاره محکمې ته راوست. مقصد داشی و چې له ده څخه یې غوښتي ؤ چې پر ما باندې داسې شاهدي ووایي چې ګوندې د تلګراف مزي یې زما په لارښوونه پرې کړي ؤ. د دې جعل کارۍ په عوض کې له هغه سره وعده شوې وه چې دوه کاله بند به یې ورته وبښل شي. لېکن هغه دا خبره منلې نه وه.

کله چې زه محکمې ته ننوتلم نو د یوه تن پرڅای درې تنه برتانویان هلته ناست ؤ. دوی له ما څخه په پوښتنو کولو (تحقیقات) پیل وکړ. ما به نو څه جواب ورکړی وای؟

څه چې ما په غونډو کې کړي و، له هغې موافقې څخه عبارت وو چې د غونډې له اجنډا او تړون سره مې کړي وه.

یوه برتانوي راڅخه پوښتنه وکړه چې: «آیا دا رښتیا نه ده چې

هرڅوک چې د حکومت پر ضد کارونه کوي، ته يې ملګري يې؟». ما يې په جواب کې ورته وويل: «ټول هغه څوک چې زه ورسره ناسته ولاړه لرم د تاسو وفادار خانان او ملکان دي.»

کله چې پوښتنې پای ته ورسېدلې نو زه يې د باندې ولېږلم، پخپله دوی د ننه پاته شول چې ترڅو دا خبره فيصله کړي چې اوس نو له ما سره څه وکړي.

رښتيا خبره خو دا ده چې د پوليسو لوی قوماندان (جيورج روزکېپل) پښتنو ته په درنه سترګه کتل. نوموړي د مارشل لا اداري لوی مشر ؤ نو هڅه يې کوله چې د ظلم او تېري اندازه راټيټه کړي. له يوه ساعت انتظار ايستلو وروسته يې زه بېرته د بنديخانې هغو بارکونو ته بوتلم چې هلته نور ډېر پښتانه هم ؤ.

يوه ورځ ناڅاپه زما سپين ږيری پلار له څو تنو نورو ملګرو او خپلوانو سره بنديخانې ته راغی راتګ ته يې زه ډېر تعجب او هک حيران پاتې شوم. زما په ليدو مې پلار ډېر خوښ شو او راته ويې ويل «شکر دی چې ژوندی يې!». دا ځکه چې دوی آوازې اورېدلې وې چې ګوندې زه چار ماري شوی وم. پلار مې وويل: چې اتمانزو ته ډېر پوځونه راغلي وو او کلی يې محاصره کړی و. ټول د شاو خوا ولس يې راغونډ کړي او ورته ويلي يې ؤ چې په ځمکه کېني. بيا يې نو خپل ټوپک په ډېر شان او فرط سره ډک کړی و. اولس نو طبعاً داسې خيال کاوه چې ګوندې اوس به ټول ولس په توپونو الوزوي! مګر يوه ډزه هم ونشوه او د اولس زړونه نږدې له ډاره ختلي ؤ. دا هغه برتانوي رنګه تاکتيک و چې غوښتل يې اولس وډار کړي!

پوځيانو کورونه لوټ کړي وو او يوه برتانوي زمونږ له کوره هم يو ښکاري چاقو وړی ؤ.

د کميشنر مرستيال زمونږ د کلي خلک درې زره روپۍ جريمه

کړل. او زمونږ د کلي ګڼ شمېر خلک بندیخانو ته استول شوي وو. زمونږ په کلي کې یو خان چې محمد عمر خان نومېده د برتانیې له حکومت او پولیسو سره یې ډېر نږدې مناسبات لرل. اوس نو پولیسو او نوموړي خان صاحب اولس تر هغو پورې د اور په لمبو وسوځاوه چې یې له سل-زره روپو څخه زیاتې ټولې کړې. دوی یو سل او پنځوس تنه د بندیانو په توګه تر هغه وخته پورې وساتل چې وروستني روپۍ ور ورسېدې، په هغه برسېره بیا هم لا سل تنه بندیان پاتې شول.

هغه وخت پولیسو ډېره هڅه کوله تر څو داسې شواهد او پلمې پیدا کړي چې ګوندې، ما له هغې ناارامۍ سره چې په افغانستان کې د برتانویانو پر ضد را پورته شوې وه، لاس درلود. حتی داسې چې هغوی یو تن چې احمد استاد نومېده پیدا کړی ؤ چې پر ما باندې شاهدي ووایي.

مګر پولیس په دې بریالي نشول دا ځکه چې جیورج روز کېپل نه غوښتل چې زما لپاره دوسیه پیدا کاندي. زما د بند موده له شپږو میاشتو وروسته پای ته ورسېدله. زه ځانګړې بدمرغۍ اور بړونې په پراخه حوصله تېرولی شم. لیکن دې چال چلن زما اولس ډېر تاواني کړ ځکه چې له هغه نه وروسته نو پښتانه په سیاست کې ډېر ژور اخته شول.

تر او سه پورې ما دوه ځله مارشل لا لیدلې ده. لومړی ځل په ۱۹۱۹ کال کې، چې د برتانیې لخوا اعلام شوه. بل ځل په ۱۹۴۸ کال کې کله چې پاکستان وزېږول شو نو پاکستاني واکدارانو مارشل لا اعلان کړه. دلته غواړم چې دواړو مارشل لاؤ ته لنډه کتنه وکړم، چې څنګه اداره کېدلې.

نو وبه پوهېدل شي چې څنګه دې دوو مختلفو حکومتونو

مختلف مېتودونه په کار واچول. کله چې برتانيې مارشل لا اعلام کړه نو له يوې خوا له افغانستان سره په جګړه بوخت وو او له بلې خوا مونږ اوضاع خړه پړه کړې وه. نو د دې لپاره چې قانون تطبيق کړای شي او د دغو ګډوډيو مخنيوی وکړي، نو برتانويانو ته بې له مارشل لا بله کومه ليار پرانستې نه وه. دا مارشل لا يوازې د دوه، يا دريو مياشتو لپاره تطبيق شوه.

خو په پاکستان کې آرامه آرامي وه. اداري، قضايي او اولسي کارونه په معمول ډول مخ پر وړاندې تلل، چې ناڅاپه مارشل لا اعلام شوه. منظور دا و چې د حکومت واګې د څو تنو انفرادي خود غرضو کسانو په لاس ورشي اولس له ديموکراتيکو حقوقو څخه محروم کړي او د انتخاباتو مخه ونيسي. دا مارشل لا نو څلور کاله اوږده شوه.

اوس که چېرې د نتيجې په اساس قضاوت وشي دغه دواړه مارشل لا وو يو ګډ اوغوره ټکی درلود.

د برتانيې حکومت هندوستان ته داسې څرګنده کړه، چې د دوی لپاره هغه وخت را رسېدلی ؤ چې خارجي يوغ له غاړې لرې کړي. هغه وو چې دلته نو مبارزه سخته شوه او د برتانيې حکومت مجبور شو چې له دې ځای نه ووځي. د پاکستان حکومت هم داسې اولسونو ته وښوول، چې هغه د خلکو حکومت نه ؤ. برتانيې هم په زور حکومت کولو ته دوام ورنکړی شو او پاکستاني واکداران به هم داسې و نه کولای شي. د دوی واکداري به هم يوه ورځ داسې پای ته ورسېږي، لکه څنګه چې د برتانيې د حکومت ورسېده.

***

ولې مونږ بنديان شو ؟

کله چې زه له بنديخانې را ووتم، ما په خلکو کې نوې ګرمي او شوق او ذوق وليد. کوم ځای کې چې به خلکو ټولنه کوله، دا ټولنه به که د ښادۍ وه او که د غم، نو له هېواد او هېواد پالنې به خبرې په کې روانې وې. له دوی سره نور ډار نه ؤ، نوی ژوند او نوی شوق حکم فرما ؤ. د خلافت جنبش هم په پوره پياوړتوب او آرامۍ فعاليت پيل کړی ؤ.

د هندوستان اولس يوه عجيبه ميل لري، دا چې دوی د نورو په کارونو کې د خپل کار په اندول زياته مينه ښکاره کوي. که څېرته دوی پخپلو جنبشونو کې دومره برخه اخيستی وای لکه د خلافت په جنبش کې يې اخيستې وه، نو د نړۍ له نورو پرمختللو اولسونو به دومره وروسته پاتې نه وای.

د خلافت جنبش د هندوستان مسلمانانو ته ډېرې ګټې واړولې او هغوی يې ښه منسجم کړل. د خلافت جنبش نه يوازې په ښارونو کې، بلکې په کليو کې يې هم مرکزونه جوړ کړي ؤ. يوائينۍ د خواشينۍ خبره دا وه چې دوی دغه مرکزونه په کافي ډول اداره کولای نشول، خلک لا په دې ښه نه ؤ پوهېدلي چې څنګه دا مرکزونه اداره کاندي او څنګه يې پياوړي کړي. تر هغه وخته پورې چې خلک په دې شي پوه نشي، نو د نظم او هيڅ ډول پرمختګ لپاره کومه درسته هيله نشي پيدا کېدای! د غور وړ پوښتنه دا ده چې څنګه دا خلکو ته ور زده کړل شي؟. زما په فکر د دې لپاره دوه شيان ضرور او حتمي دي: لومړی دا چې بايد وګړي پوره باور او عقيده ولري چې په سيخه ليار روان دی. دويم دا چې د دوی لپاره پياوړی او رښتينی ليډر په کار دی چې هغه لياري چارې ور په ګوته کړي چې د دوی له عقايدو، مذهب او ايډيل سره سمون ولري.

مذهب هم يو جنبش دی، نو که څېرې ايماندار او سپېڅلي خلک له دې

جنبش سره یو ځای شي او ځانونه د خپل هېواد او اولس خدمت ته وقف کړي، نو هرومرو به یې پای بریالیتوب وي. دا ډول وګړي به د بشر لپاره ویاړ او برکت شي. او د دوی خپل هېواد ، اولس او مینه به آباده او نېکمرغه وګرځي.

کله چې زه له جېل څخه راووتم، نو زما مور و پلار غوښتل چې باید بل واده وکړم. کوژده یې راته کړې وه او د واده کولو وخت مې هم رانږدې ؤ. زه له یوه ملګري عباس خان سره پېښور ته د سودا کولو لپاره لاړم. کله چې سر دریاب ته ورسېدو پولیس مونږ ته انتظار ؤ. مونږ دواړه یې ونیوو او چار-سدې ته یې د پولیسو سټېشن اداري ته بېرته بوتللو. له هغه ځای څخه یې زمونږ دوسیه پېښور ته ولېږله. په پېښور کې یې نېغ د مستر شارټ بنګلې ته چې د (سي، آی، ډي) مشر وو وروستلو. مونږ یې د بنګلې مخې ته په سړک ودرولو او پخپله هغه پولیس چې مونږ یې راوستلي ؤ د رپوټ ورکولو لپاره بنګلې ته لاړ. تر ماښامه پورې مونږ هلته ولاړ وو ، د دسمبر میاشت او ډېره یخني وه. مستر شارټ د اور مخې ته په توده کوټه کې ناست ؤ او مونږ د باندې په سړه یخنۍ کې رپېدلو. زما ملګري عباس خان پوښتنه را څخه وکړه: «ولې مونږ ګرفتار شو؟». مونږ څه کړي دي؟ او کله چې د پولیس افسر ته ورشو نو څه به ورته وایو؟. ما په جواب کې ورته وویل: هره پوښتنه چې کوي رښتیا جواب ور کړه. احتیاط کوه او دروغ مه وایه. شپه پخه شوې وه چې په پای کې یې د عباس نوم واخیست او کوټې ته یې وروغوښت. ورپسې زه هم د مستر شارټ مختـه ورغلم. مستر شارټ په بدخویۍ او زشتۍ کې نوم درلود. ژر راڅرګنده شوه چې په نوشېره کې چا کوم بم چوولی وو ، زه او عباس هم په دې هکله نیول شوي وو. مستر شارټ له ما څخه په پوښتنو پیل وکړ او ما یې هم په لوړ آواز جواب ورکړ. مستر شارټ شور جوړ کړ: « په ورو خبرې کوه !». د بلې پوښتنې جواب مې په ټیټ او نرم آواز ورکړ. مستر شارټ بیا را باندې چیغه کړه: «په زور خبرې وکړه !». ما ورته وویل: «کله چې په زور خبرې کوم، راته وایې چې ورو ! کله چې

بیا ورو خبرې وکړم نو راته وایې چې په زور خبرې وکړه. مهرباني وکړه راته وو ایه چې بله کومه لیار شته چې تاسو مخاطب کړم». ما ښه لیده چې زما دې خبرې هغه ډېر په غصه کړ، لېکن څه یې ونه ویل پولیس ته یې غږ کړ او زه یې په لاس ورکړم. پولیس بوتلم او د صدر د پولیسو په سټېشن کې یې توقیف کړم. هیڅ چا څه رانکړه چې یې وخورم، نو ټوله شپه مې په لوږه کې تېره کړه. عباس خان د پولیسو په بل سټېشن کې توقیف شوی ؤ. سړه شپه او د توقیف سمنټي غولی (صحن) دواړه ډېر ساړه وو، دروازه لوڅه لغړه وه. یو څه ورستې او بویني کمپلې په غولي کې پرتې وې. څنګه چې خورا یخني وه، نو مجبور وم چې په هغو کمپلو کې ځان ونغاړم. زه یوه هفته په توقیف کې وم، وروسته بیا نو مسټر شارټ ورغوښتلم او د خوشې کولو امر یې راکړ.

ما پوښتنه ورځنې وکړه: «پوښتنه کولای شم چې ولې زه ونیولی شوم؟ او ولې مې یوه هفته په توقیف کې تېره کړه؟». ده لنډ په جواب کې راته وویل: «داکاملاً په ما اړه لري چې لومړی پوښتنه وکړم او که لومړی د نیولو حکم» ما وویل: «مګر زه هم انسان یم! آیا تا زما په هکله هم کوم فکر کړی ؤ؟ هیڅ علت موجود نه ؤ چې په ما دا ټولې ناجایزې تېرې کړې! زه خو نه تښتېدم. که چېرې ستا اشتباه رښتیا شوی وای نو زما ګرفتاري خو ډېر آسان کار ؤ».

مسټر شارټ په تند اواز راته وویل: «ستا په هکله ناجایزې څه ته وایې؟» ما ډېر ساده جواب ورکړ: ډېر ښه! له کوټې را ووتلم او کلي ته لاړم.

***

هجرت

په ۱۹۲۰ کال کې ما دو بم واده وکړ. هغه کال ما د آل انډیا د خلافت د کمېټې په کنفرانس کې ګډون وکړ. په دې کنفرانس کې د یوه ځوان لخوا چې عزیز نومېده د هجرت کولو غوښتنه پېشنهاد شوه. نوموړي وویل چې مونږ باید ټول له هغه ځای څخه لاړ شو. هغه وخت مونږ ته دا ټوکه ښکاره شوه. لېکن دا ټوکه رښتیا شوه. او دا ټوکه له بده مرغه د ډېرو پښتنو په وینو بدله شوه.

د هجرت یوه کمېټه په پېښور کې جوړه شوه، هر چا به چې غوښتل افغانستان ته لاړ شي نو دې کمېټې ته به ورتلل او د هغې لخوا به دوی ته هر ډول آسانتیاوې برابرېدلې. په لومړي ځل برتانویانو هڅه وکړه چې خلک افغانستان ته له هجرت کولو څخه را وګرځوي، مګر کله چې ورڅرګنده شوه چې دا خبره ورسره چا نه منله، نو بیا به یې اولس داسې تشویق کاوه چې د هجرت شمېر دې اضافه شي. له دې نه د دوی منظور د «یک تیر و دو فاخته» ؤ او هغه داسې چې له یوې خوا به افغانستان له مهاجرینو سره د چال چلن په هکله په ربړونو او کړاوونو اخته شي او له بلې خوا به د هغې سیمې سیاسي وګړي هم افغانستان ته هجرت وکړي او د برتانیې اند ښنې به کمې شي.

برتانیې په دې وخت کې له مهاجرینو سره ځینې روزل شوي جاسوسان هم افغانستان ته واستول. ځینو کسانو دلته یوه ډېره پیاوړې فتوی ورکړې وه داسې چې «هر څوک چې په هجرت نه ځي باید خپلې ښځې طلاقې کړي.» ما هم هجرت وکړ او هر څه مې پخپلو سترګو ولیدل.

امیر امان الله خان غوښتل چې دغو مهاجرینو ته ځمکې کورونه او وظیفې ورکړي او په تجارت کې هم برخه واخلي. مګر انګرېزي جاسوسانو چې له مهاجرینو سره تللي ؤ له دې کار سره مخالفت کاوه.

دوی به ویل «مونږ دلته د دې لپاره راغلي یو چې غزا وکړو او غازیان شو» امیر امان الله خان ورته وویل: «زه لا تر اوسه پورې دومره پیاوړی نه یم چې

له برتانيې سره جګړه وکړم. زه به ستاسو لپاره ټول امکانات برابر کړم، که تاسو وکولای شول چې د برتانيې په مقابل کې مبارزه وکړای شئ، نو زه به په ټول قدرت له تاسو سره مرسته وکړم. زه او تاسې په دې ښه پوهېږو چې برتانويان د تور کيچه مار په شان دي او هيڅکله به مونږ آرام ژوند ته پرې نږدي، زه هم د هغوی له مرې ژواندي نېش وهلو څخه تل تر تله په فکر کې يم». جاسوسان د مهاجرينو په منځ کې خپاره شول او خپل ننګين فعاليت ته يې دوام ورکړ.

په کابل کې هم يو ګروپ ؤ چې د هجرت له مفکورې سره مخالف ؤ. امير امان الله خان تر وسه پورې هڅه وکړه چې له دې جنبش سره مرسته وکړي، مګر په پای کې نتيجه په ناکامۍ بدله شوه. هغه وخت ارواښاد عبدالعزيز خان د پوهنې وزير يوه ورځ راته وويل: «زه غواړم چې د حبيبيې لېسه وګورم!» زه هم ورسره لاړم د لېسې مدير په ډېره مهربانۍ ماته وخت راکړ چې ځينې ټولګي وګورم او له زده کوونکو سره خبرې وکړم. ما له هغوی سره په فارسي خبرې کولې.

له يوه زده کوونکي مې پوښتنه وکړه چې: څوک يې؟ ده جواب راکړ «زه افغان يم» بيا ما پوښتنه ځنې وکړه چې: «د هېواد نوم دې څه دی؟» ده وويل افغانستان! بله پوښتنه مې ورڅخه وکړه چې: «ملي ژبه دې څه ده؟» په جواب کې يې راته وويل: «افغاني!».

په پای کې زمونږ ټول اولس چې افغانستان ته هجرت کړی ببرته کور ته راستانه شول.

ځينې ملګري تاشکند ته لاړل زه او زما نور ملګري باجوړ ته لاړو چې د هغه ځای آزادو قبايلو ته ښوونځي جوړ کړو، يو ښوونځی مو په خلو کې چې په دير کې دی پرانست. مولوي فضل محمد مخفي د هغه د ادارې لپاره وټاکل شو. د دې کليو وګړي ډېر خوښ شول ځکه چې دوی له پوهې سره ډېره مينه لرله او کوچنيان يې هم ډېر ذکي وو. دا لومړی ځل و چې د دوی لپاره ښوونځي ته د تګ فرصت ورکړ شوی او پوره ګټه يې ځنې واخيستله.

د ملکنډ په سيمه کې د برتانيې سياسي ايجنټ چې مسټر کب نومېده. د

پښتنو د پوهنې له جنبش سره ډېر مخالف ؤ او هرڅه به يې په هر ځای کې چې له وسه پوره ؤ ، په دې هکله به يې خنډونه اچول، کله چې دی خبر شو چې د خلو ښوونځی د اولس ترمنځ ډېر مشهور شوی و نو بې له درنګه يې د دير نواب ور وغوښت.

نواب ته يې وويل: «ګوره ! دا ټول تعليم او زده کړه مونږ ته بې پايه سر دردي را پيدا کوي، که غواړې چې ته په بده ورځ اخته نه شې، نو ښه به دا وي چې په هره ليار چې وي دا ښوونځی بايد وران کړې !»

هغه ؤ چې نواب هم ښوونځی وران کړ. مونږ تر داسې سختو او ناوړه اوضاع لاندې ژوند کاوه.

زه اوس ښېخي يوازې وم، زما ټول ملګري باجوړ ته تللي ؤ. زه يو ځل بيا په دير او باجوړ کې وګرځېدم او په پای کې کور ته لاړم. ما له ځان سره چرت وواهه چې زه به نو د نړۍ د لومړۍ جګړې په اوږدو کې هغه ښوونځي چې برتانويانو وران کړي وو ، بېرته جوړ کړم. په دې ورځو کې د خلافت جنبش او کانګرس ګډ فعاليت کاوه. زما د ملګري قاضي عطاء الله خان لخوا ما ته بلنه راکړه شوه ترڅو د عليګړ په پوهنتون کې وظيفه اجرا کړو. څنګه چې مونږ په هغه لوري روان شوو داسې پېښه وه چې زه د خلافت د جنبش په غونډه کې برخه واخلم. د عليګړ په پوهنتون کې زمونږ له سيمې څخه هم ځينې کسان ؤ. مونږ له هغوی سره خبرې وکړې. د هغوی يوه ګڼ شمېر کالج ته له تللو څخه انکار کړی ؤ. څنګه چې مونږ ته بل ډېر ضروري کار را پيدا شو ، نو ما او قاضي صاحب نشو کولای چې د غونډې تر پايه پورې پاتې شوو هغه وو چې بېرته اتمانزو ته راغلو.

د ۱۹۲۰ کال د دسمبر د مياشتې په پای کې زما وروړ ډاکټر خان صاحب له پنځلسو کالو وروسته له انګلستان څخه بېرته راغی. ده طب د لومړنۍ جګړې په اوږدو کې پای ته رسولی ؤ او په پوځ کې يې د ډاکټر په حيث کار کړی ؤ. رتبه يې ټولی مشري (تورني) وه او د مردان د «ګايډ» پوځ ته ورکړ شوی ؤ. ما هم د ځينو ملګرو په مرسته هڅه کوله چې د لوړو تحصيلاتو اسانتياوې برابرې کړم. په ۱۹۲۱ کال کې زمونږ هڅې بريالۍ شوې او د اتمانزو لېسه مو

جوړه کړه.

په دې لېسه کې زما ملګري له: قاضي عطاء الله خان، میا احمد شاه، حاجي عبدالغفار خان، حاجي محمد عباس خان، عبدالاکبر خان، تاج محمد خان، عبدالله شاه او خادم محمد اکبر خان څخه عبارت ؤ. مونږ یوه ټولنه هم جوړه کړه چې انجمن اصلاح الافاغنه نومېدله مونږ د ښوونځیو لپاره پوره ښوونکي نه درلودل یو دلیل دا ؤ چې مونږ ښوونکو ته کافي تنخوا نشوه ورکولای. نو ما پخپله هم ټولګیو ته لوست کاوه هغه وخت ما په لاهور کې د خلافت د جنبش په یوه غونډه کې ګډون وکړ. په دې غونډه کې ما د بنو د سیمې د میراخېلو د کلي له عزیز مختار خان سره وپېژندل له ده سره د ده دوه زامن عزیز ممتاز خان او مقصود خان هم یو ځای وو، زامنو یې د پېښور په اسماعیلیه کالج کې د لیسانسې اخیستلو لپاره لوست کاوه، مګر اوس یې له کالج تللو څخه لاس اخیستی ؤ.

عزیز مختار خان دواړه زامن زمونږ ښوونځي ته را واستول. مقصود خان سر ښوونکی شو، وروسته بیا کله چې کالج ته د لوست پر مخ بیولو لپاره لاړ، نو ځای یې عزیز ممتاز خان ته پاتې شو. برتانویانو زمونږ له ښوونځیو څخه کرکه کوله، کله چې به مو نوي ښوونکي مقرر کړل، نو هڅه به یې کوله چې هغوی تهدید کړي او ویې وېروي که چېرې به د دوی تهدید بې اغېزې ؤ نو بیا به یې هغوی د ښو تنخواوو پر ورکولو له مونږ نه لرې کول. خوارکی مقصود ! هم کله به چې اتمانزو ته راغی نو د پولیسو له لاسه یې آرام خوب کولای نشو.

***

د خلافت جنبش

ما تر او سه پورې د خلافت جنبش ته په درنه سترګه کتل، مګر هغه په سمه لیار روان نه و. په پېښور کې د خلافت جنبش په دوو خانو بېل شوی ؤ. یوه ورځ حاجي جان محمد او د ده ملګرو په شاهي باغ کې غونډه جوړه کړې وه. په هغه غونډه کې فیصله شوې وه، چې حاجي جان محمد دې د خلافت د کمېټې رییس وټاکل شي. پېشنهاد ومنل شو. په دا بله ورځ یوه «سید» او د ده ملګرو ځانته بله غونډه جوړه کړې وه. په هغه غونډه کې وویل شو، چې څنګه چې سید صاحب په رښتینو خدایي لیارو روان وو، نو تر حاجي جان محمد څخه هغه ښه وو، باید چې د خلافت د کمېټې رییس هم دی وي. د هغې غونډې غړو ټولو له هغه سره موافقه وکړه.

د خلافت جنبش له دا ډول پرابلمونو سره مخامخ ؤ. دا ډول مخالفتونه او ستونزې ورځ په ورځ پسې زیاتېدلې. او هیڅ رښتینی ګټور کار پر مختګ ونکړ. قیمتي وخت ضایع کېدلو. د غړو ترمنځ همکاري موجوده نه وه. په عمومي ډول د پېښور اولس ښه زیارکښ او کارګر خلک دي، مګر دې جنبش ته د کار کولو په ترځ کې یووالی موجود نه ؤ، نو له کاره ولوېدل. زه به کله کله د خلافت د جنبش دفترونو ته ورتلم، څنګه چې د دواړو خواوو اړیکه له ما سره ښه وه، نو د خپلو توپیرونو او مخالفتونو په هکله به یې کیسې راته کولې. دواړو خواوو دا ښه را څرګنده کړه چې پر ما باندې یې باور درلود په پای کې یې رانه غوښتنه وکړه چې ریاست پر غاړه واخلم. زما لپاره که رښتیا خبره وي، دا ډېر په زړه پورې نه ؤ. ځکه چې زه هیڅ له ریاستونو او نورو لوړو مقامونو سره مینه نه لرم، تر وسه پورې هڅه کوم چې ځان لرې وساتم. مګر په دې ځای کې مجبور وم چې دا غوښتنه ومنم. مګر په یوه شرط سره مې دا کار وکړ. هغه دا ؤ چې کومې پیسې چې د نشریاتو له لیارې په سرحدي ایالاتو کې راټولېدلې، باید د اولس د پوهې او تعلیم په لیاره ولګېږي. هغه ؤ چې زه

د خلافت د جنبش د رييس په حيث وټاکل شوم او عبدالقيوم خان د منشي په توګه کار کاوه.

اوس چې زما زړه د ښوونځي په هکله آرام ؤ، نو د ايالتونو د کتنې لپاره مې په سفرونو پيل وکړ.

له ما سره تر ټولو د مخه دا فکر ؤ چې له خلکو سره وګورم او ورسره خبرې اترې وکړم او په دومه درجه دا چې هڅه وکړم چې نور اولسي ښوونځي هم پرانيزم.

کله چې ما په اتمانزو کې اولسي ښوونځی جوړ کړ، نو شپږ مياشتې وروسته له هغه څخه زمونږ د سيمې کميشنر زما پلار ورغوښتلو او ورته يې وويل: «زه خبر يم چې ستا زوی په کليو او سيمو کې ګرځي او ښوونځي جوړوي. ما ته دا هم را څرګنده ده چې نور خلک پخپلو کورونو کې په آرام ناست دي او په دې کارو پسې نه ګرځي. دومره مهرباني به وکړې چې خپل زوی ته ووايې چې له دې فعاليتونو لاس واخلي او په کور کې کرار کېني؟».

کله چې مې پلار کور ته راغی نو زه يې ګوښه کړم او هغه څه چې کميشنر ويلي ؤ ما ته يې بيان او زياته يې کړه: «ولې ته په کور کې آرام نه کېنې زويه؟! ولې ته يوازې دا سې کارونه کوې او بل هيڅوک ورپسې سر نه ګرځوي؟».

زما د پلار دې خبرو که څه هم قصدي نه وې، زه ډېر خواشينی کړم. ما له ځان سره وويل:

«دا پرنګيان په دې هم اړ نه دي چې د پلار او زوی ترمنځ د نفاق تخم وکري، ترڅو يې خپلې هيلې تر سره شي!».

زما پلار له مذهب سره ژوره مينه درلوده ما ورته وويل:

«پلاره! که نور ټول خلک لمونځ کول پرېږدي، آيا ماته به داسې ووايې چې زه هم لمونځ پرېږدم؟».

پلار مې وويل: «توبه خدايه! لمونځ کول ډېره مقدسه وظيفه ده». ما ورته وويل: «نو زما په فکر د خلکو پوهول او د هغوی لپاره خدمت کول داسې سپېڅلی دنده ده لکه لمونځ کول!». پلار مې په ډېر جدي د دې خبرې په

جواب کې وویل: «زویه! کله چې دا دومره سپېڅلې وظیفه وي، نو ګوره چې پخپل عمر ورڅخه لاس وانه خلې». هغه ؤ چې پلار مې کمیشنر ته وویل چې مونږ ستا لپاره خپل دین او مقدس کارونه پرېښودلی نشو. څو ورځې وروسته زه جېل ته واستول شوم او له ما څخه د جریمې غوښتنه وشوه، مګر له ورکولو مې یې انکار وکړ. د ۱۹۲۱ کال د دسمبر په یوولسمه نېټه د سرحدونو د جزایي قانون د «سکشن -۴» په اساس په درې کاله بند محکوم شوم. دا بندیخانه خورا سخته وه. هغه ډوډۍ به چې مونږ ته راکول کېدله د ډوډۍ په شانته او هغه جامې به چې مونږ ته د اغوستلو لپاره راکول کېدلې، د جامو په شانته نه وې. زمونږ د کلي یو بل پلار او زوی هم له ما سره یو ځای بندیان شوي ؤ. کله چې یې د بندیخانې جامې واغوستلې نو زوی یې خپل پلار نه پېژندلو! او په «بابا!» بابا چېرته یې!» سورو وهلو او ژړا یې لاس پورې کړ. پلار یې ورته وویل: «زویه دا دی زه دا ستا ترڅنګ یم!». اوس نو وګورئ چې زما په شان د یوه جګ، دنګ سړي به نو څه حال ؤ؟ کومې جامې یې چې ما ته راکړې وې نو پرتوګ یې زما تر ټیټکیو نه را رسېده او دومره تنګ ؤ چې یو ګام مې په کې اخیستلی نشو. کمیس مې له پښتیو ښکته نه تېرېده! نوې خیلي به په توقیف کې اچول کېدو او دا یې وظیفه وه چې هره ورځ شل سېره جوارې ورغستلی «میده» کاندي.

بندیان به یې په هتکړیو کې اچول او په غاړه کې به یې د اوسپنې کالرونه پراته ؤ. له دې کالرونو څخه به د بندي پېژند پاڼه چې د هغه نوم، د جرم ډول او د بند موده به وربانديې لیکل شوې وه را ځړېدله.

د دې بندیخانې بندیوان یو تن هندو چې ډېر رښتینی انسان و. څنګه چې پخپله نو موړی هم مینه پال ؤ، نو پر بندیانو یې ډېر زړه سوی کاوه. زه یې که څه هم توقیف کړم، مګر هتکړۍ یې را وانه چولې او جوار یې هم را باندې میده نکړل. ما ته یې د بندیخانې ډوډۍ راکړه. مګر چپاتې یې لږ څه پاک ؤ دال او تر کاري یې هم د خوړولو وړ وه، زما د توقیف کوټه ډېره سړه وه ځکه چې مخ په شمال جوړه شوې وه او هیڅ ورته د لمر رالوېدو امکان نه ؤ. ما ته یې

دري کمبلې او يوه ټوټه بوجۍ راکړې وه چې له يخنۍ څخه يې ساتلی نشوم. برسېره په دې ځنګه چې مونږ ته له توقيف څخه د باندې وتلو اجازه نه وه او سپورت مو نه کولو، نو د يخنۍ زور او شدت به لا ډېر ځورولو. کله کله به چې کوم مهربان پيره دار په ما زړه سوی وکړ، نو د باندې به يې پرېښودم چې د نيم ساعت او يا يوه ساعت لپاره لمر ته کېنم. بل مصيبت دا ؤ چې چا د شپې هم په اسانۍ خوب نشو کولای ځکه چې هر درې ساعته وروسته به پيره دار بدلېدلو او د هر يوه بندي ور به يې ټکاوه. دروازه به يې تر هغه پورې ټکوله چې بندي پخپله جواب ورکړي. کوم بندي به که چېرې جواب ورنکړ، نو په سبا به جزا ورته ورکول کېدله.

کله چې زه بندي شوم نو لومړی يې د پېښور بنديخانې ته واستولم. زه پداسې توقيف کې چې ګوندې يوازې تر نظارت لاندې يم، بندي نکړای شوم، بلکې سم يې د مجرمانو په توقيف کې واچولم. کله به چې ور واز شو نو ډېرې بد بويۍ به مې سپږمې راسوځولې.

د دې بوی د منبع موندل سخت کار نه و. داسې چې د دې توقيف د پخوانې بندي د غايطه موادو د ختو لوښي لاتر اوسه پورې په کنج کې پروت ؤ. ما د بنديخانې افسر ته وويل چې هغه ځای ډېر چټل وو او ما نشو کولای چې هلته واوسېږم، مګر افسر مې په جواب کې وويل: «ته په جېل کې يې! پوهېږې!» او دننه يې ورټېله کړم.

له هغه نه وروسته چې زه بندي شوم زما د خلافت د جنبش ملګري هم بنديان شوي وو. مونږ به شپه او ورځ کوټه قلفي وو. زمونږ ډوډۍ به يې له يوې پنجره لرونکې کړکۍ څخه راغورځوله. دروازه به يوازې هغه وخت وازېدله، کوم وخت چې به جارو والا د غولې د جارو کولو لپاره راغی.

زمونږ کوټې کلکې تر نظارت لاندې وې، ځکه چې نه يې غوښتل چې زمونږ پوښتنې ته څوک راشي او يا له مونږ سره څوک وغږېږي. د دغه مستبدانه چال چلن نتيجه دا وه چې زما ډېرو ملګرو فيصله وکړه چې جريمه تحويل کړي، لېکن عبدالقيوم او ما له دې کار څخه غاړه وغړوله.

لس ورځې وروسته يې زه د کميشنر مرستيال ته وروستم. نوموړی يو عجيب او غريب انګرېز و. ده له هغه پوليس څخه چې زه يې راوستلی وم پوښتنه وکړه چې ده څه ګناه کړې وه؟ پوليس ورته وويل چې ده هجرت کړی و او هم يې آزاد ښوونځي جوړ کړي وو. د کميشنر مرستيال پوليس ته وويل چې (څنګه چې يو ځل په هجرت تللی وو نو ولې مو بېرته د راتلو اجازه ورکوله !؟).

زما حوصله پای ته ورسېده او ورته ومې ويل: (تاسو زمونږ هېواد له مونږ څخه نيولی دی او اوس حتی په دې هڅه کې ياست چې پخپله مېنه کې مو له ژوند کولو څخه بې برخې کړئ !؟).

په دې خبره انګرېز ډېر په غصه شو او پوليس ته يې وويل: (زما له مخې يې لرې کړه !. زه به دی په درې کاله بند محکوم کړم). پوليس بنديخانې ته بوتللم او عبدالقيوم هم په درې کاله بند محکوم شو.

بنديانو ته په توقيف کې دننه د ډوډۍ ساتلو اجازه نه وه، که چېرې به چا دا کار وکړ هغه به لوی جرم ګڼل کېده. يوه ورځ کله چې زه د خپل توقيف د کوټې مخې ته ناست وم زمونږ د کلي يو سړی راغی او د ګوړې يوه ټوټه يې راکړه. څه شېبه وروسته د دروازې پيره دار راته وويل چې د بنديخانې مشر راځي. زه اوس نو په دې ګوړه څه وکړم؟ ما به د بسترې لاندې پټه کړې وای، که څوک دا بستره ولټوي؟

نو تر بوجۍ لاندې به يې پټه کړم؟ په دې لوڅه لغړه کوټه کې به څوک څه چېرته پټ کړلی شي؟ له نېکه مرغه په پای کې د بنديخانې مشر راغی او معاينه يې ونکړه. کله چې بېرته لاړ، نو ما هغه د ګوړې ټوټې له کړکۍ څخه د باندې وغورځولې او له ځان سره مې وعده وکړه چې بيا به هغسې کار ونکړم چې د بنديخانې له اصولو سره مخالف وي.

ځکه له قاعدې او قانون څخه غاړه غړول د سړي په زړه کې ډار اچوي. داسې څه ما ډېر وليدل چې زما سياسي ملګرو ته ورپېښ شوي و. لومړی به هغوی نافرماني وکړه، بيا به يې نو د بنديخانې د مشر تر سره وړۍ ترلې.

حتی رشو تونه به یې ورکول. دا ټولې خبرې له ډاره پیدا کېږي او بیه یې هم همېشه د سړي عزت نفس وي ! مګر ما نه غوښتل چې دا سې څه ما ته راپېښ شي. ډاکتر خان صاحب او څو تنه نور راغلل چې ما وويني. هغوی د حکومت له لوري یو پیغام راوړی و. پیغام دا سې وو چې ما ته اجازه راکړل شوې وه چې ښوونځي جوړ کړم، مګر په کلیو کې باید ونه ګرځم. که زه له دې خبرې سره موافقه وکړم نو له جېل څخه به مې وباسي ! ما د حکومت هغه پیغامي لیک څیرې کړ.

په جېل کې د نورو ټولو بندیانو له منځه د چمرکند د سیمې ځینې سر تېري هم و چې ما پېژندل، ځکه هغه وخت چې زه له کابل څخه با جوړ ته تللم چمرکند ته د دوی د لیدلو لپاره لاړم. ما هڅه وکړه چې له دوی سره خبرې او مرسته وکړم. ما د دوی تر غوږو تېره کړې وه چې د سرحدونو خواته یا پنجاب ته لاړ شي ځکه چې د دوی نور ډېر ملګري هلته بندیان شوي و. ما دوی ته د خبرو په ترڅ کې وویل: (د څو مره مودې لپاره به تاسې خوبونه وینئ؟ ولې د ځان لپاره کارونه نه پیدا کوئ؟ تاسو خو کچرې لرئ؟ په کونړ کې چې ډېر لرې ندی ډول ډول مېوې شته دي. که تاسو هلته لاړ شئ، مېوې واخلئ او په مومندو کې یې خرڅې کړئ، نو تاسو به پوره ښه ګټه وکړئ او خپل ژوند به مو جوړ شي. نو بیا به آزاد او بېغمه یاست.)

ما هغوی ته دا خبره د دې لپاره وکړه چې هغه وخت چې زه د دوی سیمې ته تللی وم د دوی ژوند ښه راته معلوم ؤ. ما ته را څرګنده شوې وه چې دوی د بېکارۍ او تنبلۍ خواته روان ؤ. دا سرتېری له بنیر څخه چمرکنډ ته راغلی ؤ. د دوی ترمنځ بې اتفاقي جوړه شوې وه او خپل مشر یې چې یو پنجابی ؤ وژلی ؤ. ما ته دا سې څرګند ېږي چې په خانښو نو و ښل کېدل، شخړې او الې ګولې د پنجابیانو طبعي خاصیت دی. په بنېر کې د دغو سرتېرو په منځ کې ځینې بنګالیان هم وو. چې په ملګرتیا او پوره مینه یې یو له بل سره ژوند کاوه. مګر څنګه چې پنجابیان ورسره یو ځای شول، نو هغوی هم د نفاق په اور کې ور ګډ شول، ټوټه شول او په جګړو شخړو یې پیل وکړ. په پای کې یې مشر وژل

شوي ؤ او دوی ټول له بنبر څخه شړل شوي ؤ. دا هغه وخت و چې چمرکنډ ته تللي ؤ. خو په دې برسيره بيا هم د ګوند روح هلته پاتې وه. د دوی مشر مولوي فضل علي ډېر (پارټيي باز) او خطرناک سړی و. ما هغه وخت چې له کابل څخه باجوړ ته تللم، له نوموړي سره کتنه وکړه او ډېر نصيحت مې ورته وکړ.

مولوي فضل علي د دې لپاره چې د ګوند بازۍ ليار يې چا نيولې نه وي، نو خورا يوه ښه ليډر او پوه سړی مولوي بخشي يې چې رښتينی هېواد پال وو وواژه.

په بنديخانه کې هم دوی په بد حال ککړ وو. يو له بله سره به يې جګړه کوله او سره وهل ټکول به يې. هغه وخت چې زه هلته لاړم، نو وضعيت لږ څه بدل شو، ما ته يې وويل چې په کلي کې د دوی يو ملګری و چې د پوليسو جاسوسي يې کوله. ده به د وطن لپاره د خدمت کولو په هکله د ښو خلکو رپوټ پوليسو ته ورکاوه او پخپله به يې ځان ګوښه نيولی و ! کوم ښه سړی او خدمتګار انسان به يې چې وموند نو ورته ويل به يې چې راځه پلانې ځای ته لاړ شو. ته به هلته ښه ګټه وکړې. هغه سړي به د ده خبره له پاک زړه ومنله او ورسره به روان شو. کله به چې ور څرګنده شوه چې فريب يې خوړلی دی. نو هغه وخت به کار له کاره تېر شوی وو ځکه چې پوليس به مخکې له مخه ورته سترګې په ليار وو او وبه يې نيول. دوی ما ته دا لا هم وويل چې دا سړی بيا چمرکنډ ته د نورو بې ګناه وګړو په لومه کې بندولو لپاره تللی و. دا سې څرګنديدله چې نوموړی دا ځل زمونږ پر يوه خوار بې ساري مشر سترګې خښې کړې وې. دوی دا سې وويل چې هر ډول چې وي بايد چمرکنډ ته خبر ور کړ شي چې هيڅوک له دې سړي سره هيڅ ځای ته لاړ نشي. د دغو سرتېرو په منځ کې يو مومند هم و. د ده د بند موده په يوه يا دوه ورځو کې پای ته رسېدله. کور يې چمرکنډ ته نږدې و. دوی له ما څخه وغوښتل چې د کلي خلکو ته يو ليک ور واستوم څو دوی د دغه سړي په دام کې ونه لوېږي او مومند به دا ليک له ځان سره يوسي. په لومړي ځل ما د دا سې ليکنې څخه غاړه وغړوله.

مګر کله چې مې د دغه سړي کارونو ته فکر وکړ او په دې چرت کې شوم چې اولس به څومره تاواني کړي، نو يو لنډ ليک مې وليکه او مومند ته مې د ده تر خلاصېدو دوه ورځې مخکې ورکړ.

په دې جېل کې عادي بنديان د يوې هفتې لپاره په توقيف کې بندي کېدل، مګر زه يې هلته دوه مياشتې په کې وساتلم وروسته يې ډېره اسمعيل خان ته ولېږلم.

***

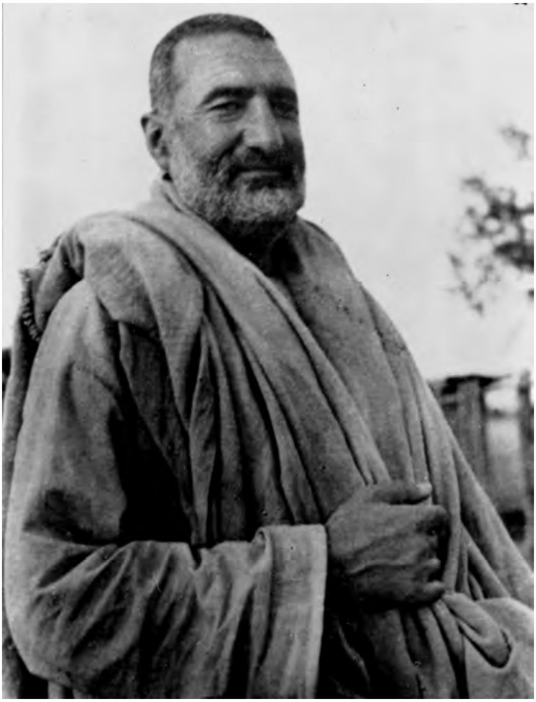

د جېلونو بدلون

له هغه نه مخکې چې زه د پېښور له بندیخانې څخه ووځم، زما په پښو کې ځولانې پرتې وې خو کله چې د بېره اسمعیل خان ته راغلم نو له پښو مې ځولانې وویستلې. زه یې په توقیف کې واچولم او سبا یې شل سېره جوار راکړل چې ورغستلی یې کړم. دا ځل څنګه چې د دې جوارو مینځونه چنجیو خوړلي وو نو په میچن باندې یې ورغستلي کول سخت کار نه وو.

د بندیخانې مشر (جېلوان) یو سپین ږیری مسلمان و چې مخکې له دې نه چې دا وظیفه پر غاړه واخلي په پوځ کې یې کار کړی ؤ. نو موږ یې په انګرېزي خبرې نه شوی کولای او د تقاعد وخت یې را رسېدلی و.

د جېل سپرانډنټ یو انګرېز و چې بې له انګرېزي بله هیڅ ژبه یې زده نه وه. نو له دې کبله د بندیخانې کار د ګانګرام پر غاړه و. نو موږ د سپرانډنټ مرستیال و. هغه مسلمان سپین ږیری بد سړی نه و، مګر ګانګرام یو چټل او رشوتخور انسان و. ده به بندیان پخپلو منځو کې د شخړو کولو لپاره لمسول بیا به یې له هغوی نه د دې لپاره چې هغوی ته جزا ورنکړي، د رشوت غوښتنه کوله. یوه ورځ کله چې ما جواري میدول، جېلوان راغی او ویې ویل: (ته کولای شې چې دا کار پرېږدې!) ما ورته وویل ولې؟ ده مې په جواب کې وویل! (ته یو اځینی سړی یې چې د خدای لپاره د خدمت په لیار کې دلته راغلی یې، نو که زه تا باندې ورغستلي وکړم، د خدای جواب به څه وایم!). د دې لپاره چې دی خوښ شي، نو ما کار پرېښود، مګر څنګه چې دی لاړ، بېرته مې د جواري په میده کولو پیل وکړ. ده له کوم ځای څخه زه ولیدم، بېرته راغی او ویې ویل: (ما خو درته وویل چې بس یې کړه. ته نو ولې لا اخته یې؟) ماته نږدې په یوه بله کوټه کې یو بل بندي هم جواري میده کول، نو ما جېلوان ته وویل: «هغه سړی وینې؟ هغه یو قاتل دی او د هغه جرم له امله میچن ګرځوي، نو زه به ولې د خپل سپېڅلي کار لپاره دا کار نه

کوم؟ !». په دا بله ورځ جېلوان د میچنو وظیفه دار ته وویل چې ما ته د جوارو په ځای غنم راکړي چې میده یې کړم. اما هغه وخت چې نوموړي غنم راته راوړل، نو یو څه جواري یې هم ورسره راکړل او راته ویې ویل: (که سپرانډنټ راغی نو لطفا دا جوار ورښکاره کړه.) ما پوښتنه ځنې وکړه، ولې؟ ده راته وویل: «که هغه ته ورثرګنده شي چې تاته مې غنم راوړي دي نو له کار څخه به مې وشړي» ما ورته وویل: (زه نه غواړم چې ته له وظیفې څخه وویستل شې او دا هم نه غواړم چې دروغ وو ایم، نو ما ته هم د نورو په شانته جواري راکړه چې میده یې کړم).

د جېل ډوډۍ خورا ډېره خرابه وه. د ژوولو وړ نه وه، ضرور به یې سمنټ پکې ګډ کړي وي. شنیلي (سابه) دومره اندازې ته خراب او بې مزې وو چې یوه ورځ ما د جېل پیشې ته وروا چول، خو ویې نه خوړل.

جېلوان په ډېره مهربانۍ راته وویل، چې دی به له خپل کور څخه ماته ډوډۍ را واستوي، مګر ما ورسره ونه منله. کوم چا چې شودې ګرځولې ویې غوښتل چې ما ته لږ څه راکړي. ویې ویل: دا د ډاکټر امر دی. مګر ما ونه منلې، ځکه چې زما لپاره په جېل کې شودې حواله نه وې او نه مې غوښتل د بل چا حق واخلم.

ګانګرام له ما څخه د رشوت غوښتلو لپاره د خپل نماینده په راستولو پیل وکړ. ماته یې وویل: (ګانګرام ته څه پیسې ورکړه چې له توقیف څخه دې وباسي. مونږ د پېښور خلک په دې ډېر شرمېږو چې ته په توقیف کې یې او داسې کړاوونه تېروې. که ته دا پیسې ورنکړې، نو مونږ یې له خپله جېبه ورکوو.) ما ورته وویل: (غوږ ونیسه ! رشوت اجتماعي جرم دی. زه نه غواړم چې داسې جرم وکړم. پوهېږې چې زه دلته ځکه راوستل شوم چې جریمه مې ونه منله !). یوه ورځ مې هغه مسلمان جېلوان ته وویل: (ته سوچه مسلمان یې. پنځه وخته لمونځ کوې، مګر په دې بندیخانه کې د ځینو مسلمانو کوچنیانو د پت ساتلو ملاتړ نه کوې. ته به په دې هکله د خدای په دربار کې څه جواب وایې؟).

دوډۍ ورځ په ورځ پسې خرابېدله، یوه ورځ کله چې ما جوار میده کول، سپرانډنټ زما کوټې ته د ننه راغی. د شنیلیو (سابه) یوه کوچنۍ کاسه په غولي کې پرته وه. ما دا کاسه سپرانډنټ ته وروښودله او ومې ویل: (دا دوډۍ ما پیشي ته ورکړه مګر ویې نه خوړله، تاسو غواړئ چې په انسان یې وخورئ !). سپرانډنټ چې پخپله ډاکتر هم و، ورته یې وکتل او ویې ویل چې کومه خرابي خو په کې نه وه.) ما فکر وکړ چې د دې خبرې اوږدول کومه ګټه نه لري، نو د خبرو مضمون مې بدل کړ او ومې ویل: (که مهرباني وکړئ د هغې مخامخ کوټې بندي یو ځل وګورئ !). زه او هغه دواړه په هتکړیو کې یو، مګر تو پیر ته خو وګوره ! زه هغو مره جوار میده کوم لکه کوم چې دی یې میدوي. دی هم یو بندي دی او زه هم. آیا زما جرم د ده په شانته دی؟ راته ووایه چې تاسو پخپل هېواد کې له بندیانو سره څه رویه کوئ؟ سپرانډنټ بې له دې چې کومه خبره وکړي له کوټې څخه ووت.

په دا بله ورځ یې زه د پاکټونو د جوړولو ورکشاپ ته واستولم. بل ځل مې کله چې سپرانډنټ ولید راته یې وویل: (ته به په لنډه موده کې له توقیف څخه وویستل شې).

په ورکشاپ کې هم د سرحدي سیمو ډېر وګړي وو. دوی به ډېر ځله پخپلو منځو کې شخړې کولې. دوی به ټول ما ته راتلل او خبرې به یې راته کولې، ما به دوی ته لارښوونه کوله چې له شخړو کولو څخه لاس واخلئ او دې خبرو به په دوی پوره اغېزه کوله.

ډېر بندیان له سخت او زیات کار کولو څخه په وېره کې وو او هڅه به یې کوله چې ګانګرام ته رشوت ورکړي او له کار کولو څخه یې خلاص کړي. ما هغوی ته هم وویل چې له دې بد عادت څخه لاس واخلي.

کله چې ګانګرام ته ثرګنده شوه چې زما لخوا د ده وظیفه او ګټې په خطر کې وې، نو پداسې د سیسه یې لاس پورې کړ چې ما کومې بلې بندیخانې ته واستوي. ده سپرانډنټ ته رپوټ ورکړ چې ګواکې «ما په ورانکاریو لاس پورې کړی و، د ده په مقابل کې مې بندیان لمسول، ما

خپلې نظرېې په خلکو کې خپرولې، که چېرې کوم پرابلم راپورته کېږي، ګانګرام لیکلي ؤ، نو زه به مسوول نه یم او یا دا چې دی (مقصد یې زه وم) بل ځای ته واستول شي». ربښتیا دا چې زما لپاره یې لویه د سیسه جوړه کړې وه. سپرانډنټ راغی او له ما څخه یې پوښتنه وکړه. پخپله هغه ښه پوهېده چې ګانګرام دروغ ویل، مګر د لته اوس د ډسپلین مسئله وه او یو انګرېز د دې لپاره چې ډسپلین تامین کړي نو له هر څه څخه کار اخلي. هغه و چې د بره غازي خان ته یې ولېږلم. ما دوه میاشتې دلته او دوه میاشتې مې په د بره غازي خان کې تېرې کړلې او پنځه څلوېښت پونډه وزن مې بایللی ؤ. خرابې ډوډۍ زما اووری او غاښونه له کاره غورځولي و.

هغه ورځ چې زه یې یوې بلې بندیخانې ته بدلولم، د پولیسو موټر چې پردې یې تړلې وې، دروازې ته راغی. په پښو کې یې راته ځولانې راواچولې، په لاسونو کې مې هتکړۍ پرتې وې او په غاړه کې مې هم د اوسپنې کالر ځوړند و. زما د بندیخانې هغه جامې چې لنډې او تنګې وې، په غاړه کې پرتې وې. خپل ځانته مې کتلی نشو. خدای پوهېږي چې نورو ته به زه لاڅه عجیبه غوندې ښکارېدم!

په موټر کې یې واچولم او د د بره غازي خان د رېل سټېشن ته یې یوړم. رېل تللی ؤ او شپه مو په سټېشن کې تېره کړله. هیچا ته اجازه نه وه چې ماته نږدې راشي، همداسې زه هم چاته نږدې نه شوم ورتلی. زما ځولانې یې ماتې نکړې.

سهار هغه وخت چې رېل راورسېد زه په هغه اپارټمنټ کې چې د (مزدورانو اپارټمنټ) ورته ویل کېده واچول شوم. کوم ځای کې به چې رېل درېده، نو ډېر احتیاط به یې کولو چې څوک ماته نژدې رانشي او ونه پېژندل شم.

مونږ په غازي اګټ کې تم شوو او زه یې د بلې ګزمې په لاس ورکړم. د دې ګزمې مشر یو تن هندو و. هغه زما ځولانې ماتې کړې او ویې ویل: (راځه چې په دې پلیټ فارم کې ښکته پورته چکر ووهو.)

مونږ د اندوس له سين څخه تېر شوو. په هغه بله غاړه يې په ټانګه کې کېنولم او د ډېره غازي خان جېل ته ورسېدو. هغه وخت چې د جېل دروازې ته راورسېدو، عبيد الرشيد خان د کرنيل عبد المجيد خان زوی او لالا داني چند امبالوي زما د ليدلو لپاره راغلي وو. د دوی ځينې خپل خپلوان هم ورسره وو. کله چې زه د ننه تللم راته وويل: «کله چې مې ته وليدلې چې دلته راغلې، نو داسې راڅرګندېده چې ګوندې لوی غل او داړه مار يې راوستلی وي !» کله چې د ننه لاړو نو زما له پښو څخه يې ځولانې ماتې کړې.

دا يو کوچنی جېل و، چې د پنجاب سياسي بنديان په کې بنديان وو. هلته دوه بارکه وو، چې يو يې د (سي- درجې) بنديانو لپاره او هغه بل يې د (سپېشل- درجې) بنديانو ته ټاکل شوی وو.

زه يې له (سي- درجې) بنديانو سره واچولم؛ ځکه چې زمونږ د ايالت د بنديانو لپاره بل کوم ځای نه وو. د خوښۍ ځای دا وو ! چې د هغه ځای چپاتې د خوړلو وړ و !

سپرانډنټ ښه سړی و. ده به سياسي بنديانو ته پخپله غنم ورکول چې پخپله به يې مينځل، اوړه کول او پخول به يې. ترکاري به يې هم پخپله پخوله. زما لپاره په زړه پورې خو دا خبره وه چې په پښو کې مې ځولانې نه وې.

(د سي- درجې) ټول بنديان هندوان او سيکان وو. دوی ټول مهربان او له ما سره يې ښه وضعه کوله. دلته چې مونږ کوم کار کولو، هغه له رسۍ جوړولو څخه عبارت وو مګر ما دا کار نشو کولای او له سپرانډنټ څخه مې چې ښه سوچه مسلمان ؤ غوښتنه وکړه چې ما ته کوم بل کار راکړي.

د (سپېشل- درجې) د بارک بنديان زما په هويت خبر شوي وو او له سپرانډنټ څخه يې غوښتنه کړې وه، چې ما د دوی بارک ته وربدل کړي. ده يوازې د هغوی له دې پوښتنې سره موافقه ونکړه، بلکې يوه ځرخه (د اوبدلو ځرخه) يې هم راکړه او زما د بنديخانې کار يې له رسۍ جوړولو څخه ټکرانو اوبدلو ته بدل کړ.

دا پر ما د لوی ښښتنډ ډېره مهرباني شوې وه چې زه دې جېل ته را بدل

شوم.

نه پوهېږم چې څو مره موده به زه هغه بل جېل کې ژوندی پاتې شوی وم. پدې برسېره ماته به داسې فرصت نه وو په لاس راغلی لکه کوم دلته چې ما وروستنۍ هڅه وکړه چی د پنجاب خلک پوره وپېژنم. زمونږ ټولو لپاره دا وخت پوره غنیمت شو چې د یوه بل په نظریو او عقیدو ځانونه بلد کړو. د دې ډلې زیات شمېر بندیان له ما څخه د مخه له جېل څخه ووتل او زما په هکله یې ورځپاڼو ته مقالې ولیکلې. دوی زما په هکله چې ولې لکه د (سي- درجې) بندي په شانته معامله راسره کېدله، پر حکومت دومره سخت احتجاج وکړ چې په پای کې حکومت مجبور شو چې د (سپېشل - درجې) بندیانو په شانته راسره معامله وکړي.

سپرانډنټ د لاهور مرکزي جېل ته د غاښونو د درمل لپاره واستولم. څنګه چې پخوا مې دې ته اشاره کړې ده، چې د ډېره اسمعیل خان خرابې ډوډۍ زما غاښونه او اوورۍ ډېرې خرابې کړې وې. د دې ځای جېلوان خان علاوالدین خان پر نشنلستي بندیانو زړه سوی نه درلود. برخلاف د دې لپاره چې نوم یې د برتانویانو په ښو کتابونو کې لیکل شوی وای، نو له بندیانو سره یې ډېر ناوړه چلند کاوه. په عوض کې برتانویانو هم هغه ته نامحدود واک ورکړی و چې هرڅه به یې زړه غوښتل هغسې به یې له بندیانو سره کول. په خصوصي ډول د ده کړه وړه د سیاسي بندیانو په مخامخ کې ډېر سخت او بې ځایه وو.

په دې جېل کې د خلافت او کانګرس، دواړو جنبشونو غړي بندیان وو. لېکن که څه هم ما د خلافت په جنبش اړه لرله، زه د دې په ځای چې د دې جنبش له نورو بندیانو سره یو ځای یم په توقیف کې اچول شوی وم. په دې توقیفونو کې یو شمېر سیکان هم و. هغوی ځکه توقیف شوي وو چې هغه وخت چې په بارکونو کې وو نو د «سات سری اکل» یعنې خدای رښتیا دی، نغمه به یې ویله.

د سیکانو احساس ډېر پیاوړی او زورور وو، په کومه اندازه به چې

ورسره سخته رويه کېدله، په هغه اندازه به دوی لاپسې پياوړي کېدل.
کله چې د خلافت د جنبش غړو ته ورځرګنده شوه چې زه هلته تللی وم او توقيف وم، نو په دې هکله يې په ستر اعتصاب لاس پورې کړ. سمدلاسه په دا بله ورځ زه له سياسي بنديانو سره يو ځای شوم او له آغا صفدر، ملک لعل خان، لالا لجپاتري او د کانګرس له نورو ليډرانو سره مې پېژند ګلوي پيدا کړه. دا وخت مونږ ته د خبرو اترو کولو لپاره ښه فرصت په لاس راغلی ؤ، له آغا صفدر او ملک لعل خان سره مې د قرآن مجيد په لوست پيل وکړ، مګر ملک لعل خان دا کار پای ته ونه رسولای شو. نوموړي وويل چې ما قرآن مجيد زما پخپل ډول تفسير کاوه.
دی خوارکی په زړو ليارو بلد شوی وو او له خپله ځانه يې کومه مفکوره نه درلودله! نو ځکه زمونږ آزاد تفسير کولو پر ده هيڅ اغېزه ونکړله.
د لاهور جېل ته زما له راتګ څخه څو ورځې وروسته د غاښونو ډاکتر راورسېد. د هغه نوم پريمنات ؤ او څنګه چې ماته پوره راڅرګنده شوه، نوموړی د خورا لوړ کرکټر خاوند و. زه يې د ډاکتر د کار کوټې ته وروستلم، غاښونه مې يې وکتل، ځينې يې ومينځل او ځينې يې وکښل. نوموړي زما د دغې ناروغۍ له تشخيص څخه وروسته نسخه راته وليکله او مخصوصه ډوډۍ يې راته حواله کړه.
ما ډاکتر ته وويل چې د ده له دې خدمت څخه زه څومره راضي وم او ورته ومې ويل چې زه کولی شم چې ده ته فيس ورکړم. څنګه چې ما دا خبره ټينګه نيولې وه، نو ده راته وويل: «ګوره! تا څه جرم کړی دی؟ ته دلته د خپل هېواد او اولس د مينې په ليار کې راغلی يې. زه به له خپل ځان څخه شرمېږم که له تا نه پيسې وغواړم. زه خو ستا په شانته دومره لويه سرښندنه نه شم کولای، مګر دا کوچنی خدمت مې له لاسه پوره دی.» وروسته يې خپل بکس واخيست او لاړ. څو ورځې وروسته بېرته د بېره غازي خان جېل ته واستول شوم. زه د پوليسو تر نظارت لاندې په ريل کې يوړل شوم. دوبی او سره ټکنده غرمه وه. مونږ په شېر شاه سټېشن کې ريل بدل کړ، هلته يوه ډېره

په زړه پورې پېښه وشوه.

د پوليسو افسر چې خورا ښه سړی و غوښتل يې چې ما د انتظار کوټې ته بوځي، مګر ور قلف ؤ. پوليس دروازه وټکوله. ور واز شو او مونږ يو سړی د ده له ملګرو سره وليد چې د غرمې خوب يې کاوه. د پوليس افسر زما د کېناستلو لپاره يوه څوکۍ راوړه، سلام يې وکړ او د باندې لاړ. د دغه سړي يوه تن ملګري هغه بادپکه چې له ګودرو څخه راځړېده وهله، مګر زما راتګ نوموړی سړی له خوبه ويستلو. ده ليدلي وو چې څنګه پوليس منصبدار ما ته څوکۍ راوړه او سلام يې وکړ، نو فکر يې کاوه چې زه نو کوم غټ منصبدار وم. د دغه سړي په پارټۍ کې يوه کوچنۍ نجلۍ هم وه. داسې څرګندېده چې دی ګواکې يو ښه مستانه سړی وي، چې هندوستان ته د خير او خيرات غونډولو لپاره تللی وو. له هغه زيات شمېر صندوقونو، بوجيو او بکسونو څخه داسې قياس کېدی شو چې ده پوره کار کړی وو. دا کوچنۍ نجلۍ زما خوا ته راغله او کېناستله. زه ډېر خوښ شوم ځکه چې له ماشومانو سره ډېره مينه لرم لږ څه وروسته چې د باندې لاړم، دا نجلۍ هم را پسې راغله. څنګه چې هغه سړی لا تر اوسه په دې چرت کې ؤ چې زه لوی افسر وم، نو څه يې ورته ونه ويل. لېکن د باندې کوم چا وپېژندلم او خلک را باندې راغونډ شول. کله چې هغه سړی وپوهېدو چې زه د «خلافت سړی» وم، نو يو ملګری يې راواستاوه چې هغه نجلۍ بېرته بوځي. نجلۍ له ما څخه نه تلله او په ژړا يې پيل وکړ. په پای کې د پوليسو افسر مجبور شو چې هغه د انتظار کوټې ته بوځي. زمونږ ريل راغی او د دېره غازي خان جېل ته ورسېدو.

***

په برطانوي جېل کې

د ډېره غازي خان په جېل کې زما سره په بارکونو کې ټول هندوان او سيکان او يو څه شمېر مسلمانان هم وو. هلته يو ښوونکى چې ګورديتامل نومېده هم و چې خورا د ښه خوى خاوند وو او زما هم ورسره ژر مينه پيدا شوه. کله چې به يې دعا کوله، نو د شانتي-شانتي ناري به يې وهلې، مګر دې خو ده ته آرام نه ورکاوه. دى به په ډېره کوچنۍ خبره عصبي کېدلو.

کله چې به سيکان سره يو ځاى شول نو دا نغمه به يې ويله: سرجيو-تاجيو-ميرا سيک درم ناجيو، (سر به ورکړم، مګر خپل د سيکولي عقيده نه!). ما به د دوى دې نغمو ته په ډېره مينه غوږ کلک نيولى و. زما په خيال چې ولې سيکان دومره پخپل دين او مذهب له هندوانو او مسلمانانو څخه ټينګ ولاړ دي؛ ځکه چې د دوى کتاب (ګرو ګرانټ) د دوى په مورنۍ ژبه ليکل شوى دى. نو له دې کبله د هغه په مفهوم او معنى ښه پوهېږي. هندوان خپلې دعاوې په سانسکريت ژبه او مسلمانان يې په عربي ژبه کوي او ډېر هندوان او مسلمانان بې له دې چې معنى يې ورته څرګنده وي، عبادت کوي. په دې بنديخانه کې زمونږ وخت ډېر ښه تېرېده. مونږ څه ناڅه په دې خبره بريالي شو، چې د هندوانو له مغزو څخه هغه کومې خبرې چې انګرېزانو دوى ته زمونږ د پښتنو په هکله ورکړې وې وباسو. يوه ورځ يوه هندو ملګري ماته وويل: «ما اورېدلي وو چې پښتانه د بنيادمانو وينې څښي! آيا دا رښتيا ده؟». ما سمدلاسه جواب ورکړ: «هو! هو!».

توبه! خدايه! هغه چيغه وکړله. بيا يې له ما پوښتنه وکړه: «نو ولې دوى دا کار کوي؟!». ما ورته وويل «دا وينې ډېرې خوږې وي!». توبه څښتنه! ده بيا

ناره کړه.

بیا نو ما ورڅخه پوښتنه وکړه: «ملګریه ! له کومه دا فکر درته پیدا شوی دی؟» ته کوم وخت پخپله د پښتنو هېواد ته تللی یې؟ تا پخپله کوم پښتون لیدلی چې داسې کار یې کړی وي؟

ده وویل نه ! ما څوک نه دي لیدلي. ما ورځنې پوښتنه وکړه: «نو چا تاته دا خبره وکړه؟» د ده جواب دا و چې ده په دې هکله کوم کتاب لوستلی و.

یوه ورځ مونږ وا ورېدل چې د جېل تفتیش (کرنیل ویډ) له جېل څخه لیدنه کوله. داسې مشهوره وه چې نوموړی ډېر بې باک شانتې انسان و او بندیان به یې پداسې سترګه لیدل، چې ګوندې دی د هغوی څښتن وي. کله چې جېل ته د ننه راغی، ویې لیدل چې هندوانو د ګاندي خولۍ په سر وې او سیکانو پګړۍ تړلې وې، نو په دې خبره جېلوان ته ډېر په غصه شو چې ده ولې هغوی ته داسې اجازه ورکړې وه. زمونږ سپرانډنټ چې پخپله هغه هم انګرېز و، مګر د ډېر ښه زړه خاوند و ورته ویې ویل: (کرنیل ! دا زما ګناه ده، دوی هیڅ ګناه نلري) مخکې له دې نه چې مفتش له جېل څخه ووځي، امر یې وکړ چې د هندوانو د ګاندي خولۍ او د سیکانو تور پټکي دې لرې شي، مونږ دا امر تر یوې ورځې وروسته پورې وانه ورېده، ترڅو یې بیا هغه لیکلی را ته ولوست.

سردار خارک سنګ سپرانډنټ ته وویل: «صاحب ! مونږ خو د (سپېشل - درجې) بندیان یو اجازه لرو چې خپل کالي او جامې واغوندو، د مفتش دا امر خو له قانون څخه خلاف دی». سپرانډنټ وویل: «زه په دې هکله نو څه وکړم؟ زه یوازې مجبور یم چې او امر اجرا کړم. د دې لپاره غواړم چې تاسو دا خولۍ او لنګوټۍ ونه تړئ.»

مونږ له ده سره نوره خبره اوږده نکړله، ځکه چې پوهېدو چې بې ګټې وه. کله چې دی لاړ، مونږ سره راغونډ شو او په دې هکله مو په تصمیم نیولو لاس پورې کړ. په پای کې مو داسې پرېکړه وکړه چې څنګه چې مونږ ته د خپلې خوښې جامو اغوستلو جواز راکړ شوی، نو اوس داسې پېښه شوه چې دا جامې سیاسي بڼه لري او مونږ یې باید واغوندو او هیڅوک دا حق نه لري چې

له دې کار څخه مو راوګرځوي. په دا بله ورځ کله چې ورڅرګند شوه چې هغوی تر اوسه پورې خولۍ او لنګوټې په سر وي، نو یو یو به یې دفتر ته بیولو او ورڅخه لرې کولې به یې.

وروسته یې نو داسې فیصله وکړه چې بې له لنګه بل هیڅوک وانه غوندي.

د خولۍ او لنګوټې تړل د پښتنو د سیمو د خلکو لپاره کوم خاص ځانګړی مفهوم نه لري او زه یې هم له په سر کولو سره عادت نه وم. مګر ملګرو ته مې وویل، چې زه هم په دې کار کې له دوی سره برخه اخلم. ما ته یې اجازه نه راکوله او ویل به یې چې ګوندې دا کار په پنجابیانو پورې اړه لري، کله چې مستر ویلسن د ډېره غازي خان د جېل د کمیشنر مرستیال راغی، نو سردار خارک سنګ د نورو په وکالت هغه ته وینا وکړله. نوموړي ته یې وویل چې مونږ ته خو د خپلو جامو اغوستلو اجازه راکړل شوې وه، څنګه نا څاپه دا امر وګرځېد.

د کمیشنر مرستیال په جواب کې ورته وویل چې «ستاسو د خپلو جامو اغوستل د خولۍ او لنګوټې اغوستلو معنی نه لري.» سردار خارک سنګ ورته وویل: «آیا ستا منظور دا دی چې ګوندې خولۍ او لنګوټې جامې نه دي؟» د کمیشنر مرستیال جواب ورکړ چې (نه !...).

مخکې له دېنه چې بل څه وویل شي، سیکانو په دې نغمه ویلو پیل وکړ: سات سري، ګل جوبولی سونیهال ! هوا له غړمبهار څخه ډکه شوه، د کمیشنر مرستیال دفتر ته وتښتېده او هلته یې پرېکړه وکړه چې باید بندیان د دې مظاهرې په هکله جزا ووینې.

یوه روځ وروسته سپرانډنټ اعلام وکړ چې هرڅوک که د بندیخانې له اصول سره جامې وانه غوندي، جزا به ورکړل شي او محکمې ته به واستول شي. مګر په دې ټولو خبرو برسېره بیا هم سیکانو او هندوانو دې امر ته غاړه نه کېښودله. دوی محکمې ته واستول شول او هغوی یې په زیاتو نهه میاشتو بند محکوم کړل.

د (سي- درجې) بنديانو لکه زما په شانته هر يوه اجازه لرله چې په دريو مياشتو کې يو ليک واستوي او که به دوی ته هم کوم ليکونه رارسېدلي وو، نو يوازې يو ليک به له درې مياشتو وروسته ورکول کېدلو، نو په دې لحاظ زه له کور و کلي څخه چې څه به پېښه وي ډېر لږ خبر وم. خپل خپلوان به مو هم چې زمونږ د ليدلو لپاره راتلل په درې مياشتو کې يې يو ځل د ليدنې اجازه راکوله. نو هغوی به حال احوال راکړ، خو په ورځني پېښو هيڅ خبر نه وم. وامې اورېدل چې په هغه شپو ورځو کې زمونږ جنبش په پوره فعاليت پيل کړی و. په هغه زمانه کې ترهغې نېټې پورې هم لا وګړي له غونډې کولو او ميټينګونو سره عادي نه و. په دې برسيره حکومت هم چاته د غونډو کولو اجازه نه ورکوله چې دې حقيقت هغوی نور هم وېرولي وو.

زما ملګرو داسې پرېکړه کړې وه چې داسې غونډې دې په جوماتونو کې وشي. د مثال په توګه داسې چې خلکو به د مولود شريف لپاره غونډه کړې وه، زمونږ د ټولنې مشر به دا موقع فرصت وبلله او هغوی ته به يې په لکچر ورکولو پيل وکړ. په دغو غونډو کې زمونږ د ښوونځي د ملګرو شمېر به تل تر تله اکثريت ؤ، زما زوی، غني اوس نهه کلن ؤ. ولې د قران مجيد تلاوت يې کولای شو. غني ښې بيانيې ورکولای شوې او د هرې بيانيې په پای کې به يې ويل: «ای خلکو! لاړ شئ او له دې حکومت څخه پوښتنه وکړئ چې ولې يې زما پلار په جېل کې اچولی دی! لاړ شئ او له حکومت څخه دا پوښتنه وکړئ چې هغه څه جرم کړی دی!»

دې خبرو زمونږ په خلکو ډېره اغېزه کوله. د دوی په زړونو کې به نوې لمبې بلې شوې. لنډه دا چې زما بنديخانه زما د اولس په ګټه تمامه شوه. دوی له تعليم او پوهې سره مينه پيدا کړه او د سياست په هکله هم ښه خبر و. زما بنديتوب په هکله به نو خلکو زمونږ ښوونځي ته په درنه سترګه کتل، حتی داسې چې د مرستې کولو وعدې يې ورکړې وې.

زما مور زما د بند په هکله ډېره خواشينې وه او هغه ليک کوم چې به مې يو ځل په درې مياشتو کې ليکلو، نو ضرور به زما د مور په نوم ؤ. د دې لوی

ارمان دا و چې یو ځل ما ووینې.

دا به زما لیدلو ته راغلې وه، خو اوس ډېره سپین سرې وه. د ډېره غازي خان لرې ځای و او زمونږ ترمنځ د اندوس سیند هم پروت و. که څه هم په ما خورا ډېره ګرانه وه، مګر د دې اوږده سفر کړاوونه مې وربانديې نه لوربدل او له داسې تصمیم څخه به مې را ګرځوله. کله کله به په دې فکر وم، چې کاشکې منع کړی مې نه وای، ځکه مخکې له دې نه چې له جېل څخه ووځم ستر ګې یې له دنیا څخه پټې کړې وې.

د ۱۹۲۰ کال په وروستنیو ورځو کې ناروغه شوې وه او له څو ورځو ناروغۍ وروسته مړه شوه، مګر ما ته چا حال ویلی نه ؤ. ما د دې د مړینې خبر په ورځپاڼه کې ولوست او ډېر خواشینی شوم.

کله چې له جېل څخه له وتلو نه وروسته کور ته راغلم، خور مې راته وویل چې زما مور د ژوند په وروستیو ورځو کې زه ډېر یادولم. کله چې یې وروستی ګړی راورسېده ویې ویل: (غفار چېرته دی؟ تر اوسه لا ندی راغلی؟) دا کله چې زما نوم یې په ژبه وو، روح یې ورکړ.

د ډېره غازي خان له ټولو بندیانو څخه زما د بند موده اوږده وه. زه درې کاله بندي وم، حال دا چې د نورو بندیانو بند له شپږ څخه تر نهه میاشتو پورې یا ډېر زیات یې یو کال اوږد ؤ. له شپږ میاشتو وروسته ژر یو ګڼ شمېر بندیان خلاص شول او که چېرې د ګاندي د خولې د په سر کولو لانجه را پورته شوې نه وای، نو دا پاتې کسان به هم له بند څخه وتلي و. کله چې د هغوی زیاتې نهه میاشتې د بند موده تېره شوه، سپرانډنټ ورته وویل: «دا به ښه خبره وي، چې دا ځل روغې جامې واغوندئ، که نه زه مجبور یم چې بیا جزا درکړم»

په دې وار هندوانو دا امر ومانه، مګر سیکانو ورڅخه بیا غاړه وغړوله او په پای کې په نورو نهو میاشتو قید محکوم شول. هغو چا چې امر یې منلی وو، نو سپرانډنټ څخه یې غوښتنه وکړه چې کوم بل جېل ته یې واستوي نو موږ ي هم دا کار وکړ.

کله چې سيکانو ته دا پوره څرګنده شوه چې که بل ځل بيا هم هغه امر ته غاړې کې نه ږدي، بيا بيا به پسې په زياتي قيد محکومېږي، هغه وو چې دوی هم بل جېل ته د بدلون غوښتنه وکړله او غوښتنه يې ومنل شوه.

اوس نو يوازې زه او سردار خارک سنګ پاتې وو، سردار خارک سنګ ډېر پياوړی او د غره په شان ته د نه خوځېدونکي عزم څښتن وو. هيڅ چا ور باندې امر کولی نشو. د جېل مفتش يو ځل بيا په هغه پخواني کبر او دماغ جېل ته راغی، کله چې يې مونږ وليدو نو يې وويل: (ښه ! خارک سنګ !) سردار خارک سنګ په جواب کې ورته وويل: (بلې ! ويډه !)

مفتش په دې خبره ډېر په غصه شو، امر يې ورکړ چې خارک سنګ دې په توقيف کې واچول شي او هغه شيدې چې ډاکتر ورته ماريلې دې ببرته ورڅخه وګرځي.

خارک سنګ يې بوت او د جېل په روغتون کې يې په يوه کوټه کې توقيف کړ. زه او س د روغتون له څنګه بارک کې يوازې پاتې شوم. يوائينې ليار چې مونږ يو بل سره ليدلی شو، په دروازه کې يو سوری ؤ. سردار ډېر ضعيف شو او ما تر خپله وسه پورې هڅه کوله ترڅو لږ څه ډوډی له هغه کوچني سوري څخه ورکړم. سردار خارک سنګ ښه انسان ؤ. په دې ټولو توربختيو برسېره بيا هم ده خپل عزم او زړورتيا له لاسه ورنکړه. کله چې نور بنديان راغلل، نو د بنديخانې ادارې پرېکړه وکړه چې زه له هغه بارک څخه ووځم، هغه وو چې زه يې د ميانوالي جېل ته واستولم. په ميانوالي کې بارکونه نه وو، يوازې د توقيف کوټې يې لرلې. هلته ډېر سياسي بنديان وو، هلته د کانګرس، خلافت او ګرد کې باغ غړي بنديان وو. هغوی هم د لته د ډېره غازي خان له جېل څخه راغلي وو. د بنديخانې له ادارې سره يې ښې اړيکې درلودل. د هندوانو، مسلمانانو او سيکانو لپاره جلا جلا پخلنځي موجود وو. د پاني پت مولانا اقبال چې د خلافت د جنبش غړی ؤ، زمونږ د پخلنځي مشر و. نو موړی خورا ښه اشپز و، مګر ده به په

قورمـه کـې ډېـر سـره مـرچ (ترخـه) اچـول، چـې زمـا لـه روغـتيـا سـره موافـق نـه ؤ. پـر مولانـا اقبـال پـنځـه کالـه بنـد ختلـی ؤ. اختـر علـي خـان، د عـلاو الـدين ظفـر علـي خـان زوی هـم دلتـه بنـدي وو. سـپرانډنټ د ټيـټ کرکټـر خاونـد ؤ. پـه ميـانوالي کـې ډېـره ګرمـي وه، ډېـر ځلـه بـه د خـاورو او دوړو طوفانونـه راپورتـه کېـدل، مګـر هلتـه يـوه ښـاه وه چـې او بـه يـې رڼـې، سـړې او پـه زړه پـورې وې. سـپرانډنټ بـه بنـديان د ښـاه خـوا تـه بيـول ترڅـو هلتـه لمبـا وکـړي. ماتـه بـه يـې هـر وخـت ويـل چـې ورسـره لاړ شـم، مګـر مـا دا خبره نه منله.

په هغه ځای کې يو لوړ برج هم ؤ چې د ماښام لخوا به سپرانډنټ او بنديان هلته کېناستل او خبرې به يې کولې. له ما څخه يې ډېر ځله غوښتنه وکړه چې لـه دوی سره ګډون وکـړم، مګـر مـا بـه ورځنـې غـاړه غړولـه؛ دا ځکـه چـې زه پوهېدم چې د جېل مشران که هرڅومره مهربان وي، خو بنديانو ته د انسـانيت په درنه سترګه نه ګوري. دوی عجيب او غريب افکار لري.

يو ماښـام اختر علي او ځينې نور بنديان په برج کې لـه سپرانډنټ سره ناست وو چې د جېل ډاکتر راغی، مګر ټولې څوکۍ ډکې وې. کله چې ډاکتر را ورسېد هيڅوک ولاړ نشول او يوه تن هم څوکۍ ورته پرېښنبودله.

سـپرانډنټ پـه ډېـره بـده ژبـه هـر يـوه تـه وويـل چـې ودرېږئ او لاړ شئ. د سپرانډنټ دې وضعيت په ما ډېره بده اغېزه وکړه، که څه هم زه هلتـه نـه وم، مګر دا سې څرګندېده چې پـه هغـوی يـې کـوم تـاثير نـه وو کـړی. پـه دا بلـه ورځ دوی ټول بيا د دفتر په دروازه کې ولاړ ؤ، پيره دار ته يې زارۍ کولې چې دوی ته اجازه واخلي چې په هغه برج کې کېني.

***

ځمرۍ او مېړه

په ۱۹۲۴ کال کې زما د بند د مودې له پای ته رسېدو نه څو ورځې په مخکې جېلوان راته وویل چې ما د پېښور جېل ته استوي. څنګه چې د پولیسو یوه ګزمه را سره وه، تر خیراباد پورې لاړو، هلته پلي شو او د پېښور پولیسو ته یې تسلیم کړم. له دوی سره یو موټر و په هغه کې مو تر مردان پورې سفر وکړ، مګر هلته یې ټایر پنچر شو او مجبور شو چې موټر په هغه ځای کې پرېږدو. له هغه ځایه وروسته مو ټانګه ونیوله، چارسدې ته ورسېدلو او زه یې کمیشنر ته چې هغه وخت دلاور خان ؤ، ور حاضر کړم. نوموړي پولیس ته وویل چې ما تر خپل کلي پورې ورسوي او خوشې مې کړي. کله چې اتمانزو ته را ورسېدلو، نو پولیسو زما ښوونځي ته ډېر نږدې پرېښوولم. د ښوونځي وخت هغه شېبه پای ته رسېدلی و او زده کوونکي د کورونو په خوا روان ؤ. کله چې یې زه ولیدلم، نو ټولو را منډه کړه او ترما چاپېر تاو شول.
خلکو تصمیم نیولی ؤ چې اټوک ته زما مخې ته د ښه راغلئ لپاره راشي. او له هغه ځای نه بیا باید پر آس اتمانزو ته راوستل شوی وای. مګر حکومت له داسې کار سره موافقه نه درلوده؛ دا ځکه چې فکر یې کاوه چې ګوندې دا خبره به زما شهرت زیات کړي. هغه و چې زه یې زما د بند د مودې له پای ته رسېدو څخه څو ورځې د مخه خوشې کړم او د اولس پلانونه یې شنډ کړل. د درې کاله بند په موده کې چې زه په جېل کې وم، خلکو ښه په زړه پورې پرمختګ کړی وو.
زمونږ ښوونځي ډېره ترقي کړې وه چې د دې پرمختګ کریډټ باید ښوونکو او زده کوونکو ته ورکړای شي! زما له ګرفتارۍ وروسته دوی ټول وطن ته د خدمت کولو لپاره راوتلي وو. هغوی رښتیا هم زما له بند څخه پوره ګټه اخیستې وه او د دوی نه ستومانه کېدونکې هلې ځلې د ټولنې برکت وې.
زمونږ د ښوونځي کلیزه رانږدې وه، په حقیقت کې د هغه نمانځنه زما تر

خلاصون پورې معطله وه.
د تلین نمانځنه د زرګونو شمېر خلکو لخوا په تودو احساساتو ونیوله شوه او رښتیا هم ډېره بریالۍ وه.
ویناوې وشوې، شعرونه وویل شول، د اولس لخوا ما ته تحفې او د فخر افغان لقب راکړ شو. کله چې خلکو له ما څخه د وینا کولو غوښتنه وکړه ما د ځمرۍ د بچي کیسه ورته وکړه.
«یوه ورځ یوې ځمرۍ د مېږو په رمه حمله وکړه، ځمرۍ بلاربه وه او د حملې په وخت کې یې بچی راووړ.
ځمرۍ مړه شوه او بچی یې د مېږو له رمې سره پاتې شو. د ځمرۍ بچی ورو، ورو له مېږو سره لوی شو. له مېږو سره به ګرځېدو او د مېږو په شانته به یې رمباړې وهلې. یوه ورځ یو بل ځمری له ځنګله څخه راغی او په رمه ورګډ شو. ځمری هک پک پاته شو کله چې یې د ځمرۍ بچی ولید چې له رمې سره یې وارخطا وارخطا منډې وهلې، رمباړې یې وهلې او تر نورو مېږو ډېر وېرېدلی و. ځمري هڅه وکړه چې هغه ته ورنږدې شي، مګر ورڅخه یې منډې وهلې. په پای کې ځمری هغه له رمې څخه جلا کړ او د اوبو ډنډ ته یې بوتللو، د ځمرۍ بچي ته یې وویل، چې په اوبو کې وګوره ! چې خپله څېره ووینې. ته مېږه نه یې بلکې ته ځمری یې ! له ډار او رمباړو څخه لاس واخله او د ځمري په شان غړمبهار کوه. کله چې مې کیسه خلاصه کړه، نو ورته مې وویل: «ای پښتنو ! نو زه هم تاسو ته وایم چې: تاسو مېږې نه یاست بلکې تاسو ځمریان یئ !
تاسو ځمریان یئ، مګر تر ظلم او شکنجې لاندې لوی شوي یئ. د مېږو رمباړې پرېږدئ ! او د ځمریانو په شان ته غړمبهار وکړئ.»
زما دې خبرو به حکومت ډېر په غصه کړی وي، مګر په خلکو یې ښه اغېزه وکړه. کله چې غونډه پای ته ورسېده، ټول خپلو کورونو ته لاړل او د (ځمري په شان ته غړمبهار وکړئ) ټکو زور یې لا تر اوسه په غوږونو کې دی.
د ۱۹۳۲ کال د مې په میاشت کې زما مشرې خور غوښتل، چې حج ته لاړه شي، نوموړې له ما غوښتنه وکړه چې له دې سره لاړ شم ما ورسره ومنله، زه او

مېرمن مې دوا ړه له هغې سره ملګري شوو.
مونږ د کراچۍ څخه په بېړۍ کې لاړو. مونږ هڅه وکړه چې لومړی یا دوېمه درجه ټکټ واخلو، مګر ټول ځایونه مخکې له مخه نیول شوي وو. مونږ مجبور شو چې په درېیمه درجه کې سفر وکړو. ډېره تودوخه وه او درېیمه درجه ځوکۍ ډېرې ډکې وې، څنګه چې مو حرکت وکړ په ډېر لږ وخت د بحر ناروغي راته پیدا شوه او ډوډۍ مو نشوه خوړلی. کله چې بېړۍ د کامران ساحل ته ورسېده، لاړو او ډوډۍ مو وخوړله. سبا سهار بیا بېړۍ وخوځېده او دا وخت زه سخت والګي ونیوم. یو عرب چې د بېړۍ په دوېمه درجه کوټه کې یې ځای نیولی ؤ، په ډېره مهربانۍ یې خپل ځای ماته پرېښود او زما ژوند یې واخیست. کله چې جدې ته ورسېدلو زه پوره روغ شوم. یو لاړښوونکی مونږ ته سترګې په لیار و او خپل کور ته یې بوتللو. مونږ له ځان سره ډېر صندوقان او کالي لرل، مګر د دې لاړښوونکي له بې احتیاطۍ نه په بېړۍ کې پاتې شوي وو او مونږ ته په لاس رانغلل. ډېر امکان لري چې پخپله هغه غلا کړي وي.
په دې بله ورځ مونږ له جدې څخه مکې ته لاړو، په مکه کې ورځې ډېرې ګرمې وې او شپه یې خورا سړه وه. ډېر مسافر له دې ډول هوا سره بلد نه وو، ډېرې سختۍ ورباندې راغلې. ځینې ډېر سخت ناروغ او مړه شول.
په دې کال سعودي عربستان د مکې حکمران مغلوب کړ او مکه یې نیولې وه. د سعودي عربستان حکومت دا ځای په توره اداره کاوو او ډېر ژر سوله ځای په ځای شوه. د مکې د حکمران د حکومت په دوره کې په هغه هېواد کې ډېره نارامي وه، غلو او لیارو هونکو به کاروانونه لوټل او ویل کېده چې حکمران پخپله په دې لوټ کې برخه درلوده. هغه کال د سعودي عربستان حکومت محمد علي، شوکت علي، ظفرعلي خان او نور مسلمان مشران بللي وو چې په هغه کنفرانس کې ګډون وکړي، کوم چې د ټولې نړۍ د مسلمانانو لخوا جوړ شوی ؤ. دوی هغه وخت چې زه په مکه کې وم راورسېدل. ما هم په

دې کنفرانس کې ګډون وکړ، مګر کوم د ويلو وړ ګټه او مقصد ورڅخه لاس ته رانغلو. هيڅ د غور وړ پرابلمونو په هکله خبرې ونشوې او د دې په ځای چې نږدې والی راشي، د کنفرانس نتيجه عدم توافق وه.

له حج څخه وروسته زما خور مدينې ته لاړه او له هغه ځای څخه بېرته کور ته ولاړه. زه لا تر دغه وخته پورې هم له والګي څخه پوره نه وم جوړ شوی، نو ما او مېرمنې مې پرېکړه وکړه چې طايف ته لاړ شو او هلته په هغه ښکلي هوا کې څو ورځې پاتې شو چې بېرته زما صحت ښه شي. هغه ټولې ښايسته ښکلې ماڼۍ چې ترکانو په طايف کې جوړې کړې وې اوس کنډې کپرې کنډوالې وې.

مونږ له نېکه مرغه په طايف کې له يوه پښتانه سره پېژند ګلوي پيدا کړه، نوموړي خپل کور ته بوتللو او هلته مو څو ډېرې آرامې او د خوشحالۍ شپې تېرې کړې.

هغوی دواړو، مېړه او ښځې په پښتو خبرې کولې، مګر د اولاد يې پښتو نه وه زده. يوه ورځ ما عجيبه پېښه وليدله.

يوه ورځ کله چې مې د باندې چکر وهلو، يو اوږد ږيرې سړی مې وليد، په ما پسې يې را ناره کړه: «هی ! شيخه دلته راشه.» کله چې ورنږدې شوم، را ته ويې ويل: «زه به تا ته د پيغمبر (ص) د ږيرې وېښته او يوه تيږه چې د هغوی پل ور باندې نقش شوی در وښيم.» ما په جواب کې ورته وويل چې زه دلته بل څه ته نه يم راغلی، بلکې د دې لپاره راغلی يم چې د پاک پيغمبر حوصله وګورم چې څنګه له مکې څخه په دې لويه سارا کې طايف ته د خلکو د مرستې کولو لپاره راغلی ؤ. او څنګه د طايف خلکو د هغه هرکلی وکړ؟ هغوی په تيږو ويشتلو، سپي يې ورپسې ښکارل او په وهلو يې پيل وکاوه. مګر په دې ټولو ناروا او برسېره زمونږ لوی پيغمبر نا اميده نشو او په ځای يې خلکو ته دا سې دعا کوله: «ای څښتنه ! د دوی لارښوونکی شې او

ستا په لیار یې برابر کړې !»
دغه سړي هیڅ جواب رانکړ. له طایف څخه مونږ بېرته مکې ته لاړو ، څو ورځې مو تېرې کړې. بیا جدې ته لاړو او له هغه ځای نه مو مدینې ته ځان ورساوه. زمونږ په کاروان کې شپږ تنه سړي او څلور تنه ښځې وې، په هغه زمانه کې موټر نه و. مونږ به د شپې لخوا په اوښانو سفر کاوه. زمونږ څلورخواوې لویه سارا ، سوله او آرامي وه. مونږ په مدینه کې څو ورځې تېرې کړې او له هغه ځای نه مو د بیت المقدس په لورې قصد وکړ. مونږ لومړی ربک ته چې کوچنی ښار دی لاړو. په هغه ځای کې مو یوه بېړۍ ونیوله چې سویز ته یې ورسولو. تر بیت المقدس پورې زمونږ د سفر وروستۍ برخه په ریل کې وه.
په بیت المقدس کې یوه ډېره خواشینې پېښه وشوه. زما مېرمن له زینې څخه ولوېده او مړه شوه. له هغې نه ماته دوه ماشومان یوه لور او یو زوی را پاته شول. څنګه چې ما د خپل ژوند ملګرې له لاسه ورکړې وه ډېر شوک شوم. له ځان سره مې پرېکړه وکړه چې له دې وروسته زما په ژوند کې د بل واده ځای پاته نه وو او ځان مې د هېواد او اولس خدمت ته وقف کړ.
ما ډېرې ورځې په فلسطین کې تېرې کړې او ډېر مشهور تاریخي ځایونه مې ولیدل، وروسته مې لبنان، سوریې او عراق ته سفرونه وکړل. زه نجف او کربلا ته لاړم او په بغداد کې له څو ورځو تېرولو وروسته مې بصرې ته سفر وکړ چې له هغه ځای نه په بېړۍ کې کراچۍ ته روان شوم.
دا ځل په بېړۍ کې زما سفر له لومړي ځل څخه ډېر مستریح و. په کراچۍ کې له څو ورځو تېرولو وروسته اتمانزو ته لاړم.

***

په ژورنالېزم کې تجربې

زمونږ په ايالت کې يوه ځانګړې ورځپاڼه هم نه خپرېدله. نو لدې کبله ما قصد وکړ چې د پښتنو لپاره په پښتو ژبه يوه رښتينې ملي ورځپاڼه خپره کړم. ما ډېره هڅه وکړه، زيات کړاوونه مې وګالل هغه ؤ چې په ۱۹۲۸ کال د مې په مياشت کې زما هيلو مېوه ونيوه او د پښتون نومې ورځپاڼې لومړۍ ګڼه خپره شوه. (پاچا خان په پښتون ورځپاڼه کې خپلې نظريې او مفکورې خلکو ته وړاندې کولې او هم يې په هغې کې غوره اعلاميې خپرولې. دا ورځپاڼه د انګرېزانو د حکومت لخوا مصادره شوه او د پاکستان حکومت هم د خپرولو اجازه نه ورکوله. دې ورځپاڼې د خپل فعاليت په لنډه موده کې د ځان لپاره خورا ښه نوم کمايي کړ.) په هغه زمانه کې پښتنو د خپلې ژبې په هکله احساس نه درلود. يو اولس پخپله ژبه ژوندی او يادېږي، بې له ژبې هيڅ يو ولس، اولس کېدای نشي. يو اولس چې خپله ژبه يې هېره کړې وي، هرو مرو به په پای کې د نقشې له مخ څخه پاکېږي.

دا ډېره د خواشينۍ خبره وه چې پښتانه به چې په هر ځای کې وو د هغه ځای محلي ژبه به يې زده کړه او د خپلې ژبې په هکله به ورسره هيڅ کومه مفکوره هم نه وه.

دوی هيڅ وخت خپله ژبه چاته ور زده نکړله. حتی دوی ته پخپله ژبه لوستل او ليکل هم په زړه پورې نه و. بې سوادان خو پرېږده، مګر کله چې به مې له يوه او سواد لرونکو خلکو څخه غوښتنه وکړه چې پښتون اخبار ته پخپله ژبه پښتو مقالې وليکئ او ګډون په کې وکړئ، په جواب کې به يې ويل: «آيا په پښتو کې کله هم د غور وړ ګټور شی ليکل شوی دی؟» ما به په جواب کې ورته وويل: «که چېرته داسې کار شوی نه وي، نو دا خو د پښتو ژبې ګناه نه ده. د نړۍ هرې ژبې ته که ځير شئ، دا به څرګنده شي چې زمونږ د ژبې له ستاندرډ څخه يې پيل کړی او مخ پر وړاندې تللې ده.

هيڅ ژبه روغه رمټه له آسمان څخه نه ده را لوېدلې. مګر نورو ژبو خو خلک لرل

چې د هغوی د پرمختګ او موروثي لپاره يې کار کړی دی. ژبه په سحر او جادو مترقي کېدای نشي، که څه هم زمونږ د انګرېزي ژبې پوهان داسې فکر وکړي. زمونږ له منځه چا هڅه کړې ده چې خپله ژبه ژوندۍ او پرمخ بوځي؟ د ژبې دښمنان خو طبعاً دا کار نه کوي. هغوی ته خو دا په زړه پورې خبره ده چې خلکو ته وايي چې: «دا د دوزخ ژبه ده !» کوم چا او کله له دغو د ښمنانو پوښتنه کړې چې: دوی څنګه خبر شول او څه وخت دوی په دوزخ کې وو؟.

کله چې د پښتون لومړنۍ ګڼه راووتله، د خلکو او اولس دا ډول روحيه وه. ورځپاڼه ډېره ژر مشهوره شوه، د ټول هېواد حتی د ټولې نړۍ پښتنو يې له لوستلو سره مينه پيدا کړه. په امريکې کې اوسېدونکو پښتنو نه يوازې د دې ورځپاڼې په پراخولو او مختـه بيولـو کـې برخه واخيستله، بلکې پوره مادي مرستې يې هم وکړې. د امان الله خان په وخت کې د پښتون ورځپاڼه په افغانستان کې ډېره په زړه پورې شوه. دې ورځپاڼې خلک له خپلې ژبې څخه خبر کړل. دوی له دې ورځپاڼې سره ډېره مينه پيدا کړه، حتی ده او ملګرو يې د (پښتون رږغ) مجله راويستله، امان الله خان دومره پښتو غوښتونکی شو چې د حکومت ټولو کارکوونکو ته يې درې کاله وخت ورکړ چې پښتو زده کړي او له دې موده وروسته يې ملي ژبه اعلان کړي، انګرېزانو په دې کار کې د خپل ځان لپاره لوی خطر وليد. يوازې شپږ ګڼې يې لا نه وې راوتلې چې انګرېزان را پاڅېدل او مداخله يې وکړه.

انګرېزانو په افغانستان کې د خپلو داخلي مرتجعينو په واسطه خلک راوپارول او په هېواد کې يې ګډوډۍ را پورته کړې. هغوی امان الله خان په آرام پرېښنود ترڅو چې ايټاليې ته لاړه، دوی کله په دې پوهېدل چې څنګه يې د ځان رينښې پخپله له بېخه ويستلې !.

امان الله خان تل تر تله د هېواد او اولس د نېکمرغه کولو په هڅه کې و. ټول کار او هڅه يې د خپل وطن ترقي او پرمختګ ته متوجه وه. مګر دوی يې پر ضد راپورته شول چې يې په ډېر ارمان د خپلې مينې او اولس څخه بېل کړ. داسې بې وفايي د خدای پر وړاندې ډېره لويه ګناه ده او له همدغه امله افغانان و ربړېدل. په دوی د سقاو زوی مسلط شو

او هېــواد يــې نيــږدې وو چــې ټکــر ټکــر شــي. ګــران افغانســتان لــه تــورو بـد بختيو سـره مخـامخ شـو. افغانسـتان چـې د ترقـۍ خواتـه يـې ډېـر اوچـت ګامونــه اخيســتل پــه مــونږ يــې پــوره اغېــزه کــړې وه او دا خبــره نــو طبعــاً د انګرېزانـو لپـاره د هضـم کولـو او منلـو وړ نـه وه. مـونږ پـه افغانسـتان کـې د دې ويجـاړو د مـخ نيولـو لپـاره ډېـرې هلـې ځلـې وکـړې، پـه مـالي او معنـوي مرسـتو مـو لاس پـورې کـړ ترڅـو چـې پـه پـای کـې نـادر خـان راغـی. زه هغـه وخـت هندوسـتان تـه هـم د افغانسـتان لپـاره د مرسـتې غوښـتنې لپـاره لاړم.
په پنجـاب کـې مـې لـه ډاکتـر اقبـال، ظفرعلـي خـان، ملـک لعـل خـان او نـورو مسـلمانانو مشـرانو سـره کتنـه وکـړه. لـه ډاکتـر اقبـال سـره زمـا لـه ليـدنې څخـه وروسته په لاهور کې زما د خلافت د جنبش ملګرو را څخه پوښتنه وکړه: «ولې ته د ډاکتر اقبال ليدلو ته راغلی وې؟ هغه ډېر بېکاره سړی دی، هغه يوازې يو شاعر او ليکوال دی، کوم کـار يـې چې لـه لاسه پوره دی يوازې د څو ټکو او شعرونو ليکل دي.» زه نو هک حيران پاتې شوم کله چې را څرګنده شوه چې پنجابي (اوس پاکستاني) ليډرانو او مطبوعاتو چې د ډاکتر اقبال سيوری به يې هغه وخت چې ژوندی و په ټوپک ويشتو، اوس يې شپه او ورځ مداحي کوي. حتی اوس لا داسې هم وايي چې نوموړی د پاکستان جوړوونکی و.
دا د پنجابيانو ګناه نه ده. هغه اولسونه چې ژوندي وي، د ژوندیو درناوی کوي او کوم اولسونه چې مړه وي نو د مړو په درناوي پسې سر وي. زمونږ اولس هم تل ترتله د مړو درناوی کړی دی او په دې خبره واقف نه يو چې زمونږ د ژوندو په منځ کې خورا لوی خلک همدا اوس هم شته دي.
لـه لاهـور څخـه زه لکنهـو تـه لاړم، کـوم ځـای کـې چـې د کـانګرس غونـډه جـوړه شـوې وه. ګانـدي او جـواهر لال نهـرو هـم پـه دې غونـډه کـې برخـه اخيسـتې وه، مـا هـم پـه کـې ګـډون وکـړ. دا ۱۹۲۸ کـال و او د لـومړي ځـل لپـاره مـا هغـوی دواړه وليـدل. تـر دې رومبـی مـا لـه دوی سـره نـه پېژنـدل، مګـر زمـا ورور ډاکتـر خـان صـاحب لـه جـواهرلال نهـرو سـره ډېـر نـږدې ملګـری ؤ، ځکـه چـې دوی دواړو پـه لنـدن کـې پـه يـوه پوهنتـون کـې لوسـت

کاوه. وروړ مې ما ته یو پېژندلیک راکړ چې له نهرو سره وپېژنم. چودري خالق الزمان د غونډې له پای ته رسېدو څخه وروسته نهرو ته بلنه ورکړې وه او زه یې هم مېلمه کړم. له ډوډۍ خوړلو وروسته ما او نهرو د افغانستان په هکله اوږدې خبرې وکړې.
له لکنهو څخه زه ډیلي ته لاړم. د جمعې په ورځ کله چې د لمانځه د ادا کولو لپاره جومات ته لاړم، هلته مې له مولانا محمد علي سره لیدنه وکړه. نوموړی خورا ښه سړی ؤ او له ما سره یې تر پایه پورې ښې وضعې کړې دي.
د ده وروړ شوکت علي بل ډول سړی ؤ. ده په محمد علي باندې بر لاس درلود او هغه ته به یې غلطه لارښوونه کوله. په دې خبره زه خواشینی شوم او هڅه مې وکړه چې د مولانا محمد علي له لیدنې څخه لاس واخلم. یوه ورځ یې کله چې زه ولیدم، نو زما خواته راغی او په خندا یې راته وویل: «مونږ په رښتیا سره په پښتنو پسې سر نه ګرځوو» ما یې مقابل کې سم جواب ورکړ او ومې ویل: «مونږ هم پداسې مشرانو چرت نه خرابوو، کوم چې د نورو پر خبرو په غلطه لیار روان وي» ما ورپسې زیاته کړه «مولانا صاحب! هغه څه چې ته یې د امان الله خان په هکله وایې، کټ مټ داسې دي لکه څنګه یې چې انګرېزان وایي!» داسې څرګنده شوه چې دې خبرې وربانديې اغېزه وکړه، څنګلې یې زما په اوږو واچولې او ویې ویل: «وروره رښتینې خبرې به راته وکړې؟» وروسته یې زه کور ته د ځان سره بوتللم.
رښتیا خو داسې خبره ده چې امان الله خان مخکې له دې نه چې ایټالیې ته لاړ شي، د شوکت علي خان لخوا مېلمه شو او د هغه په ویاړ یې جذابې ویناوې وکړې. کله چې مېلمستیا پای ته ورسېده، نو خلکو ما ته وویل چې څنګه چې امان الله خان شوکت علي ته دومره پیسې چې یې توقع کوله نه وې ورکړې، نو له هغه څخه سخت خواشینی شوی وو.

***

خدايي خدمتگاران

څو ورځې وروسته کله چې بېرته اتمانزو ته راغلم، د نادر خان له لوري يو تلګرام راغی چې په کې ويلي وو چې کابل مونږ ونيو. زه خورا ډېر خوشحاله شوم.

د دې لپاره چې دا بريالیتوب مو نمانځلی وي، مونږ له دوو خواوو په مارش پيل وکړ، يو د هشتنغر له شمال څخه او بل د سهېل له لوري. دواړه خواوې مارش کوونکي په اتمانزو کې سره يو ځای شول او هلته مو غونډه وکړه. ډېرې ويناوې او د هېواد پالنې شعرونه وويل شول، ما هم وينا وکړه. ما پښتنو ته وويل: «د هېواد د ترقۍ لپاره دوه لیارې دي، يوه د دين لياره ده او بله يې د هېواد پالنې (يا تريا تزم) لياره ده. کـه تاسو بې تعليمه هم ياست، مګر د اروپا او امريکا په هکله مو اورېدلي دي. د هغو لويو وچو او هېوادونو اولسونه مذهبي نه دي، خو د هېواد پالنې، اولس پالنې او اجتماع توده مينه ورسره ده. وګورئ چې هغو څومره پرمختګ کړی او کوم ځای ته رسېدلي دي. بيا نو ځان ته وګورئ ! مونږ لا تراوسه پخپلو پښو درېدلی نشو. د هغوی د ژوند سويې ته ځير شئ او بيا خپل ژوند ته وګورئ ! که مونږ او زمونږ هېواد په ورانېدو دی دا ځکه چې له مونږ سره ټينګه مذهبي عقيده نشته، که مونږ بدمرغه يو دا ځکه چې زمونږ سره د هېواد پالنې، اولس پالنې او اجتماع پالنې رښتينې توده مينه نشته ده، لوی انقلاب را روان دی، مګر مونږ لا خبر نه ياستو !» زه اوس اوس له هندوستان څخه بېرته را وګرځېدم او هلته مې يو شی وليد چې ډېر تاثير يې راباندې کړی دی. ما دا وليدل چې هلته ښځې او نر ټول د هېواد او اولس په خدمت کې اخته دي، خو دلته؟ ښځې خو پرېږده، مګر مېړونه هم له کار او خدمت څخه غاړې غړوي. دوی دا سې څرګندېږي چې ګوندې د اولس او اولسوالۍ په معنی خبر نه وي !

«انقلاب د سېلاو په شان ته دی، کله برکت راوړي او ځنې وخت توربختي هم ورسره وي، هغه نېکمرغي او آبادي راوړي او کله کله يې ويرانۍ ويجاړې ملګرې وي. يوازې هغه اولس چې ښه ويښ وي او خلک يې له خپل ځانه د اولس په توګه خبر وي او ټول لکه د ورونو په شانته په سوله او آرامۍ کې ګډه

ژوند کوي، نو یوازې او یوازې هغه ملت به، درته وایم! له انقلاب څخه ګټه واخلي او نېکمرغه به شي!». «انقلاب د سېلاو په شانته دی، که خلک ویښ او بېدار وي، نو دوی به د سېلاو راتلو ته چمتو وي. کله چې سېلاو راشي، نو ټول اولس به راووځي او له هغه سره به غاړه په غاړه مخ پر وړاندې لاړ شي. او د سېلاو طغیان چې کله تېت شي، نو خړوبې ځمکې پاتې شي. انقلاب هم په دې ډول کله چې تېر شي، نو د هېواد د جوړولو او آبادولو لپاره لیار هواره کړي. مګر که چېرې خلک ویده، بې اتفاقه او د هېواد مینه یې په زړونو کې نه وي، نو ټول ملت به کله چې د انقلاب سېلاو راشي، ډوب او جارو شي.»

ای پښتنو! د نړۍ پرمختللو هېوادونو ته یو ځل وګورئ! ایا داسې فکر کوئ چې د هغوی نېکمرغي له اسمانه رالوېدلې ده؟ مګر نه! او تاسو هم په دې ښه پوهېږئ چې زمونږ نېکمرغي به هم له آسمانه راکښته نشي! تاسو به پوښتنه وکړئ چې دا نو څنګه خبره ده، چې دوی نېکمرغه شوي دي او مونږ په توره تیاره کې یو؟ زه به تاسو ته دا خبره وکړم ښه غوږ راته کېږدئ. د دې نېکمرغۍ راز خو دا دی چې په هغو هېوادونو کې ښځې او نر شته دي چې خپل شوقونه، فېشني ژوند او خوشحالۍ یې د اولس له نېکمرغیو څخه جار کړي دي. که په مونږ کې هم داسې نر او ښځې پیدا شي، نو بې له شکه به مونږ هم نېکمرغه شو.

«دا مو په یاد وي: که اولس نېکمرغه شي، نو په هر چا به تاثیر واچوي - هر یو سړی، ښځه او ماشوم به له هغه څخه ګټه واخلي. داسې خیال مه کوئ چې ګوندې تاسو د ځان مړولو په توګه به اولس نېکمرغه شي. دا نشي کېدلای. په نورو هېوادونو کې اولسونه داسې فکر کوي چې هېڅوک له ځانه پوره ندی، مګر زمونږ خلک هر یو د ځانګړې نړۍ خوبونهویني، لکه د څلور بولو په شانته. هر څلور بول د ژوند کولو لپاره ځای پیدا کولای شي، ملګری پیدا کولای شي او اولادونه راوړلای شي. نو آیا مونږ ځان ته اشرف المخلوقات ویلای شو، چې یوازې هغه کار چې څلور بول یې کولای شي مونږ یې هم وکړو او بس؟! له دې کبله زه غواړم چې ستاسو ککرو کې دا خبره کېنوم چې: که غواړئ چې هېواد او اولس مو نېکمرغه شي، نو له ځانځانۍ او د یوه ځان لپاره

د ژوند کولو څخه لاس واخلئ او د اجتماع لپاره په ژوند کولو پیل وکړئ، دا یوازې د نېکمرغۍ او پر مختګ لیار ده !»

ما ته ویل شوي وو چې امان الله خان پر ځان د افغانانو انقلابي پاچا نوم ایښودلی ؤ. او رښتیا هم دا خبره ده چې امان الله خان هغه څوک ؤ، چې مونږ ته یې د انقلاب درس راکړ. مګر مونږ له هغه نه پوره او په زړه پورې ګټه وانه خیستله؛ دا ځکه چې مونږ ویده وو.»

دې غونډې په خلکو باندې زیات تاثیر وکړ.

په دا بله ورځ یو ځوان راغی زه یې ولیدم او څرګنده یې کړه چې غواړي د پښتنو او اجتماعي ریفورم د خدمت کولو لپاره سازمان (ټولنه) جوړ کړي.

په حقیقت کې مونږ مخکې له مخه یو سازمان چې اصلاح الافاغنه نومېده او د خلکو د پوهولو او تعلیم ورکولو په خدمت کې وو، درلود. زمونږ په فکر دا ډېره غوره خبره وه چې هغه سازمان دې په مخ یوړل شي او خلکو ته دې تعلیم ورکړي.

مګر مونږ داسې فکر وکړ چې زمونږ په ټولنه او اولس کې ډېرې نیمګړتیاوې موجودې وې. د دې لپاره چې دا اجتماعي نیمګړتیاوې لرې او مخنیوی یې وشي، د یوې ټولنې جوړولو ضرورت احساس کېده، هغه وو چې د خدایي خدمتګارانو جنبش منځته راغی.

مونږ په لومړي ځل نه غوښتل چې دا سازمان دې سیاسي بڼه ولري، مګر برتانوي ظلم او تېري مونږ مجبور کړو چې له سیاست سره کار ولرو. ممکن دا عجیبه غوندې ښکاره شي، خو رښتیا دا ده چې برتانیې زمونږ لپاره لیاره هواره کړه چې له کانګرس سره نږدې شو.

د پښتنو ترمنځ بې اتفاقي، د ښمني او اجتماعي ورانکارۍ طوفاني شوې وې. کورنیو به پخپلو منځونو کې جګړې شخړې کولې، یو بل به یې محکمو ته کشول او ډېرې پیسې به د دې په ځای چې په ښه ډوډۍ او جامو یې مصرف کړي په دې بې ګټو لیارو لګولې. د پیسو لګونه خو لا دومره لویه خبره نه وه، مګر زمونږ طلايي وخت د دې په ځای چې د هېواد په آبادۍ، تجارت او کرهڼه کې یې په کار واچوو، چټې بې ځایه ضایع کېدلو. د ټولو دغو نیمګړتیاوو په

هکله مونږ اوږدې خبرې وکړې او په پای کې په ۱۹۲۹ کال کې مو هغسې یو سازمان چې مونږ غوښتلو جوړ کړ. پرېکړه مو وکړه چې د دې سازمان د غړو نوم دې «خدایي خدمتګاران» وي.

له داسې نوم غوره کولو څخه زمونږ منظور دا وو چې پښتانه د خدای په نوم د هېواد او اولس خدمت کولو ته راوبېښ کړو. دا هغه مفکوره او مینه وه چې له بده مرغه د پښتنو په منځ کې نه لیدل کېدله. بل منظور دا و چې پښتنو به له شدت څخه کار اخیست او دا شدت هم د دوی د خپلو هېوادوالو، خپلو اولادونو او خپلو نږدې خپلوانو په مقابل کې ؤ. دوی تل تر تله چمتو وو چې خپلو ورونو ته تاوان ورواړوي. د دوی لپاره د داسې لیارو چارو اوښتون خورا ضروري کار ؤ. نو د خدایي خدمتګارانو د جنبش کړنلاره دا سمونه وه.

هر چا به چې د خدایي خدمتګارانو د غړیتوب غوښتنه وکړه، نو په دا لاندې ډول به یې لوړه کوله:

«زه یو خدایي خدمتګار یم، خدای پخپله د خدمت نیازمند ندی، د هغه خدمت د هغه د مخلوق په خدمت کې دی، زه وعده کوم چې د خدای په نوم د بشریت خدمت وکړم.» «زه وعده کوم چې له شدت او انتقام اخیستلو څخه به لاس واخلم. زه تعهد کوم چې د هغه چا په مقابل کې چې له ما سره ظلم او تېری وکړي، حوصله وکړم.»

«زه وعده کوم چې له شخړو کولو، جګړې او د اولس ترمنځ له دښمنۍ پیدا کولو څخه ځان وژغورم.»

«زه تعهد کوم چې له هر پښتانه سره به د ورور په شانته چال چلن وکړم.»

«زه وعده کوم چې له هر ډول ضد - اجتماعي کارونو څخه ډډه وکړم».

«تعهد کوم چې ساده ژوند وکړم او له ناروا لیارو او کارونو څخه ځان وساتم».

«وعده کوم چې ښه خویونه زده کړم، له بدو اعمالو پرهېز وکړم او خپل ژوند په تنبلۍ او بېکارۍ کې تېر نکړم. زه تعهد کوم چې لږ تر لږه د ورځې دوه ساعته په اجتماعي کارونو او خدمت مصرف کړم».

***

غونډې او کنفرانسونه

د ۱۹۲۸ کال د دسمبر په میاشت کې په کلکته کې د خلافت د جنبش غونډه وشوه چې ما هم په هغې کې برخه واخیستله. په کلکته کې ډېر پېښوریان هم وو چې مېوه یې پلورله. کله چې د خلافت غونډه پیل شوه، دا سې څرګندېده چې پنجابیانو له محمد علي او شوکت علي سره مخالفت کاوه. پنجابیان عجیبه خلک دي. زه غواړم چې د هغوی یو مثال درکړم: یوه ورځ د زمیندار په دفتر کې ما اختر علي خان ته وویل: «ګوره! زه او ته ښه ملګري یو، دا سې نه ده؟ نو که په پنجاب کې نورې ورځپاڼې په ما پسې لیکنې کوي، نو لږ تر لږه خو زه یو ملګری لرم چې ما د پنجابیانو سترګو ته بد ورونه پېژني!» ده وخندل او ویې ویل: «مونږ ورځپاڼې لیکونکي له پنجابیانو او یا نورو لیډرانو سره کوم زړه سوی نه لرو، هغه څه لیکو کومه چې خوندوره کیسه جوړولی شي».
پنجابیانو یو ماښام په کلکته کې په یوه بله غونډه کې هم دا سې لوبه وکړه. زه په پلیټ فارم کې له نورو مشرانو سره ناست وم. یوه پنجابي مشر خبرې کولې. ده د خپلو خبرو په ترڅ کې پر محمد علي چې زما تر څنګه ناست ؤ، انتقاد وکړ. محمد علي دا ونه زغملی شوه او ډېر په غصه شو. ولاړ شو او خبرو کوونکي ته یې څو ترخې خبرې وکړې. هغه وو چې یو بل پنجابي چې په هغه بل ګوټ کې ناست وو، ناڅاپه په پښو نېغ ودرېد، یو چاقو یې له جېبه راویوست او په شخړه یې پیل وکړ. په پلیټ فارم کې غوغا جوړه شوه.
له نېکه مرغه په دې غونډه کې ډېرو پښتنو ګډون کړی وو. مونږ ټول ولاړ شو او ومو کولای شول چې د جګړې مخه ونیسو. که مونږ هلته نه وای، نو ډېر امکان یې درلود چې محمد علي به ډېر سخت ژوبل شوی وای. دا سې څرګندېده چې محمد علي هندوانو ته په بده سترګه کتل، د خلافت د جنبش په غونډه کې یې په یوه وینا کې هغوی ته ډېرې ناوړې خبرې کړې وې او په ډېره بې اعتنایی یې د هغوی ټولنه، رواجونه او لیارې غندلې وې.
دا ډول انتقاد د یوه لیډر لپاره خورا سپک شان ته کاروو او زما په نظر کې یې

کنفرانس بې خونده کړ.
دا لومړی ځل و چې ما د کانګرس په غونډه کې برخه اخیستلې وه، په دې غونډه کې ګاندي وینا کوله. د حاضرینو په منځ کې یو کبرجن ځوان د ده خبرې ماتولې او ګډوډي یې جوړوله. مګر ګاندي په غصه نشو، یوازې یې وخندل او خپلې وینا ته یې دوام ورکړ. دې ځوان څو ځله دا کار تکرار کړ، مګر ګاندي به په خندا شو. دې خبرې په ما ډېره لویه اغېزه وکړه او کله چې استوګنځي ته راغلم، په دې هکله مې خپلو ملګرو ته معلومات ورکړل، ما ورته وویل چې: «که چېرې زمونږ مشران هم لکه د ګاندي په شان حوصله من او آرام وي، شک نشته چې په مونږ به هم هیڅ څه بده اغېزه ونکړي». مونږ له ځان سره پرېکړه وکړه چې باید دا خبره محمد علي ته وکړو، هغه وو چې څو تنه د ده کور ته ورغلو. ما ورته وویل: «محمد علي صاحب! مونږ د یوه مشر په توګه ستا درناوی کوو. غواړم چې تاته د خپلې پرون ورځې لیدلې تجربې په هکله څه ووایم. ما پرون د کانګراس د یوې کمېټې په غونډه کې ګډون وکړ او د ګاندي وینا مې واورېدله. یوه ځوان سړي په ډېره خرابه توګه غوښتل چې غونډه ګډوډه کاندي، مګر ګاندي یوازې په خندا تېره کړه او وینا یې کوله. ګاندي په غصه نشو، حتی په خبرو کې یې هم احساساتي بدلون رانغی.
ته زمونږ لیډر یې. مونږ ټول ستا خولې ته ګورو، ته زمونږ مشر یې. زه باور لرم چې ته به نور هم لا پیاوړی شې چې لکه د ګاندي په شان خپل ځان کنټرول کړې او له حوصلې څخه کار واخلې». محمد علي صاحب لکه څنګه چې مونږ هیله کوله داسې انعکاس ونکړ، بلکې ډېر زیات په غصه شو. «تاسو پښتانه! تاسو څوک یاست چې له وروسته هم وروسته پاته یاست او بیا ماته راځئ چې ګوندې څنګه رویه وکړم؟». وروسته راپاڅېد او له کوټې څخه د باندې لاړ، دې چال چلن مونږ ډېر خواشیني کړو.
له دې نه وروسته ما نه غوښتل چې د خلافت غونډو ته لاړ شم، هغه وو چې ببرته کورته راغلم. د ۱۹۲۹ کال د ډسمبر په میاشت کې بیا په لاهور کې د کانګرس غونډه جوړه شوه. زمونږ د ایالت ډېر خلک په هغه کې د ګډون لپاره

هلته لاړل زه هم لاړم، په غونډه کې مونږ ته وویل شول چې د پښتنو ښځې هم د هېواد او اولس په خدمت کې لوی رول لوبولی شي او هغوی باید دا کار په ډېره مینه پر غاړه واخلي. مونږ د ایالت ټولو خلکو هلته غونډه وکړه ترڅو په دې هکله خبرې او فیصله وکړو. د کانګرس په دې غونډه کې داسې پرېکړه هم وشوه چې مونږ ټول باید د دې منطقې د آزادۍ لپاره کار وکړو. کله چې بېرته خپلو کورونو ته راغلو، نو په ډېره مینه مو په فعالیت پیل وکړ. مونږ کلي په کلي وګرځېدو، له خلکو سره مو خبرې وکړې، جرګې مو جوړې کړې او د خدايي خدمتګارانو د جنبش لپاره مو نوي غړي پیدا کړل. جنبش د ایالت په ټولو ګوټونو کې پراختیا وموندله او ډېر ژر يې داسې شهرت پیدا کړ چې کوم ځای ته به چې تللو، سمدلاسه به هلته جرګې جوړېدلې او د خدايي خدمتګارانو غړي به زیاتېدل. په ډېر لږ وخت کې څه ناڅه په هر کلي کې دا کار وشو.
زمونږ د جنبش غوره ټکی دا و چې د خلکو له زړونو څخه د برتانيې د استبداد وېره وويستله او هغوی ته يې نوې هیلې او امیدونه راپیدا کړل.
سي، آی، ډي او پولیسو یوازې دا کار نه کاوه چې زمونږ دا چال چلند تر نظر لاندې وساتي، بلکې برتانویانو پخپله زمونږ په غونډو کې ګډون کاوه.
دوی زمونږ د جنبش دې چټک پرمختګ او انقلاب ته هک حیران پاتې ؤ. کله کله به یې له ما پوښتنه کوله چې ما پر پښتنو څه جادو کړی ؤ. دوی پخپل مقابل کې د لوی خطر پیدا کېدلو ته متوجه و.
د څو میاشتو لپاره حکومت په ډېره حوصله مونږ څارلو، کوم اقدام يې ونکړ. د دغو څو میاشتو په اوږدو کې مونږ هم د جنبش د پراخولو لپاره شپه او ورځ کار وکړ ترڅو ریښې د ایالت ډېرو لرې ګوټونو ته وغزوو. د ټولنې له جوړېدو څخه درې میاشتې وروسته د کمیشنر لخوا امر راغی: «دا ټولنې چې تاسو د هېواد په هر ګوټ کې جوړې کړې دي، باید بې له درنګه لاس ځنې واخلئ!» په جواب کې يې ما ورته وویل: «زمونږ ټولنه اجتماعي ټولنه ده، کومه سیاسي بڼه نه لري».

ما زیاته کړه: «رښتیا خبره خو دا ده چې کوم کار چې مونږ یې کوو، باید حکومت یې وکړي. که چېرې یې حکومت نشي کولای او مونږ دا کار پر غاړه واخلو، نو ضروري دا ده چې د دې په ځای چې مونږ منع کړئ، باید مرسته راسره وکړئ.» کمیشنر وویل: «دا خو جوته خبره ده چې اوس ستاسو کار اجتماعي دی، مګر د وروسته لپاره ته څنګه ګارنټي کولای شې چې کله چې پښتانه وروزل شي، بیا به زمونږ د لیارې خنډ نشي.»
ما ورته وویل: چې د خلکو ترمنځ ګارنټي باید پر باور ولاړه وي: «که چېرې تاسو د بېته چمتو یاست چې پر مونږ باور وکړئ، مونږ به هم پر تاسو باور وکړو او په مقابل کې به مو ونه درېږو. زه وینم چې دې هېواد ته انقلاب راتلونکی دی. انقلاب د سیل په شانته دی. مونږ غواړو چې پښتانه د راتلونکي سېلاو لپاره چمتو کړو ترڅو یې ډوب نکړي.» لیکن برتانویانو پر مونږ باور ونکړ. د ۱۹۳۰ کال د اپریل په میاشت کې په اتمانزو کې د خدایي خدمتګارانو اولسي غونډه وه، له غونډې څخه وروسته زه پېښور ته روان وم، چې په نکې تانه کې د پولیسو لخوا ونیول شوم او چارسدې ته یې بوتللم. زمونږ رییس میان احمد شاه، عبدالاکبر خان زمونږ سکرتر، سالار سرفراز خان او حاجي شهنواز خان هم نیول شوي وو. زما نیولو یوه غوره نتیجه درلوده، چې غواړم یادونه یې وکړم. کله چې زه په نکې تانه کې ونیول شوم، له ما سره نور رضاکار خدایي خدمتګاران نهٔ. د نکې تانې خلک ډېر خواشیني شول او ویې ویل: «ډېر شرم دی چې انګرېزانو پاچا خان زمونږ قریه کې ونیو.» دوی دا خپل قهر او غصه پداسې ډول څرګنده کړه چې زما د ډېرې خوښۍ سبب شوه. دوی ټول خدایي خدمتګاران شول او دې پېښې د جنبش شهرت خورا زیات کړ.
او دې خبرې زه څو درجې د برتانویانو په سترګو کې هم جګ کړم. د اپریل درویشتمه نېټه وه. د قصه خوانۍ د بازار پېښه د یادولو وړ او دومره ارزښت لري چې باید د آزادۍ په تاریخ کې په طلایي ټکو ولیکله شي. کله چې برتانوي زرهدار موټر د خلکو د جنبش تیتولو لپاره ښار ته راغلل، نو مسلمانان، هندوان او سیکان ټول اوږه په اوږه ودرېدل او یو بشري دېوال یې جوړ کړ.

پوځيانو خپل موټر سيخ په دې ديوال راوستل، مات يې کړ او څو څو کسان ووژل شول. ناڅاپه يوه ځوان يوه موټر ته اور وروا چاوه، د اور لمن اوږده شوه او څلور موټر له ايرو سره برابر شول. وروسته پوځيانو په ډزو بنا وکړه او په هر لوري يې ګولۍ واورولې. خلکو په ډېره زړورتيا مقابله وکړه او ډېرو زياتو ځانونه قرباني کړل.
دا هغه د يادونې ورځ ده چې د ګروالي پوځونو پرېکړه وکړه چې په اولسونو ډزې ونکړي. د هغو هېواد پالانو قرباني او د ګروالي پوځونو زړورتيا به هيڅکله د اولسونو له ياده ځخه ونه وځي. له دې تاريخي ورځې وروسته، د اپريل د رويشتمې، يو ځل بيا د مۍ د مياشتې په يود ېرشمه نېټه ډزې نه وې شوې. دا لومړۍ د دوه ماشومانو په وژولو پيل شوې چې مور يې ټپي شوه او پلار يې له دولتي ماموريت ځخه وشړل شو.
زما د نيولو خبر لکه د لبوني اور په شانته په خلکو کې خپور شو. زما ځنې ملګري پر همدې ورځ په پېښور کې ونيول شول، کله چې دا خبره څرګنده شوه، هغه وو چې په قصه خوانۍ بازار کې اعتصابونه پيل شول. پوليسو په ډزو پيل وکړ او زمونږ ډېر وګړي د آزادۍ په ليار کې شهيدان شول.
په چارسده کې په زرګونو خلک سره غونډ شول ترڅو په دې هکله مظاهره وکړي. دوی د توقيف له کوټې چار چاپېره تاو شول، مګر څنګه چې مونږ ورته د عدم تشدد ښوونه کړې وه او له بلې خوا زما ورور ډاکتر خان صاحب هم هلته راغی دوی ته يې وينا وکړه او له تشدد ځخه يې د دوی مخنيوی وکړ. د شپې يو موټر راغی چې مونږ بل ځای ته يوسي.
له مردان ځخه وسله وال پوځ راورسېد او پداسې حال کې چې زمونږ شا او مخ ته وو، و خوځېدو. په همدې ماښام يې مردان ته ورسولو او کوټه قلفي شو. پر سبا باندې يې رسالپور ته د خان بهادر قاضي خان دفتر ته چې د هغه ځای مجستريت و، حاضر کړو. نوموړي مونږ د (سکشن-۴۰) په اساس د سرحدي جرايمو ترحکم لاندې په درې کاله تعذيبي بند محکوم کړو. له رسالپور ځخه يې په پنجاب کې د ګجرات جېل ته واستولو او زمونږ نور پېښوري ملګري هم

هلته و. دا ملګري له علي ګل خان او سید پاد شاه څخه عبارت وو چې له مونږ څخه یې د مخه نیولي وو. د پنجاب، ډیلي او نور سرحدي سیاسي مشران هم هلته وو. ټول سیکان، هندوان او مسلمانان پاخه او جدي سیاسي مشران وو، په بله هیڅ بندیخانه کې زه دومره نېکمرغه نه وم چې له داسې مذهبي، سیاسي او مترقي لیډرانو سره مې پېژندګلوي کړې وای، دې ماته ډېره ګټه را واړوله هغه خبرې اترې چې مونږ دلته په خپلو منځو کې وکړې، د ژوند ترپایه به زما له ککرې څخه ونه وځي.

ډاکتر انصاري په جېل کې زمونږ خپل پارلمان جوړ کړ. نوموړي به ویل چې په ډېر وخت کې به حکومت زمونږ لاس ته راشي، نو ښه به داوي چې ځانونه چمتو کړو ترڅو په ښه ډول یې اداره وکولای شو، نوموړي مونږ ته په دې هکله چې پارلمان څنګه کار کوي لارښوونې وکړې.

***

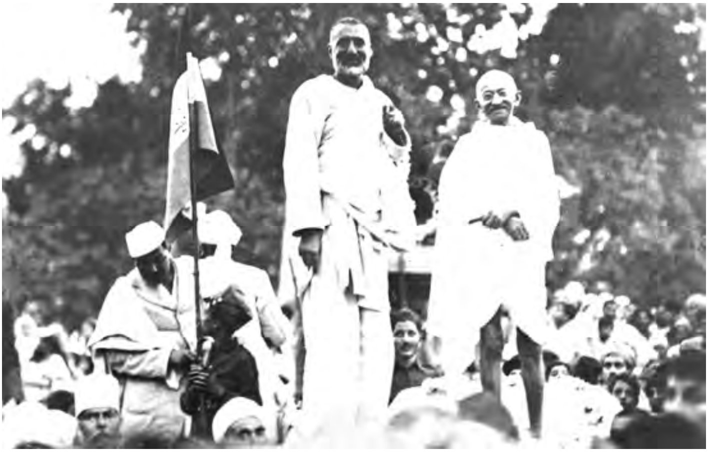

د سور پوښو زجر او ترټنه

کله چې مونږ په جېل کې بنديان وو د حکومت لخوا زمونږ پر اولس باندې د ظلم او فشار يوه نوې څپه راغله. په ټول ولايت د حکومت له طرفه پابندي لګول شوې وه او چاته يې اجازه نشوه ورکولی چې له ولايت نه د باندې ولاړ شي، يا د باندې شکايت يوسي او خلک له هغو ظلمونو څخه چې پر پښتنو کېدل خبر کړي. د باندې خلکو ته هم اجازه نه وه چې ولايت ته داخل شي او د اولس معاشي حالات له نږدې نه وګوري.

زما دوو تنو ملګرو ميا جعفر شاه او ميا عبدالله شاه په څه طريقه موقع پيدا کړه، چې له ولايت نه ووځي او پس له ډېر مشکل سفر نه د اټک له سيند نه راپورې شي او په بنديخانه کې له ماسره وګوري. ماته خاصه اجازه راکړې شوه چې له دوی سره ملاقات وکړم، که نه په عادي حالاتو کې ماته د ملاقاتونو اجازه نه راکول کېده.

دوی زه د صوبه سرحد د ولايت له وضعيت نه خبر کړم. دوی ماته وويل چې حکومت هغوی ته ويلې دي چې زه بايد له تحريک نه لاس واخلم. دوی وويل انګرېزان غواړي چې پښتنانه ټوټې ټوټې کړي او موجوديت ته يې خاتمه ورکړي. هغوی ماته وويل چې کله زه او زما ملګري د ګجرات په جېل کې واچول شو، اتمانزيو ته لښکرې راورسېدې او هغوی يې له هرې خوا را ايسار کړل. بيا پوځيان د خدايي خدمتګارانو د دفتر ودانۍ ته ورغلل، له دېوالونو نه اولې پوړۍ ته وختل، دوی په دفتر کې ټول خدايي خدمتګاران ونيول او ښکته سړک ته يې راوغورځول.

زما زوی ولي، چې په دې وخت کې د څوارلس کلو ؤ، د سکول له رخصتۍ نه پس د خدايي خدمتګارو دفتر ته تللی و او هلته له دوی سره ناست وو. يوه سپاهي غوښتل چې ولي د برچې په څوکه ووهي، خو يوه مسلمان

سپاهي خپل لاس د برچې مخې ته ونيوه او ولي يې خلاص کړ. بيا حسن خان ولي له لاسه ونيوه او ښکته يې بوتلو.
پوځيانو د خدايي خدمتګارو دفتر ته اور واچاوه او په ايرو يې بدل کړو. وروسته يې دوی کلي ته ولاړل چا چې له خدايي خدمتګارو سره کميسونه اغوستي وو، ټول يې بنديان کړل او په ډېره بېرحمۍ يې وټکول.
ډپټي کميشنر به چې هرې خواته تلو په ډېر قهر او غرور به يې چغې وهلې:
«نور سور پوښ هم شته؟»
خلک تر دې اندازې وېرېدلي وو چې چا به سپين هم له خولې نشو ايستلی. د اتمانزو يو خان چې محمد عباس خان نومېده هلته ولاړ و او د ډپټي کميشنر غړمبا يې اورېدله. هغه په بېړه کور ته ورد انګل د اوبو په تالي کې يې سور رنګ واچاوه، خپل کميس او د دوو نوکرانو کميسونه يې ډېر ژر په هغو اوبو کې خيشته کړل. کميسونه لا پوره وچ شوي نه وو چې ده او نوکرانو يې واغوستل او په منډه بېرته ولاړل او د پوځيانو په مخکې ودرېدل. محمد عباس خان د ډپټي کميشنر مخې ته ورغی او ويې ويل. «هو، يو څه نور سور پوښان هم شته چې ستا مخکې ولاړ دي.»
محمد عباس خان د خدايي خدمتګارو په ډله کې رسماً نه وو شامل شوی او له مونږ سره يې چنداني روغه هم نه وه. خو د قام پرستۍ احساساتو هغه دې زړه ور اقدام ته ولمساوه. البته پوځيانو دی هم ګرفتار کړلو. مګر د ده جرائت او د ده قرباني د پښتنو لپاره د الهام چينه وه. له هر څومره تشدد او دباو څخه چې انګرېزانو د پښتنو په مقابل کې کار واخيست، دوی حاضر نشول چې خپل سره کميسونه له ځانه لرې کړي. د دې په خلاف، تحريک له يوې ورځې نه بلې ته قوت پيدا کاوه، د جلوس په ورځ اتمانزيو کې نږدې پنځه سوه خدايي خدمتګار حاضر شوي وو. کله چې زه له جېل نه واپس شوم او کور ته راغلم د دوی شمېر پنځوس زرو تنو ته رسېدلي وو.
په حقيقت کې، پخپله انګرېزانو زمونږ د تحريک لپاره پروپيګنډه کوله.

دوی کلیو ته پوځیان ولېږل. خلک یې له کورونو نه بهر ته راوایستل او سره لمر ته یې کېنول. بیا یې له دوی نه غوښتنه وکړه چې پر هغه لوظنامه ګوتې ولګوي، په کومه کې چې د خدایي خدمتګار د ډلې له عضویت نه انکار شوی وو.
کلیوالو دوی ته وویل: «مونږ په رښتیا خدایي خدمتګار نه یو» او د دوی دغه خبره بالکل ټیک وه.
انګرېزانو به دوی ته ویل: «پروا مه کوئ، مونږ فقط غواړو چې تاسې ګوتې ولګوئ.» خلکو به د ګوتې لګولو نه انکار کاوه او له انګرېزانو نه یې دومره کرکه کوله چې چا به په لوظنامه ګوته ولګوله نو هغو ته به یې هم په سپکه سترګه کتل.
فقط یوه سړي کمزورتیا وښودله او د هغو غوښتنه یې ومنله. کله چې هغه کور ته واپس شو ښځې یې جامې وینځلې. نو چې سړی یې ولید ورته ویې وویل: «دا څه چل دی چې ته کور ته واپس شوې او نور هیڅوک هم نه دي راغلي؟» ده ورته ووې: « ماته یې اجازه راکړه، چې ولاړ شم.»
ښځې ورته وویل: «ښه نو یوازې تاته یې ولې اجازه درکوله، چې ولاړ شې او نور یې نه پرېښودل؟»
د ښځې په زړه کې چې شک پیدا شوی ؤ، زیاته یې کړه: «ګوته دې راوښیه.» کله یې چې پر ګوته د رنګ نښې په سترګو شوې په اصل خبره وپوهېده. ښځه پاڅېده هغه سوباړی یې چې د جامو د وینځلو لپاره استعمالاوه په خاوند پسې را واخیست او له کور نه یې وشړلو. بیا یې په زوره وژړل او چغې یې کړې: «بې غیرته! که ته شرم نه لرې زه خو شرمېږم، زه له دا سې سړي سره پاتې کیدلو لپاره تیاره نه یم چې هغه انګرېزانو ته ګوتې لګوي. زه ځم.»
سړی په منډه ېېرته هغه ځای ته ورغی چېرته چې د کلي خلک ناست وو. انګرېزانو ورته وویل: «خیر خو دی څنګه بیا راغلې؟» ده ورته وویل: «ښځه مې په کور کې نه پرېږدي.»

د دې په شان يوه بله واقعه هم پېښه شوه. زمونږ د کلي يو سړی حاجي شهنواز خان له مونږ سره په جېل کې ؤ. ده په يو څه ضمانت ځان له جېل نه وايستلو. کله چې کور ته ولاړ هر چا ملنډې پرې وهلې او په سپک نظر يې ورته کتل. هغه له دې وضعې نه دومره متاثره شو چې خپل ژوند ته يې پخپل لاس خاتمه ورکړه.

هغه ملګري چې له کلي نه راغلي وو مونږ ته يې دا قصې وکړې. نو مونږ فيصله وکړه چې دوی بايد کلي ته بېرته ولاړ نشي. د دې په ځای، دوی بايد لاهور، ډيلي او سيملې ته ولاړ شي او په مسلم ليګ کې زمونږ له ملګرو سره د صوبه سرحد پر حالاتو خبرې وکړي او له هغوی نه د څه امداد مطالبه وکړي. که دوی امداد نشو کولی، دومره خو به وکړي چې بهر دنيا د صوبه سرحد له خطرناکو حالاتو ځخه خبره کړي.

څو مياشتې پس دغه ملګري زما د ليدو لپاره بيا راغلل. دوی ماته وويل چې هغوی ډېر اوږد سفر وکړ، د مسلم ليګ له مشهورو ليډرانو سره يې خبرې وکړې خو کاميابي لاس ته رانغله. د مسلم ليګ ليډرانو په صفا الفاظو کې وويل چې مونږ له تاسې سره امداد کولو ته تيار نه يو ځکه چې تاسې د انګرېزانو دښمنۍ ته ملا تړلې ده او مونږ په دې لياره کې ستاسې ملاتړ نشو کولی. دوی وويل چې انګرېزان زمونږ (مسلم ليګ) حمايت کوي او د هندوانو سره د مقابلې لپاره مو تياروي.

تر دې وخته پورې مونږ په کانګرس کې نه وو شامل شوي او نه مو کوم تعلقات ورسره لرل. اوس مونږ نا اميده شوي وو. يو څوک چې په سيند کې ډوبېږي مجبور دی د خپل نجات لپاره هرې خوا ته لاس واچوي. مونږ د مسلم ليګ له طرفه سخت نا اميده شوو. نو مونږ خپلو دوو ملګرو ته وويل چې د کانګرس له مشرانو سره وګوري او له هغو نه د امداد غوښتنه وکړي.

د کانګرس مشرانو زمونږ ملګرو ته د ملاقات په وخت کې ويلي وو چې

کانګرس د هر ډول امداد لپاره چې له وسه يې پوره وي، تيار دی خو تاسې هم بايد د سيمې د آزادۍ په مبارزه کې له مونږ سره خپل طاقت شريک کړئ.
کله چې زمونږ ملګرو دغه پيغام مونږ ته راوړو، نو له دوی نه مو وغوښتل چې د سرحد صوبې ته ورشي او دغه پېشنهاد د خدايي خدمتګار د تحريک ولايتي جرګې ته پېش کړي، دوی دا کار وکړو. جرګې پېشنهاد ومانه او اعلان يې وکړو چې له کانګرس سره به يو ځای کېږي.
کوم وخت چې انګرېزانو ته دا خبر ورسېده چې پښتانه له کانګرس سره يو لاس کېږي، نو دوی ايله پخپل بېړاتوب پوه شول. انګرېزانو په يوه پيغام کې له ما نه وغوښتل چې د اصلاحاتو د راوستلو په لياره کې له هغو سره ملګرتيا وکړم.
په پيغام کې ويل شوي وو چې: «په صوبه سرحد کې به ډېر زر په هغسې اصلاحاتو پيل وشي لکه پخوا چې په هند کې شروع شوي وو او په آينده کې به مونږ تاسې ته د هند په نسبت زيات کار وکړو. مګر شرط دا دی چې ته له کانګرس نه استعفا وکړې.»
ما له ټولو سياسي بنديانو سره يوه مرکه وکړه چې په دې مرکه کې مسلمانانو، هندوانو او سيکانو هم برخه اخيستې وه. ما دوی ته ټوله قصه وکړه او ورته مې ويل چې زه ستاسې تجويز منم. ځينو وويل چې زه بايد له دې فرصت نه ګټه واخلم. ما ته يې وويل: «ته بايد له ديپلوماسۍ نه کار واخلې او د انګرېزانو شرطونه ومنې.» خو ما ورته په جواب کې وويل: چې زه خداع نه يم. ما وويل: «علاوه په دې، مونږ په انګرېزانو تکيه نشو کولی. مونږ له کانګرس سره خپل لوظ هم نشو ماتولی.»
له دې سببه حکومت ته ما دغسې جواب ورکړ: «تاسې په مونږ اعتماد نه کوئ او همدا سبب دی چې مونږ هم پرتاسو اعتماد نشو کولی.»

❋❋❋

د بنو کلابندي

د کانګرس د مرکزي اسمبلۍ رییس وېټهلبهايي پټېل د وروستيو پېښو په باب د تحقيقاتو لپاره يو هيات د سرحد ولايت ته واستاوه.
کله چې هيات د اټک پله ته ورسېد پوليسو ورته وويل چې تاسې د سرحد صوبې ته د ننوتلو اجازه نه لرئ. نو دوی راولپنډۍ ته ولاړل او همغلته يې په تحقيقاتو پيل وکړ. دوی د صوبه سرحد د فجايعو په باب ډېر اوږد رپوټ وليکه. د کانګرس طرفدارو اخبارونو په ټول هند کې دغه رپوټ نشر کړو او زمونږ لپاره يې په تبليغاتو لاس پورې کړ. برتانوي حکومت دغه رپوټ سانسور کړ، خو کانګرس يو زيات شمېر نسخې له دې نه مخکې امريکې او انګلستان ته لېږلې وې او هلته د خلکو په منځ کې وېشل شوې وې.
د مۍ په مياشت کې د پېښور د ګوليو چلولو نه وروسته د مردان د سيمې د ټکر په کلي کې پر خدايي خدمتګارو يو ځل بيا ګولۍ ووربدې او ډېر خلک په کې مړه شول. د خدايي خدمتګارو د مشر حجرې ته يې اور-ور واچاوه او د کلي د کلوب ودانۍ يې هم وسوځوله. ډېر کورونه په ايرو بدل شول او ډېر خلک يې په جبل کې واچول.
له دې نه پس پوځيان د بنو د سيمې هاتي خېلو ته ولاړل. د وزيرو د قوم په يوه مسالمت آمېزه جرګه يې ګولۍ ووروليې او څو تنه يې ووژل. پاتې کسان يې ګرفتار کړل او په هر يوه يې د څوارلس کلو بند حکم صادر کړ. له دې نه پس د بنو ښار کلابند شو چا ته د تګ او راتګ اجازه نه وه، هيڅوک حتی د يوه ضروري کار لپاره هم له ښار نه د باندې نشو تلای. بنو ته خوراکي شيان له کليو نه راتلل او پر همدې سبب د بنو ښار محاصره شوی و.
ډپټي کميشنر فکر کاوه که چېرې خلک وږي شي، دوی به په رضاکارانه

توګه له ګانګرس او خدايي خدمتګارو نه لاس واخلي او د کلي خلک به هم ووېرېږي.
د بنو په ښار او د بنو به ضلع کې خدايي خدمتګارو په ډېر شوق او همت سره خدمت ته ملا تړلې وه او د ډپټي کميشنر کوښښونو د دوی مخه نشوه نيولی.
په دې وخت کې له نږدې کليو نه ښار ته يو بهير را روان شو. مرحوم ملک اکبر علي خان د دې بهير په واسطه د خوراکي شيانو او د څارويو لپاره د وښو د راوړلو سرشته ونيوله او د دغو خوراکي موادو د ساتنې لپاره يې ښه انتظام وکړ. په نتيجه کې د بنو خلک له لوږې نه وژغورلی شول، انسانانو او څارويو نجات وموند.
مونږ د خدای ښښلي ملک اکبر علي خان د خدمتونو زيات پوروړي يو ځکه د ده جرئت سبب شو چې د ډپټي کميشنر شرموونکی او غير انساني نقشه ناکامه شي او هغه مجبور کړي چې کلابندۍ ته خاتمه ورکړي.
د ليکوال تبصره:
په هغو ورځو کې د ډېره اسماعيل خان ملي قيام هم ډېر قوي ؤ او په شاوخوا کليو کې يې د خلکو احساسات ويښ کړي وو. په ډېرو ځايونو کې لکه ټنک، کلاچي، ګل مان، ګلبازار او پنپالي کې خلک په ډېر شوق له تحريک سره ملګري شوي وو. د ډېره اسماعيل خان، مردان، اټک او نورو ځايونو په ښارو کې ښځو او ماشومانو د اعتصاب بند و بست کړی ؤ. يوه ورځ ډېر اوږد او عظيم الشانه اعتصاب د ښار په مارکېټونو، د سړک پر غاړو حرکت کړی ؤ، چې په دې وخت کې د پوليسو عمومي انسپکټر (ميسټر ايسمنګر) امر ورکړ چې خلک دې خواره واره شي.
خو کله چې ښځو د ده امر ونه مانه هغه ډېر په قار شو. ده توپانچه راويستله او غوښتل يې چې د ښځو په جمعيت ډزې وکړي. يو ناڅاپه يوه ځوان سيک

چې بهګوان سنګهه نومېده، د ده هغه لاس کلک ونیوه چې توپانچه یې په کې نیولې وه او ورته ویې ویل:
«ته نه شرمېږې چې پر ښځو ډزې کوې؟» د پولیسو د افسر لاس ورېږد بېده توپانچه ترې ولوېده. پداسې حال کې چې بالکل یې عصاب له قبضې وتلي وو، د ډاګ بنګلې ته یې منډې واخیستې. یو پوځي راغلو او توپانچه یې له ځمکې نه واخیسته.
حکومت غوښتل چې د بهګوان سنګهه د دغه زړه وراقدام په مقابل کې له ده نه خپل کسات واخلي. هغه و چې د ۱۹۳۱ کال په اګسټ کې یې په دروغو پر ده د قتل تور ولګاوه. که څه هم ده زیات وخت په بېلو بېلو جېلونو کې تېر کړ، خو آخر د اثبات د نشتوالي په وجه له قیده خلاص شو.
په ۱۹۳۱ کال کې د بېره اسماعیل خان ته د کرنیل نویل په نوم یو نوی ډپټي کمیشنر مقرر شو چې د دغه سړي د مشهور کرنیل لارنس په شان محیل او چالاکه وو. کوم وخت چې ده ته دا پته ولګېده چې خان عبدالغفارخان د کوهاټ او بنو له دورې کولو نه پس د بېره اسماعیل خان ته روان شوی دی، نو کوښښ یې جاري کړو چې د پاچا خان د استقبال په مخه کې خنډونه واچوي او د ده لیدنې کتنې له ناکامۍ سره مخامخ کړي. ده له ځینو وفادارو او باوري نوابانو او غټانو څخه د پاچا خان د پروګرام د تخریبولو په خاطر مرسته وغوښته.
خو کله چې پاچا خان د بېره اسماعیل خان ته را ورسېده د ښار ټولو مسلمانانو، هندوانو او سیکانو د ده بې شانه هر کلی وکړ او په ښار کې دومره زیات خلک راټول شوي وو چې د دې ښار په تاریخ کې یې ساری نه لیدل کېږي. د ښار له کتلو نه وروسته پاچا خان د دې سیمې هر یوه کلي ته ورغی.
په کلاچي او د بېره اسماعیل خان کې د کانګرس کمېټې او خدايي خدمتګارو د زرګونو روپیو خارجي رختونه د بزازانو په دوکانونو کې مهر کړي وو او د هغو خرڅلاو بند شوی وو.

د ایروین له لوظنامې وروسته ګاندي اجازه ورکړې وه چې د خارجي رختونو پر دوکانونو دې بندیزونه ولګول شي.
کوم وخت چې د پېښې کمیشن ښاغلی نوال او د کمیشنر مرستیال شیخ محبوب علي ته د کانګرس او د خدايي خدمتګارو د محبوبیت او کامیابۍ پته ولګېده، دوی سخت په وېره کې ولوېدل.
دغه بدنامه افسران له محلي نوابانو څخه هم نامینده شول ځکه چې هغوی څو میاشتې مخکې د پاچا خان د تاریخي استقبال د شانداره مراسمو په شنډولو کې پاتې راغلل.
نو دوی د اسې د سیسه وسنجوله چې مسلمانان او هندوان پخپلو منځو کې سره واچوي او په دې طریقه د پاچا خان د دورې اثر ختم کړي او د ملي تحریک شهرت ته زیان ورسوي. دوی مهربان خان راوغوښت او ورته ویې ویل چې څو کسه اجیران پیدا کړه چې د پېښې کمیشنر په اشاره د بېره اسماعیل خان ته لاړ شي او د سور پوښو کالي دې واغوندي، کله چې دوی ښار ته ورسېږي په ښکاره ډول دې بې نظمي شروع کړي، د خلکو شتو او جایدادونو ته دې زیان ورسوي او د خلکو په وهلو ټکولو دې پیل وکړي.
خلک به فکر کوي چې دوی خدايي خدمتګار دي او وبه وايي چې په دې تحریک کې نظم او ډسپلین نشته او په دروغو عدم تشدد دعوا کوي. په دې ترتیب به اولس د دوی پر ضد ودرېږي.
له قراینو څخه د اسې معلومېده چې دوی به پخپله د سیسه کې کامیاب شي ځکه چې محلي نوابانو، خانانو، او غټانو په دغه ناوړه او فتنه اچوونکې توطیه کې له مهربان خان سره ګډون کړی ؤ.
د بېره اسماعیل خان په بازارونو او کوڅو کې ډزې وشوې، دوکانونو او کورونو ته اور واچول شو. ځینې هندوان او مسلمانان ووهل شول. د حکومت په لمسون په نورو ښارونو او کلیو کې هم دغه حالات تکرار شول. د بېره اسماعیل خان ټولو خلکو په اعتصاب لاس پورې کړ، هر چېرته د شک او اندېښنې لمن خوره

شوه.

کوم وخت چې پاچا خان یو ځل بیا د پېره اسماعیل خان ته راغی، دغه نجیب او صمیمي انسان مسلمانانو او هندوانو ته تسلي ورکړه. دوی بېرته هوسا شول او دایمي سولې ته یې انتظار ایسته چې په دې وخت کې د ملک غټانو د ښاغلي نویل په لارښوونه بد امني شروع کړه او د پاچا خان د سولې رسالت یې زیانمن کړو.

څو ورځې پس چیف کمیشنر راورسېد. ده خلکو ته ګوابښ وکړ او په دوی کې یې دومره دهشت واچاوه چې ټولو له اعتصاب او مخالفت نه لاس واخیست.

د هندوانو او مسلمانانو دواړو فریقو یوه ستره اشتباه وکړه. دوی هغو انګرېزانو ته غوږ ونیوه چې د تباهۍ او بد امنۍ په راوستلو کې یې لاس درلود او د سولې او ګډ ژوند ربښتوني خدمتګارانو ته یې توجه ونکړه. دوی انګرېزانو ته موقع ورکړه چې د دوی زړونه له کرکې او نفرت نه ډک کړي. د ځینو په زړو کې د قار سکروټې څو کاله پاتې شوې او کوم وخت چې په ۱۹۳۸ کې اړ دوړ پیل شو، لمبې یې جګې شوې، مګر په کلیو کې د ګډ مسوولیت او ښو تعلقاتو احساس پخپل حال پاتې وو او د ۱۹۴۷ کال د خطرناکو الوګولو په وخت کې هم د خدايي خدمتګارو په کوښښ په د پېره اسماعیل خان کې د هندوانو او مسلمانانو حیثیت او جایدادونه له ضرر نه بچ شول.

***

جنبشونه او ظلمونه

د (ګاندي- ایروین) تړون لاسلیک شوی وو. سره له دې د حکومت په آمر د اتمانزیو پر جلوس ډزې وشوې.
واقعه داسې وه. د خدایي خدمتګارو جلوس وو چې په دې وخت کې پوځیان راغلل او د جلوس له تالار نه چار چاپېره راوګرځېدل. دوی خلکو ته امر وکړ چې جلسه معطله کړي او تیت و پرک شي. خلکو انکار وکړ او پوځیانو ډزې شروع کړې، څو کسه مړه شول.
د انګرېزانو د ظلم او استبداد سره سره زموږ جلوس دوام پیدا کړ او پوځیانو د جلوس د ړنګولو لپاره ټینګار کاوه.
خدایي خدمتګارو وویل چې په پوځیانو کې سیکان او اپریدي له موږ سره همدردي لري، خو زموږ ورونه بنګښ او خټک پر موږ هیڅ رحم او زړه سوی نه کوي، بلکې پر موږ حمله کوي او زموږ خلک وهي. کله چې پوځیانو د اتمانزیو پر جلوس ډزې وکړې، دوی د ګولیو داسې باران جوړ کړو چې بې وسلو او بې دفاعه حاضرینو د ځان د خلاصولو لپاره بې له تېښتې بله چاره نه لرله.
یوه عجیبه واقعه پېښه شوه. ډېرې ښځې او نجونې د دې لپاره راغلې وې چې وګوري جلوس څنګه شی دی. په دې ډله کې د ربنواز خان پېغله خور هم وه. دا نجلۍ دهشت پسې واخیسته او یا خو داسې معلومېده، څکه چې دا د دې په ځای چې له ډزو نه وتښتي د ډزو خوا ته مخامخ په منډو ورغله. څوک چې د غونډې له تالار نه تښتېدل د ېته یې په چغو وویل. «خورې، چېرې ځې؟ دې خوا ته راځه! خدای ته ګوره، پام کوه، ته نه وینې چې څه حال دی؟ ودرېږه! نور مخ ته مه ځه!».
د ربنواز خان خور په جګ آواز جواب ورکړو: (پرېمې ږدئ چې ولاړه شم، زه قصداً د ېخوا ته ځم څکه چې تاسې ټول تښتئ، پرېږدئ ولاړه شم. ګوندې

کولۍ را باندې ولګېږي او مړه شم. هسې نه چې سبا انګرېزان وو ايي په پښتنو کې دا سې څوک نشته چې د خپلې عقيدې لپاره له ژونده تېر شي.)
د دې نجلۍ زړه ورتوب او غرور په خلکو دومره اثر وکړو چې دوی بهر ته د جلوس په خونه کې سره غونډ شول. کله چې د انګرېزانو پوځ دا حال وليد چغې يې کړې:
«تاسې دومره فکر نه شئ کولی چې څه کوئ !»
دوی ځواب ورکړ: «مونږ غواړو چې د خپلو شهيدانو مړي را وباسو او د تاسې له پنجو نه يې خلاص کړو.» دومره زيات خلک سره يو ځای شول چې پوځيانو خپل ځانونه کلابند وليدل او ډېر زيات وو پرېدل. خلکو دوی پرېښودل چې ولاړ شي، مګر دوی غوښتل په دې يقين پيدا کړي چې پوځيان د شهيدانو مړي له ځان سره يو نه سي. د انګرېزانو پوځ موافقه وکړه او د هر يوه جلا جلا تلاشي واخيستله شوه.
که څه هم زمونږ ځينې ورونه په شهادت ورسېدل، خو د اتمانزيو قوم په دې ورځ ډېر ستره کاميابي وګټله، دا يوازې د صوبه سرحد خلک نه وو چې له انګرېزانو سره يې مخالفت کاوه، بلکې د هرې ايجنسۍ خلک او قبايلي علاقې هم له قهره ايشېدل. له همدې سببه اپريديو د پېښور د مکري پر ګدام يوه وسله واله حمله وکړه. مهمندو، ساپيو، اتمانخېلو، مامندو او سالارزيو په شبقدر ډېرې، متره، او نورو ځايونو باندې حمله ورو ړه.
مجاهدينو لکنډي او سوبانخوړ د عملياتو د مرکزونو په حيث وټاکل او څو مياشتې يې له همدغو ځايونو نه په انګرېزانو حملې کولې. پر هغو قبايلي سيمو هم حملې شروع شوې چې انګرېزانو به هغو باندې پوره قبضه لرله او هلته يې لښکرې ساتلې. مګر په هغو قبايلي علاقو کې چې انګرېزانو هلته دايمي سرحدونه نه وو ټينګ کړي او يا په هغو ځايو کې چې د دوو سرحدونو ترمنځ ايجنسۍ جوړه شوې وه، پښتنو به انګرېزانو ته د جرګو په واسطه احتجاج ورلېږه. دوی له انګرېزانو نه وغوښتل چې زه او زما ملګري دې له

جېل نه فوراً خوشي شو، نور سرخپوشان دې هم له قيد نه خلاص شي او حکومت دې له دې وروسته د پښتنو له شکنجې او ژوبلولو نه لاس واخلي. قبايلو وويل ترڅو پورې چې د دوی مطالبې ونه منلی شي، دوی به په ډاګه د جنګ ميدان ته را ووځي او له انګرېزانو سره به يې معلومه کړي.
په ټولو قبايلي سيمو کې غورځنګ پيل شوی وو. د ترکاڼي قبيلې له ماموندو، سالارزيو او اتمانخېلو نه يوه لويه جرګه جوړه کړه. دې جرګې په ملکنډ کې له پولټيکل ايجنټ سره کتنه وکړه. يو چا د دې کتنې په باره کې د سترګو ليدلي حالات راته بيان کړ. کله چې د دې جرګې غړي د ايجنټ کور ته را ورسېدل، د مېزونو په سر ښه مکلفه ډوډۍ او چايونه تيار شوي وو. همدارنګه پر مېزونو سکې او د روپيو نوټونه انبار شوي وو. د دغې مېلمه پالنې مقصد دا و چې پښتانه د پيسو په طمع خپلې خوا ته را واړوي، خو د جرګې يوه غړي هم چاي او خواړو ته لاس ورنهووړ. او د پيسو خوا ته يې هيڅ سترګې هم ور وانه ړولې. د دوی زړه غوښتل چې د نفرت له مخې پر هغو ناړې تو کړي. پولټيکل د سترې مشې لپاره پاچا خان ته لاس ور اوږد کړ، مګر خان لاس ور نکړو او ورته ويې ويل:
«زه نه غواړم خپل لاس په هغه لاس مردار کړم، چې زما د ورونو په وينو سور شوی دی.» پاچا خان چې د سالارزيو د قام مشر وو، د خپل قام لپاره يې د بلې ډيوې حيثيت درلود.
پولټيکل ايجنټ (سياسي نماينده) غوښتل چې مشران د خان طرفدار کړي، نو هغوی يې مخاطب کړل: «که تاسې د مهربانۍ له مخې ماته فرصت راکړئ زه به ستاسې مطالبې د هند حکومت ته پېش کړم.» دی په رښتيا څه موده وروسته ولاړ.
هغه مهرباني او محبت چې قبايلي ورونو ماته د هغو اظهار وکړ او هغه مينه

چې دوی د خپل اولس سره لرله لا تر اوسه زما په حافظه کې تازه پاتې دي او ترڅو چې ژوندی یم له یاده به مې نه وځي. نه د انګرېزانو حکومت د برحالۍ په وخت کې او نه د پاکستان حکومت د نیمګارې له وېش نه وروسته، ما ته اجازه راکوله چې د خپلو قبايلي ورونو سره تعلقات وساتم، له دوی سره ووینم او ور سره و او سېږم او د دوی په غمونو او خوشحالیو کې شریک شم.

انګرېزانو د پښتنو ګډه کورنۍ سره بېله کړه او د دوی شریک ملک یې پر جلا جلا اداري څانګو ووېشلو. له دې جملې نه یوه د صوبه سرحد سیمه ده چې هلته ما ژوند کاوه او «د ګورنر صوبه» نوم پرې ایښودل شوی و. یوه بله برخه یې د ایجنسیو سیمه ده چې هغه د پولټیکل ایجنټ تر اداري لاندې واقع شوې وه. دریمه حصه یې هغه علاقې دي چې مستقیماً د پولټیکل ایجنټ لخوا اداره کېدلې. جمله څلور جلا جلا قبايلي سیمې وې.

په اصل کې د پښتنو ملک په اتو برخو وېشل شوی وو چې یوې برخې یې هم له بلې سره حقوقي او اداري تعلقات نه لرل.

د انګرېزانو «او له هغو نه پس د پاکستان» مقصد له دې وېش نه دا وو چې د پښتنو په منځ کې د ورورګلوۍ ټینګ یووالی ایجاد نشي. د دوی دا خیال وو، که پښتانه په وړو وړو قبیلو او وړو علاقو ووېشلی شي او یو له بل نه جلا پاتې شي دوی ته به وېره او خطر نه پېښېږي. په تاریخ کې به هیڅ مستبد د اولس د تباهۍ او د خلکو د شکنجې لپاره له دې نه بدتره طریقه نه وي سنجولی. حتی د چنګېز خان غونډې خونخوار په باره کې چې په زرګونو خلک یې وژلي دي ویل کېږي: «دی په بد نیت راغی خو دا د پوځ له پلونو نه هوساینه پاتې شوه.»

لېکن د انګرېزانو او وروسته د پاکستان د پالیسي په وجه د لکونو پښتنو له موجودیت او تاریخ څخه انکار وشو. دا هغه قام و چې د یوه متحد ټبر په

حیث یې د ایشیا د قامونو په قطار کې یو عظیم الشانه ملت جوړولی شو او بشریت ته به یې زیات خدمت کړی و.
زما او سنۍ مبارزه فقط د همدې ظلم او فشار په مقابل کې روانه ده. دې قام څه جرم کړی دی؟ په څه دلیل دغه قام باید د تاریخ له پاڼو څخه محوه شي؟ ولې یو داسې قام چې سړي او ښځې یې د پت، عزت او شرف ژوند خوښوي، په ارادي طور تباه شي، که له دوی سره دغسې منظور نه وای ولې یې د پښتنو د تابع کولو لپاره له داسې ناپاکه او ناوړه چلند نه کار واخیست.
له ما سره یوه ډېره لویه ارزو او ډېر لوی ارمان شته. زما ارمان دا دی چې ټول پښتانه له بلوچستان نه ترچتراله پورې د وروڼو په شان سره یو ځای شي.
زما آرزو دا ده چې دوی ټول د یو بل په غم او خوشحالۍ کې شریک شي او د برابرو حقوقو پر اساس په ګډه کار وکړي. زما ارمان دا دی چې دوی خپل ملي مکلفیتونه تر سره کړي، د دنیا د قامونو په صف کې د حق او عدالت په مقتضام خپل مقام ونیسي او د خالق او د هغه د مخلوق خدمت وکړي.
خارجیانو زمونږ تصویر دنیا ته په غلط ډول پېش کړی دی او زه دا خبره په ډېر افسوس سره اظهارول غواړم. هر کله چې زمونږ تعلقات له خارجي دنیا سره بېخي شکېدلی وو او ټولې دروازې زمونږ پر مخ تړل شوې وې، نو څوک مونږ ته را نژدې کېدی نشول او په دې نه پوهېدل چې مونږ څنګه خلک یو. دښمنانو زمونږ په مقابل کې هیڅکله خپلې پروپیګنډې نه بس کولې. دوی به ویل چې مونږ وحشیان یو، بې تهذیبه یو او خدای خبر دی چې نور څه ډول نسبتونه یې مونږ ته کول.
یو څوک چې انساني احساس لري، څنګه کولی شي چې دغسې ناوړه او له اهانت نه ډک نسبتونه چې زمونږ قبایلي وروڼو ته کېدل وزغمي. له آزادۍ او خپلواکۍ سره د دوی مینې ته یې د بې نظمۍ او سرکشۍ نسبت

ورکاوه، د دوی زړه ورتوب او جرئت یې وحشت ګڼلو، استعمارچیانو ویل چې پښتانه په هیڅ شي نه دي تړلي او هر وخت یې چې هر څه زړه غواړي هغه کوي.
د پښتنو مېلمه پالنې او اجتماع پسندۍ ته یې بل رنګ ورکولو او ویل به یې چې دا خلک له مېلمنو نه پورونه غواړي او غلا ترې کوي. دوی وایي چې پښتانه بدې خواره او د ښه سلوک او ادابو رعایت نه کوي. دوی وایي چې (پښتون لکه بې مهاره اوښ غوندې دی.)
دا د زړه ورو او شریفو قبایلي پښتنو یو غلط تصویر دی چې د مکارو او دښمنو خارجیانو په ذریعه دنیا ته ښودل شوی دی، خود غرضو حکومتونو له دښه د پښتنو د تباه کولو لپاره د حاجت په توګه استفاده کړې ده، په هغو یې بمونه ورولي دي، دوی یې په ما شین ګنو ربېلي دي، د دوی کورونه او نغري یې وران کړي دي.
دا وروستي څو پېړۍ زمونږ د ژوند تیاره کلونه دي، د مصیبت کلونه دي، له مغلو نه د انګرېزانو او د پاکستان د سلطې تر وخته پورې له قبایلي پښتنو سره هیڅکله عادلانه او شرافتمندانه سلوک ندی شوی. دوی په سختو تږو او غرنیو سیمو کې اوسېږي، د غرونو په لمنو کې ژوند کوي چېرته چې مځکې بې حاصله دي او خاوره یې وچه ده. دا د دوی سر نوشت دی، دا بې حاصله مځکه نه دوی ته غله ورکوي او نه څه کومک ورسره کولای شي. د دوی تجارت څه ګټه نه کوي ځکه چې تجارت د مواصلاتو او ټرانسپورټ مناسب سیستم غواړي. دوی ته دا فرصت ندی میلاو شوی چې څه کسب او هنر زده کړي ځکه چې د دې کار لپاره امنیت او سالمه فضا په کار ده او پر دوی بمبار شوی دی. دوی وژل شوي دي، استعماري طاقتونو د دوی خاوره د پوځي تمریناتو د میدان په حیث استعمال کړې ده او امن پسنده علاقه یې د جنګ په میدان بدله کړې ده.

د دوی د اولاد د تربیې لپاره مکتبونه نشته، د دوی د رنځورانو د علاج لپاره روغتون نشته. دوی د دښتو د ګلانو په شان زرغونېږي، د څه وخت لپاره وغوړېږي، بې له دې چې څوک التفات ورته وکړي مړاوی کېږي. د هغو خاورو ته پام نه ورګرځي چې دوی ترې را ټوکېدلي وو.
دوی نه ډوډۍ لري نه اوبه، نه مځکې لري نه باغونه، دوی نه بازار لري، نه دوکانونه، دوی د ژوند له ضروري احتیاجاتو نه بې برخې دي او د ژوند حق ندی ورکړ شوی. زه نه پوهېږم چې دا بې رحمه او بې عاطفې دنیا له دوی نه څه غواړي.
د دې په ځای چې د دوی ښکلې پېغلې او ښایسته ځوانان د مینې او تحسین په نظر وکتل شي، بشریت د دوی قتل ته ملا تړلې ده او جفا ورسره کوي. آیا دا جفا نه ده چې څوک د نورو پسې شا کنځلې کوي او په سپکه نامه یې یادوي؟
زما په زړه کې ډېر لوی ارمان دی. زه غواړم چې د غه نجیب، زړور، وطن پرسته خلک د خارجیانو د ظلم له پنجو څخه خلاص کړم، چا چې دوی ته د بې عزتۍ او بې پتۍ ژوند خوښ کړی دی. زه غواړم چې دوی ته آزاده دنیا جوړه کړم، چېرته چې دوی په امن کې ژوند کولی شي او چېرته چې دوی د خندا او خوشحالۍ حق ولري. زه غواړم هغه خاوره ښکل کړم چېرته چې یو وخت د دوی وران کورونه هلته آباد شوي وو او وحشي اجنبیانو نه وو رنګ کړي. زه غواړم چې جارو را واخلم او د دوی لیارې او کوڅې پاکې کړم، زه غواړم چې پخپلو لاسو د دوی کورونه پاک کړم. زه غواړم چې د دوی له کالیو نه د وینو داغونه پر بمینځم، زه غواړم دنیا ته وښایم چې دا د غرونو خلک څومره ښکلي خلک دي او پس له هغې نه زه غواړم ټولو ته اعلان وکړم. (که تاسې کولای شئ ماته د دې نه زیات باوقاره مهذب او نجیب قوم راوښیئ).

د ګاندي ایروین تړون

کوم وخت چې د ګاندي- ایروین لوظنامه دستخط شوه له مانه پرته نور ټول سیاسي قیدیان ازاد شول.
زه د ګجرات په جېل کې یوازې پاتې شوم.
ما د جېل له منتظم نه تپوس وکړ: «تاسو زه ولې دلته ساتلی یم؟» ده ماته وویل چې د مسلمانانو د لیډرانو یو هیات زما د لیدو لپاره راځي. د دوی په ډله کې فضل حسین صاحب او صاحبزاده عبد القیوم صاحب هم شامل وو. ما منتظم ته وویل چې زه له دوی سره د ملاقات خواهش نه لرم. ما وویل: «کله چې مونږ په مشکلاتو کې وو دوی زمونږ د امداد لپاره یوه ګوته هم جګه نکړه. دوی مونږ بالکل له یاده ایستلي وو. اوس ناڅاپه دوی ته ورپه یاد شو. ولې؟ مهرباني وکړه دوی ته ووایه چې نه دې راځي ځکه زه نه غواړم چې دوی وګورم.»
پر همدې وخت د پښتنو یو هیات د ګاندي د لیدو لپاره هغه ته ورغلی وو، دوی ده ته وویل چې د ټولو بندیانو له جملې نه زه یوازینی سړی وم چې په جېل کې پاتې شوی وم. دوی ګاندي ته وویل: «دا غټه بې انصافي ده او د دې د لیل دا دی چې د صوبې چیف کمیشنر (سر سټیوارټ پیرز) د ده د آزادولو سره مخالفت کوي. د ده مخالفت تر دې حده رسېدلی دی چې وایسرای ته یې په مکتوب کې لیکلي دي:
«په صوبه کې مونږ دواړه نه ځایېږو، یا به زه له دې ځایه ځم، یا به عبدالغفار خان ځي.»
ګاندي لارډ ایروین ته ورغی او ورته ویې ویل چې خان عبدالغفار خان دې هم له جېل نه ووځي، ځکه چې هغه د عدم تشدد فلسفه لري. لارډ ایروین با خبره سړی وو. هغه ګاندي ته وویل: «ته فکر کوې چې پښتون به هم د عدم تشدد پابند وي؟ دا ناممکنه ده. هیڅ پښتون دا کار نه کوي. که دوی دا وایي نو دروغ وایي. ته باید پخپله د سرحد صوبې ته لاړ شې او معلومات

وکړي چې پښتنانه تر کومې اندازې د عدم تشدد طرفدار دي».
د دې خبرو با وجود، لاړ ډاېروېن زما د خوشې کولو امر ورکړ.
کله چې زه صوبه سرحد ته را وګرځېدم، زه د ملک حالاتو او د خلکو شوق او همت تر ژور تاثیر لاندې راوستم. ما سملاسي بیا په کار پیل وکړ او یوه دقیقه مې له لاسه ورنکړه. ما غوښتل چې خلکو ته د جرئت او خودي درس ورکړم. ما پخپلو لکچرونو او خطابو کې دوی ته وویل: «د انګرېزانو یو ښکر مخکې مات شوی دی. اوس پښتنو ستاسو وار دی چې بل ښکر یې هم ور مات کړئ.
پاڅئ! د غیرت ملاوې مو وتړئ، دا ستاسې ملک دی، هغه ملک چې خدای تاسې او ستاسې اولادونو ته درکړی دی. خو ستاسې د خودغرضۍ په وجه او ستاسې د بې اتفاقۍ په سبب خارجیانو ستاسې په دې ملک قبضه کړې ده. که څه هم خدای دوی ته خپل ملک ورکړی دی، خو د دوی حرص دومره زیات دی چې راغلي دي او ستاسې ملک یې هم نیولی دی. ستاسې اولادونه مجبور دي چې لوږه تېره کړي، څو د دوی اولادونه په خېټه ماړه شي. پورته شئ دا بل ښکر هم ورمات کړئ.»
انګرېزانو ته زما په خطابه قار ورتلو، په تېره بیا د مات ښکر په هکله خبرې یې بدې ایسېدې. دوی زما حزبي ملګرو ته ویل: «تاسې نه ګورئ؟ دی امن نه خوښوي او مسالمت آمېزه فیصلې نه خوښوي. تاسو زمونږ دا خبره په غوږ کې ونیسئ، دی به خامخا تاسې له مشکلاتو سره مخامخ کړي.»
دوی به ویل چې: «تاسې ټول لایق اشخاص یئ، خو دی ستاسې په شان تعلیم یافته ندی. تاسو نه وینئ چې ټول کار تاسو کوئ او نوم د ده جګېږي.»
انګرېزان په دې کامیاب شول چې زما ځینې حزبي ملګري تر تاثیر لاندې راولي. دغه کسان مردان ته ولاړل او د قاضي عطاء الله په کور یې جرګه جوړه کړه. دوی له ما نه وغوښتل چې له خطابو نه لاس واخلم او د مات ښکر په هکله نور څه ونه وایم.
ما ورته وویل: «پوه شوم. ښه تاسې راته ووایئ چې زه پس له دې خلکو ته

څنګه خبرې وکړم؟»
دوی وویل: «دوی ته ووایه چې اوس زمونږ ترمنځ روغه شوې ده، راځئ چې انګرېزانو ته د دوستۍ لاس ورکړو.»
ما ورته وویل: «دا خبرې خو له پښتنو نه هغسې غیرتي وطن پرستان نشي جوړولی چې زه یې غواړم، له دې نه علاوه دا خبره هم ده چې دا موقتي روغه ده، ډېر به دوام ونکړي. خدای مونږ ته اوس ډېر ښه فرصت په لاس راکړی دی چې کار وکړو او وخت له لاسه ورنکړو.»
خو زما ځیني ملګري وېرېدل. دوی پخپله هم له کاره لاس اخیستی وو او ماته یې هم د دې کار موقع نه را کوله. دوی فکر کوله که زه خپلې دورې ته ادامه ورکړم او خطابې ورکوم زه به بیا بندي شم او له هغې پس به دوی هم بندیان شي. دوی دې ډول قربانۍ منلو ته تیار نه وو.
د ټول هند د کانګرس کمېټې په کراچۍ کې غونډه کوله او مونږ هم دې غونډې ته بلل شوي وو. نژدې سل تنه خدايي خدمتګار، له خپلې دستې سره چې ټولو ښکلې سرې جامې اغوستې وې، له ما سره ملګري شول.
په لاره کې مونږ تبلیغات هم کول. په هر ځای کې به چې مونږ توقف وکړو، خدايي خدمتګار او دسته به یې له اورګاډي نه ښکته شول او د خلکو زیات پام به یې ځانته اړولو. مونږ کراچۍ ته په سلیقه کې راغلو.
کانګرس زمونږ لپاره خاصه او جلا خېمه درولې وه. زمونږ خدايي خدمتګار ډېر زړه ور او مشتاق وو، دوی خپل ډسپلین کلک ساتلی وو او په همدې وجه د کانګرس په جلوس کې دوی ته مشکلې وظیفې ورسپارل شوې وې. دوی خپلې ذمه وارۍ په دومره وقار او ښه وجه سرته ورسولې چې ډېر ژر یې زیات محبوبیت وګټلو او هر چا دوی ته د احترام په سترګه کتل.
د کانګرس په دې جلوس کې مونږ ته فرصت په لاس راغی چې له ګاندي او جواهر لال نهرو او د کانګرس له نورو لیډرانو سره اشنا شو او د علاقې ورڼ ملي مسایلو باندې له دوی سره بحث وکړو.

زه او جواهر لال

یو ځل په ډیلي کې د کانګرس اجرایه کمېټې په غونډه کې د ګډون لپاره، د ډاکتر انصاري کور ته تللی وم. په هغه وخت کې ما جواهر لال نه پېژانده او ده هم زه نه پېژندم. وروسته البته زمونږ د دواړو ترمنځ دوستانه تعلقات پیدا شول او د یو بل په خوی او مزاج بلد شو.

د کمېټې په غونډه کې جواهر لال زه مخاطب کړم او راته ویې ویل: «مونږ د پېښور د کانګرس کمېټې ته د دوی د لګښت لپاره د میاشتې پنځه سوه روپۍ ورکوو او له دې وروسته مونږ غواړو چې ستاسې جرګې ته د میاشتې زر روپۍ درکړو.»

ما وویل: «پنډت جي، مونږ ستاسو پیسو ته ضرورت نه لرو. لطفاً مونږ ته هیڅ پیسې مه رالېږه. مونږ د نجونو لپاره د یو ښوونځي جوړولو ته ضرورت لرو.»

په دې خبره جواهر لال خپه غوندې شو او ماته یې هیڅ جواب را نکړو. دی ډاکتر انصاري ته ورغلو او هغه ته یې له مانه شکایت وکړو چې دی مغرور او پر ځان مین دی. وروسته ډاکتر انصاري له مانه تپوس وکړو چې جواهرلال له تانه په څه خپه شوی دی؟ ما ورته وویل: «له ما سره دا اراده نه وه چې زه دې هغه خپه کړم.» ما ورپسې دا خبره هم زیاته کړه: (زه خدایي خدمتګار یم او که څوک پر ځان مَین وي، نو د خدایي خدمتګار لقب له هغه سره نه جوړېږي.)

ما ډاکتر انصاري ته کټ مټ هغه خبرې تکرار کړې چې زما او د جواهر لال نهرو ترمنځ شوې وې.

څه موده پس چې ما او جواهر لال نهرو ښه سره وپېژندل او د یو بل په مزاج ښه پوه شو، زمونږ ترمنځ ډېره زیاته مینه پیدا شوه.

رښتیا خبره دا ده چې ماته د پیسو خبرو خوند نه را کولو او ما په ټول

ژوند کې دا کار ونشو کړای چې له چا نه پیسې وغواړم، د اجرایه کمېټې غړو دا عادت وو چې د اورګاډي د کرایې پیسې واخلي. جواهر لال په دې باره کې هم له ما سره شخړه وکړه چې زه ولې د کرایې پیسې نه اخلم، خو ما همېشه د کرایې پیسې له ځانه ورکولې.

کله چې زه له کراچۍ نه بېرته را وګرځېدم، ما په یوه بله دوره شروع وکړه. زه لومړی کوهاټ ته ولاړم او د هغې سیمې په دوره مې پیل وکړ. د برتانیې د پوځي مکلفیت افسرانو له مانه وایسرای ته شکایت وکړ او ویې ویل:

«کوهاټ داسې ځای دی چې مونږ هلته د پوځي خدمت لپاره نفر نیسو. له همدې امله مونږ عبدالغفار خان ته اجازه نشو ورکولی چې په دې علاقه کې وګرځي. که دی لاس نه اخلي، نو مونږ به یې ګرفتار کړو.»

لارډ ایروین په دې وخت کې تللی و او په ځای یې لارډ ویلنګډن د وایسرای په حیث مقرر شوی وو.

ده ګاندي جي ته خبر ورکړ چې افسران غواړي ما ګرفتار کړي، خو ګاندي جي په جواب کې ورته ویلي وو چې دوی دا کار نشي کولی ځکه چې دا د ګاندي- ایروین له تړون نه تېری ګڼل کېږي. ګاندي جي وایسرای ته دا هم وویل چې لارډ ایروین له ده (ګاندي) نه غوښتي وو چې صوبه سرحد ته ولاړ شي او له وایسرای نه یې د تګ اجازه وغوښته، خو وایسرای دا خبره ونه منله. نو ګاندي جي ورته وویل: «ښه ده، که ته زما له تګ سره مخالفت کوې جواهر لال نهرو دې زما په ځای ولاړ شي.» خو وایسرای دا غوښتنه هم ونه منله، ورپسې ګاندي جي د خپل زوی د یوداس په باره کې دا غوښتنه تکرار کړه او بالاخره وایسرای په نه زړه موافقه وکړه.

زمونږ له دیوداس سره په پېښور کې ملاقات وشو او دی مو له هغه ځایه په لاری کې اتمانزیو ته بوتلو.

کله چې له شبیي باغ نه تېر شو زمونږ یو ملګری په ګړندي موټر کې راورسېدو. مونږ لاری ودروله او په واړه موټر کې سپاره شوو. دوه خدایي

خدمتګار په مخکې سیټ کې کېناستل یوه یې موټر چلاوه. دوی ښکلې سرې جامې اغوستې وې او د موټر د پاسه ملي بیرغ رپېده. دیوداس، خورشید بهن او زه په دویم سیټ کې ناست وو. کله چې چارسدې ته ورسېدو مونږ ته پته ولګېده چې یو غل د سر دریاب پله ته نږدې ځنګله کې زمونږ لپاره پټ انتظار باسي او غواړي په هغه لارۍ حمله وکړي چې ګومان کېده مونږ به په کې سپاره یو. کوم وخت چې مونږ ښه ورنږدې شو، نومړي شوکمار پر لارۍ ډزې وکړې، کله چې لارۍ ودرېده ده د لارۍ په تلاشي پیل وکړ خو چې مونږ یې په لارۍ کې پیدا نکړو ډېر به نامینده شوی وي. یو سړی ژوبل شوی و او مونږ هغه د درمل لپاره روغتون ته یوړ.

وروسته مونږ پوه شو چې د دې واقعې تر شا څه رمز پروت و. مونږ ته ثرګنده شوه چې قلي خان دغه سړی ورغوښتی و او د حکومت په تجویز یې ده ته سپارښت کړی و چې په ځنګله کې پټ شي او پر مونږ د حملې او قتل لپاره اشارې ته انتظار وباسي. کله چې مونږ له پېښور نه ووتلو، شوکمار ته د محلي پولیسو په ذریعه خبر ورکړ شو چې مونږ په لارۍ کې سفر کوو. دا د خدای فضل و چې مونږ ته ملګری په مخه راغی او د ده په موټر کې سپاره شو او په دې ترتیب د حکومت ماهرانه دسیسه له ناکامۍ سره مخامخ شوه.

څه موده پس ماته وویل شو چې هغه شوکمار اپرید یو وژلی دی ځکه چې د ده دغه کار د پښتنو د اخلاقي دستور (پښتونولۍ) پرضد ؤ.

اپرید یو ده ته وویل: «ستا دې خبرې ته پام نه وکه چېرې د ګاندي زوی وژل شوی وای په هند کې به زمونږ حیثیت او اعتبار ته څومره صدمه رسېدلې وای؟».

مونږ خپل ځای ته بې له کومې واقعې سلامت ورسېدو. بیا دیوداس په ټوله علاقه کې وګرځېد او مونږ دی له حالاتو سره اشنا کړ. دی په دې پوه شو چې د انګرېزانو له مونږ سره په دې ورانه وه چې مونږ د خپل ملک او اولس لپاره کار کولو.

په هغو ورځو کې مسلم لیګ زمونږ په صوبه کې موجودیت نه لرلو.

انګرېزانو د دې احساس وکړو چې بايد زمونږ د تحريک په مقابل کې مخالف تشکيل منځته راولي او له همدې امله يې د پېښور د های سکول د مدير عنايت الله خان مشرقي په مرسته د (خاکسار) ګوند جوړ کړ.
د خدايي خدمتګارو نهضت د بر پياوړی او منلی و، نو پر همدې سبب د خاکسار ګوند په صوبه سرحد کې پرمختګ ونشو کړای او د هند په نورو برخو کې تيت شو. څه موده پس عنايت الله خان له کاره لاس واخيست او په لکنهو کې يې حکومت ته خپل معذرت پېش کړو. په دې ترتيب د خاکسار ګوند ختم شو.
د دې په شان ځينو نورو ګوندونو هم په صوبه کې په فعاليت لاس پورې کړ، مګر هيڅ يوه يې د خدايي خدمتګارو مقابله ونشوه کړای او لږه موده وروسته له منځه ولاړل.
مونږ په رښتيا په صوبه سرحد کې سخت زحمتونه پر ځان وګالل او د خدايي خدمتګارو نهضت لکه لېونی اور هرې خواته خپور شو. يوازې د کوهاټ په علاقه کې يو لک تنه خدايي خدمتګار وو. انګرېزانو زمونږ دومره محبوبيت نشو زغملای او غوښتل يې چې ما ګرفتار کړي. زه په دې خبره ښه پوهېدم او له همدې امله مې چې څومره وسه رسېده خپل فعاليت ته مې دوام ورکولو. انګرېزانو زما د بندي کولو په باب حتی د ګاندي جي د موافقې د حاصلولو لپاره کوښښ کولو، خو ده ورسره موافقه ونکړه. د ګاندي جي او وايسرای ترمنځ په دې باب مباحثه شوې وه او په پای کې ګاندي جي مجبور شوی ؤ چې ما وروغواړي.
ګاندي جي په باردولي کې ؤ او ده غوښتل چې زه هلته ورشم. په لياره کې د بهوپال په سټېشن کې زه په اتفاقي طور له شعيب قريشي سره چې د محمد علي زوم ؤ مخامخ شوم. زه له محمد علي سره د خلافت په تحريک کې ملګری وم. دی اوس د بهوپال له نواب سره ؤ. ده اصرار کولو چې زه بايد د نواب د مېلمه په حيث په بهوپال کې شپه تېره کړم. شوکت علي هم هلته ؤ. ما له نواب سره ډېرې اوږدې خصوصي خبرې وکړې. ده ما ته وويل: «که

ستاسو خوښه وي مونږ دواړه به له وایسرای سره ملاقات وکړو، زه هیله لرم چې دی به تا ته غوږ ونیسي او هرڅه چې د پښتنو لپاره غواړي هغه به درسره ومني.»

ما انکار وکړو او نواب صاحب ته مې وویل: «کوم اعتماد چې ته یې پر وایسرای لرې، زه په هغه اعتماد کې له تا سره برخه نه اخلم. سربېره په دې زه اوس باردولي ته روان یم چې ګاندي جي ووینم.»

په باردولي کې ما له مهاتما ګاندي سره مفصلې خبرې وکړې او ورته ومې ویل: «دا ټول تومتونه چې پر ما کېږي مقصد یې دا دی چې ما ګرفتار کړي، حکومت نه غواړي چې زه خپل فعالیت جاري وساتم. ته له وایسرای نه مطالبه نه شې کولی چې هغه ټول کسان ته راولېږي څوک چې له مانه شکایت کوي؟

نو بیا ته او وایسرای قضاوت کولی شئ چې د دوی خبرې تر کومه حده رښتیا دي. که تاسو دوی حق په جانب وبلل، زه به هر ډول سزا ته غاړه کېږدم.»

ګاندي جي وایسرای ته په مکتوب کې نه یوازې زما پېشنهاد تکرار کړ، بلکې دا غوښتنه یې هم وکړه چې ده (ګاندي) ته دې اجازه ورکړه شي چې صوبه سرحد ته ولاړ شي او د هغه ځای حالات ځانته معلوم کړي. ده زیاته کړه که وایسرای موافقه وکړه، مونږ دواړه به د ده داوړي استوګنځي ته چې په سیمله کې دی ور شو او پر موضوع به له ده سره بحث وکړو.

ګاندي جي له ما نه غوښتنه وکړه چې څو ورځې هلته پاتې شم او د وایسرای د جواب انتظار وباسم. کله چې جواب را ورسېد په هغه کې ویل شوي وو تاسې ته حاجت نشته چې سیملې ته راشئ او ګاندي ته لازمه نه ده چې صوبه سرحد ته سفر وکړي.

له دې جواب نه ګاندي ته پته ولګېده چې زه حق په جانب وم او ما ته یې وویل: ورځه خپل فعالیت دې جاري وساته.

په سيمله کې

زه د کـــانګرس د اجرايـــه کمېټـــې پـــه غونـــډه کـــې د ګـــډون لپـــاره سـيملې تـه ولاړم. لـه مـا سـره دوه تنـه خـدايي خـدمتګار ملګـري وو، پـه دې غونـډه کـې د لنـدن د ګـردي مېـز د کنفـرانس او پـه هغـه کـې د برخـې اخيسـتلو لپـاره د ګانـدي جي د راتلـونکي مسـافرت پـه بـاب هـم يـو څـه خبرې وشوې.

د ګانـدي جي لـه تـګ نـه وروسـته مـونږ پـه سيمله کـې پـاتې شـولو. د اسـلاميه کـالج يـوه محصـل چـې پـلار يـې د اسـتخباراتو د دفتـر غټ افسـر ؤ، ماتـه پـه سيسـيل هوټـل کـې مېلمسـتيا وکـړه. ده فېـروز خـان نون او يو څو نور پنجابي ملګري هم را بللي وو.

لـه مـا سـره هغـه دوه تنـه خـدايي خـدمتګار هـم ولاړل. دوی دواړه ښـکلي ځوانـان وو او پـه سـره يونيفـورم کـې ډېـر ښايسـته ښـکارېدل. ډوډۍ خونـه لـه انګرېزانـو او د دوی لـه مېرمنـو نـه ډکـه وه. کلـه چـې مـونږ د ډوډۍ خـونې تـه ورننوتلـو، ټولـو زمـونږ خواتـه د اسـتعجاب پـه نظـر کتل.

فيـروز خـان نـون ګيلـه وکـړه چـې لـه کـانګرس سـره زمـونږ نږدې والی د مسلمانانو په ضرر تمام شوی دی.

مـا ورتـه وويـل: «دا زمـونږ تقصـير نـدی. مـونږ لـه ټولـو نـه مخکـې تاسـې تـه درغلـو، خـو تاسـې پـه څرګنـد ډول منفـي جـواب راکـړو. نـو مـونږ مجبور شـو چـې لـه کـانګرس سره يـو ځای شـوو. مـونږ د انګرېزانـو لـه غلامـۍ نـه سـتړي شـوي يـو. مـونږ آزادي غـواړو. کـه تاسـو هـم آزادي غواړئ، مونږ به ستاسې ملګري شو.»

فيـروز خـان نـون وويـل: «ډېـره ښـه ده، زه بـه پـه دې بـاره کـې لـه خپلـو ملګـرو سـره خبـرې وکـړم او بيـا بـه تاتـه خبـر درکـړم». مګـر د ده احـوال

معلوم نشو. بل وار ته مې دی په ۱۹۴۲ کې د بهار د اړ دوړ په ترځ کې په پټنه کې ولیدو.

کله چې زه په سیمله کې وم، مسټر هوویل د برتانوي هند د حکومت د خارجه چارو وزیر ماته یو خط را واستاوه چې په هغه کې ویل شوي وو: «که ته یو ځلې راشې او ما وګورې ډېر به خوښ شم» ما ځواب ورکړ: «تاسف کوم چې زه تاسې ته نشم درتلای او ملاقات درسره نه شم کولی» بیا مسټر هوویل په دې باره کې ګاندي جي ته ولیکل او ګاندي جي له ما نه تپوس وکړ چې ولې مې د مسټر هوویل له ملاقات نه ډډه کړې ده.

ما ګاندي جي ته وویل: «زه یو عاجز مخلوق یم کېدای شي چې وښویېږم. بهتره دا وه چې ځان له ښویېدو نه بچ کړم.»

ګاندي جي دې خبرې ته وخندل. ده وویل: «زه پخپله هم له انګرېزانو سره ګورم او بحثونه ورسره کوم. داسې نه ده؟» ما ورته وویل: «ته مهاتما یې.»

په آخر کې ما د ګاندي جي په خاطر موافقه وکړه چې له مسټر هوویل سره خبرې وکړم مسټر هوویل یو خوش طبع سړی ؤ، ده څه موده په صوبه سرحد کې تېره کړې وه او د ده مرستیال مسټر وایلي چې ما له پخوا نه ښه پېژانده هم په صوبه سرحد کې ملازمت کړی ؤ.

د خبرو په ترځ کې ښاغلي هوویل ګیله وکړه: «مونږ له پښتنو سره ډېر ښه تعلقات درلودل، خو ځینو پښتنو په اورنیو خطابو پیل وکړ او په دې ترتیب هرڅه له منځه ولاړل.»

ما ورته وویل: «اورنی خطابې په حتمي ډول تعلقات نه خرابوي. زمونږ د مناسباتو د خرابوالي علت پخپله د انګرېزانو سلوک دی. ښاغلی وایلي کولی شي په دې باره کې تاته توضېحات درکړي.»

ما ښاغلي وایلي ته مخ ور واړاوه او ورته و مې ویل: «ځوانه، ته

ولې څه نه وايې. ته په پېښور کې د پټې کميشنر وې او پوهېږې چې زه څه وايم. دا تاسې وئ چې مونږ مو له کانګرس سره يو ځاى کېدو ته مجبور کړو.»

مونږ پخپلو منځو کې خبرې کولې، چې ټېليفون وجنګېدو او ښاغلي هوويل جواب ورکړ. د کورنيو چارو وزير ښاغلي ايمرسن هيله کړې وه چې زه ولاړ شم او له ده سره ملاقات وکړم.

ما وويل: «ما له ده سره څمنه نه ده ايښې، نو څنګه کولى شم چې له ده سره وګورم؟» خو کله چې ښاغلي هوويل زما پيغام ده ته ورسولو، د کورنيو چارو وزير وويل: «مهرباني وکړه عبدالغفار خان ته ووايه چې فقط د يوې شېبې لپاره له ما سره وګوري.» ښاغلي هوويل پسې زياته کړه، «تاته در تلونکى دى.»

ما موافقه وکړه له ښاغلي هوويل او ښاغلي وايلي نه رخصت شوم او ښاغلي ايمرسن ته ورغلم.

کله چې کوټې ته ورننوتم، ښاغلي ايمرسن بې د يله وويل: «ګوره، په ميروټ کې تا پخپله خطابه کې ويلي وو چې د انګرېزانو مخونه سپين دي، مګر زړو نه يې تور دي، که زه دا خطابه په لندن کې نشر کړم، ګومان کوم هغه ريفورمونه به عملي نشي چې تاسې يې غواړئ.»

ما ځواب ورکړو: «دا خو زما ټوله خطابه نه وه. ما له دې نه زياتې خبرې کړي دي. زه تاته اجازه درکوم چې زما خطابه نشر کړئ، مګر په دې شرط چې ټوله نشر کړئ، ما ويلي دي چې مونږ له انګرېزانو سره د ېر ښه تعلقات لرل حتى مينه مو ور سره لرله. ما وويل چې انګرېزانو ته مونږ د خپلې روټۍ د ېره ښه برخه ورکړه، د دې په ځاى چې مونږ يې وخورو او يا يې خپلو اولادونو ته ورکړو دوى ته مو پېش کړه. ما وويل مونږ تر خپلې وسې کوښښ کولو چې دوى خوشحاله وساتو، خو څه فايده يې ونکړه. دوى اصلاحات شروع

نکړل حتی هغه ریفورمونه یې هم رانه وستل چې هند یې منلو ته غاړه نه کېښوده. همدا دلیلونه وو چې ما وویل که څه هم د انګرېزانو مخونه سپین دي خو داسې ښکاري چې د دوی زړونه تور دي.»

د ښاغلي ایمرسن رویه د ښاغلي هوویل په شان نه وه. ښاغلی هوویل خوش خویه او مودب و، خو ایمرسن دا خواص نه لرل ښايي علت به يې دا وي چې ده ډېر وخت په پنجاب کې تېر کړی و.

کوم وخت چې زه په سیمله کې وم د «ملکي او پوځي نشریې» د خبریال یو ملګری به همېشه ماته راتلو.

د ده له خبرو پوه شوم چې نوموړي خبریال له وایسرای سره زما د ملاقات په باره کې ډېره زیاته غلط فهمي پیدا کړې وه. ده بالکل غلط خبر نشر ته سپارلی و او په هغه کې یې ویلي وو چې کانګرس اجرایه کمېټې د سرحد د پېښو په برخه کې د تحقیقاتو لپاره زما نظریه نه وه منلې او له دې امله ما استعفا کړې وه.

دې خبر په پنجاب او صوبه سرحد کې ډېره زیاته هنګامه اچولې وه.

کله چې زه لاهور ته ورسېدم صاحبزاده عبدالقیوم صاحب ماته یو سړی راولېږلو چې هغه له صوبه سرحد نه د یوه خاص پیغام سره راغلی و: «د خدای پار دی، کانګرس مه خوشې کوه ځکه که ته له کانګرس نه ووځې انګرېزان به زمونږ د صوبې په ګټه یو قدم هم وانه خلي.»

کوم وخت چې زه له سیملې نه راستون شوم ماته پته ولګېده، چې انګرېزانو زما د ځینو حزبي ملګرو په ماغزو کې ډار او خپګان کرلی دی او هغوی اوس په پته لګیا دي زما پرضد دسیسې جوړوي. ځینو نورو ملګرو به ویل چې له دې نه تحریک ته څه فایده نشي رسېدلی. دې وروستي ډلې غوښتل چې له مانه سلا وغواړي

او له دې امله یې د میان جعفر شاه په کور کې غونډه وکړه. زما مخالفین هم غونډې ته راغلي وو. دوی وویل چې پر هندوانو اعتماد کول نه دي په کار او د دې احتمال شته چې د ګرد مېز په کنفرانس کې به مونږ له خپلو حقوقو نه بې برخې شو. دوی غوښتل مونږ به په دې هکله فیصله صادره کړو. خو ما ورته په ځواب کې وویل چې هندوانو تر اوسه زمونږ په مقابل کې له دوکې او خیانت څخه کار نه دی اخیستی او له همدې سببه د دغسې فیصلې د صادرولو لپاره کوم ضرورت نه لیدل کېږي. د دوی په سر تر اوسه هیڅوک نه ګرفتار شوي او نه بندیان شویدي» ما وویل: «که چېرې دوی بې وفا ثابت شول، زه قول درکوم چې زمونږ د خدايي خدمتګار ډله به په تاسې پسې ځو.»

په دې ترتیب مونږ وکولی شو چې خپل اختلافونه هوار کړو.

کوم وخت چې سر رالف ګریفیت د صوبه سرحد چیف کمیشنر ؤ ده اراده وکړه چې پخپل دفتر کې غونډه جوړه کړي او زه یې هم غونډې ته وربللی وم. ما دغه بلنه ونه منله، که څه هم د ده په پیغام کې ویل شوي وو، چې زه باید حتماً ورشم او له ده سره وګورم. زه نه ولاړم. ده په ما پسې پولیس راولېږلو او ما هم بې له تګه بله چاره نه درلوده.

ده پخپلو خبرو کې هغو خطرونو ته اشاره وکړه چې د ده په زغم دې ملک ته متوجه ؤ. ده وویل: «مونږ ته له درېیو خواوو خطرونه پېښېږدای شي چې هغه قبایل، افغانستان او روسیه دي.»

ما ورته وویل: «که ته فکر کوې چې قبایل بالقوه خطرناک دي، نو د دې خطر نه د بچ کېدو لپاره ښه لیاره دا ده چې هلته اجتماعي ریفورمونه منځته راشي. مونږ حاضر یو چې تر ممکنه حده له تاسې سره په دې لیار کې مرسته او تعاون وکړو. خو مونږ له تاسو نه توقع کوو چې د قبایلو پر ضد اوسنۍ پالیسي پرېږدئ، دوی ته د دښمن په سترګه ونه ګورئ، بلکې دوستان یې وګڼئ او مونږ دا توقع هم لرو چې له مونږ سره کېنئ او زمونږ په مرسته د

قبایلو د واقعي ترقۍ لپاره پروګرام وضع کړئ او سرته يې ورسوئ.»

سر رالف پنسل او کاغذ را واخیستل او ما چې هرڅه ویل، یاد داشت کول یې.

ما خپلو خبرو ته دوام ورکړ: «که تاسې د هغو پیسو نیمایي برخه چې اوس زمونږ د قبایلو د تباه کولو او وژلو په منظور لګېږي د صنعت په لیاره کې مصرف کړي، دوی به د خپل ژوند وسایل په ښه توګه تامین کړای شي، له فنونو، کسبونو او صنعت سره به آشنا شئ. که تاسو دوی ته ښوونځي جوړ کړئ، د دوی اولادونه به په دې وسیله نوی ژوند شروع کړي او که د دوی لپاره روغتون تاسیس کړئ، د دوی د ناروغیو د علاج په لیاره کې به مرسته وکړي. د غه ډول اقدامات به اصیل او زړه ور پښتانه د پښتون د اولس په ګټورو غړو بدل کړي او ټول ملک به د دوی له خدمت نه فایده اوچته کړي.»

د افغانستان لخوا د خطر په باره کې ما چیف کمیشنر ته وویل چې دا ستا د خپل تصور مولود دی.

ما وویل: «افغانان زمونږ ورونه دي، که تاسو له مونږ سره دوستانه تعلقات ولرئ، افغانان طبعاً په دې صورت کې له تاسې سره دښمني نه کوي.»

ما د خپل خبرو په ترڅ کې وویل که تاسو د کوم بل هېواد نه په اند ېښنه کې یاست» نو دا به بهتره وي چې مونږ ته خپل حقوق راکړئ او زمونږ خپلواکي په رسمیت وپېژنئ. مونږ له آمو نه تر پنجابه پورې په یوه پراخه سیمه کې ژوند کوو. څوک کولی شي چې پر مونږ تېری وکړي؟ که څوک پر مونږ د تېري خیال لري، نو مونږ به له خپل ملک نه د سر په ښندلو دفاع وکړو.»

سررالف زما ټولې خبرې یاد داشت کولې او بیا یې ماته وویل چې دی به ډیلي ته ولاړ شي او له وایسرای سره به په دې خبرو وغږېږي. ما د ده له ټنډې څخه احساس کولو چې هغه له ما سره موافقې کولو ته مایل دی.

ده راته وویل: «ته به بیا راشې، که څنګه؟»
ما وخندل او جواب مې ورکړ: «که زه راتلم نو په هغه ترتیب به راځم، لکه چې نن راغلم. مقصد مې دا و چې که دی مې بیا غواړي، نو خامخا به خبره پولیس ته رسیږي.
ده وویل: «ګوره ! زما د ملاقات په انتظار څو مره خلک ولاړ دي. ځینې یې ډېرې ورځې کېږي چې انتظار باسي. د دوی په ډله کې خانان او خان بهادران هم شته. خو ما نه د خبرو موقع ورکړې ده او نه مې د ملاقات وعده ورسره ایښې ده. خو تا چې زه پخپله راغواړم، بې علاقې ښکارې».
ما بیا وخندل او ورته ومې وویل: «ګریفیت صاحب ! دغه کسان چې ستا زیارت ته راځي دوی پخپلو شخصي ګټو پسې ګرځي. خو زه د خپل ځان لپاره له تانه هیڅ شی نه غواړم او نه ستاسې احسان منم، نو زه ولې ستاسې وخت په غوړه مالۍ ضایع کړم.»
ګریفیت مېز په سوک وواهه او ویې ویل: «په رښتیا چې دا حکومت بدبخته دی ځکه چې صادق خلک یې له ځانه لرې کړي دي او خود غرضه کسان ترې تاو شوي دي. خدای دې انګرېزانو ته انصاف ورکړي.»
ما له سر رالف نه رخصت واخیست. له دې ملاقات نه وروسته دی ډېر ژر د وایسرای د لیدو لپاره ډیلي ته ولاړ. ما هیله درلوده چې که خدای کول آخر به زما د اولس او وطن په ګټه څه کار روا یي وشي.
خو کله چې سر رالف د وایسرای له ملاقات نه وروسته له ډیلي نه راستون شو، د ده لومړی کار دا و چې زما ازادي سلب کړي. د ۱۹۳۱ د ډسمبر په ۲۴ نېټه زه ګرفتار شوم. په هغه وخت کې په ټول هند کې زه یوازینی سړی وم چې د ګرفتارۍ حکم را باندې شوی و.
که څه هم ګاندي جي لا تر اوسه د لندن د ګردي مېز له کنفرانس نه ېبرته نه و راغلی انګرېزانو په لاس اچولو پیل کړی و. زما له بندي کېدو نه پس، په زرګونو نور پښتانه هم جېل ته واستول شول.

تشدد که عدم تشدد؟

زمونږ په صوبه کې د آزادۍ اخيستلو دوه نهضتونه وو چې يوه يې په تشدد عقيده لرله او بل يې په عدم تشدد. د تشدد نهضت مخکې تشکيل شوی و. ځلوېښت يا پنځوس کاله وروسته په ۱۹۲۹ کال کې د عدم تشدد حرکت پيل شو.

انګرېزانو د تشدد د تحريک په مقابل کې له تشدد نه کار واخيستلی شو، خو دوی سره له ټولو سختو ظلمونو او بې شمېره ګرفتاريو او بندي کولو په دې بريالي نشول چې د عدم تشدد تحريک له منځه يوسي.

د تشدد نهضت د خلکو په ماغزو کې جبن او ډار پيدا کړی و، د دوی جرئت او روحياتو ته يې صدمه رسولې وه، لېکن د عدم تشدد نهضت خلک زړه ور او بې پروا ساتلي وو او دوی ته يې اخلاقي شهامت ور په برخه کړی و. د تشدد نهضت په اولس کې کرکه خوروله، خو د عدم تشدد نهضت د مينې او وروروګلوۍ درس ورکولو.

دې وروستي نهضت د پښتنو لپاره د نوي ژوند مطالبه وړاندې کوله يو داسې ژوند چې خپل قام او خپلو ورونو ته وقف شوی و. دې نهضت په ارټ، کلچر، شعر او د اجتماعي ژوند په ټولو اړخونو کې د يوه ستر او عظيم انقلاب لپاره مبارزه کوله.

حقيقت دا دی چې تشدد له نفرت نه زېږېږي او عدم تشدد له محبت نه پيدا کېږي.

د کرکې يو اصلي علت د انګرېزانو غير عادلانه سلوک و. که فرضاً چا به يو انګرېز وژلی و او ګرفتار به شو، نو انګرېزانو به نه يوازې قاتل ته سزا ورکوله، بلکې په ټول کلي او ټوله علاقه به يې

کړاوونه راوستل.

له خلکو به درنده جریمه اخیستل کېده، ډېر خلک به یې جېل ته استول او زیات شمېر به یې ګرفتارول.

خلکو به طبعاً قاتل او د هغه تول تشدد آمېزه حرکات د هغو ظلمونو او مصیبتونو اصلي عامل ګڼلو چې پر دوی به کېدل.

همدا علت و چې د تشدد تحریک ناکامه شو او د عدم تشدد نهضت کامیابه شو. یوازې د عدم تشدد له لیارې د ملک ازادي لاس ته راتلی شوه او د عدم تشدد په ذریعه انګرېزان له ملکه شړل کېدای شول.

اما د خدایي خدمتګارو نهضت یوازې سیاسي نهضت نه و. سربېره په دې چې دا د پښتنو یو سیاسي ګوند ګڼل کېده، د یوه معنوي نهضت حیثیت یې هم لرلو. دا یو داسې نهضت و چې پښتنو ته یې د مینې او ورور ګلوۍ درس ورکولو، په دوی کې یې د یووالي احساس، هېواد پالنه او د خدمت کولو داعیه پیاوړې کوله.

د پښتنو په منځ کې تربګنۍ وې. د نیکونو د وختو د ښمنیو او شخړو د دوی کورونه او خپلخانې تباه کړې وې.

د عدم تشدد له لیارې دغه تربګنۍ له مینځه ولاړې.

انګرېزانو به ویل: «هغه پښتون چې د عدم تشدد پابند وي، له هغه پښتانه نه ډېر خطرناک دی چې د تشدد طرفدار وي.»

همدا سبب و چې په ۱۹۲۳ کال کې انګرېزانو پر مونږ بې شمېره ظلمونه وکړل. له دغو تولو ګرفتاریو او بندي ګریو او نورو بې شرمانه حرکاتو څخه د انګرېزانو مطلب دا ؤ چې پښتانه تشدد ته ولمسوي. خو د دوی دغه ناوړه او ناپاکه نقشه تطبیق نشوه.

زه به تاسې ته فقط یو څو مثالونه پېش کړم چې معلومه شي، دوی له څه ډول وسایلو نه کار اخیستلو.

انګرېزانو به له پښتنو نه کالي ایستل. کله چې خدایي

خدمتګارانو په چارسده کې جلوس کړی و، انګرېزانو دوی ته حکم وکړو چې کالي له ځانه لرې کړئ. بیا یې د دوی حساس اندامونه په پړو کلک تړل او په زوره یې کش کول.

کوم وخت چې سړیو له درد نه ضعف وکړو، نو دوی به یې یوه مردار ډنډ ته ور وغورځول چې له چټلو موادو نه ډک و.

دا فقط یو مثال دی چې د خدایي خدمتګارو په مقابل کې د دوی غیر مدني تعذیب او توهین څرګندوي. د دې په شان نور مثالونه هم شته چې د هغو بېرحمو او بې شرمانه اهانتونو څرګندول د قلم په څوکه نه راځي.

په کوهاټ کې د خدایي خدمتګارو له ډلې نه ډېر کسان ونیول شول. دا د جنوري میاشت وه او هوا ډېره سړه وه، دوی خدایي خدمتګارو ته په یخو اوبو کې غوټې ورکړې.

یوازې د هریپور په جېل کې لس دولس زره خدایي خدمتګار کوټه قلفي وو او سره له دې چې هوا ډېره سړه وه، دوی ته یوه کمبله او یو چپاتي ورکول کېده. داسې خلک هم وو چې دغه شیان هم نه ورکول کېدل

ډېر تعلیم یافته کسان به په متروکو «قمچینو» وهل کېدل. په ځینو به یې چاغني (د تیلو د ایستلو څرخونه) ګرځول. یو زیات شمېر یې د لېونیانو غوندې په ګوښه ځای کې توقیف کړي وو. لنډه دا چې دا هر ډول ظلمونه چې تاسې یې تصور کولی شئ. پر دغو مظلومانو کېدل.

د ۱۹۳۱ کال د ډسمبر په څلرویشتمه نېټه زه له خپل ورور ډاکتر خان صاحب سره اوسېدم. زه د ډېر کار له لاسه ستړی او ناروغه وم. په نیمه شپه کې پولیس راغلل او زه یې ګرفتار کړم. دوی زما ورور هم ګرفتار کړ. موټر یې په موټر کې هن د اټک پله ته بوتلو. له وروسته یې قاضي عطاء الله خان، سعدالله خان (زما د ورور مشر

زوی) هم چې مخکې نیول شوي وو، دلته راوستل. سعد الله په همدې نږدې ورځو کې له انګلستان نه راستون شوی وو. مونږ ټول یې په یوه خاص اورګاډي کې کېنولو. د پولیسو یو انسپکټر چې په اصل کې سیک و، زمونږ د ساتنې لپاره ګومارل شوی و. ده قاضي صاحب پېژانده او مونږ ته یې دا هم وویل چې یو وخت ډاکټر خان صاحب دی له مرګه ژغورلی ؤ. له مونږ سره یو بل پنجابی انسپکټر هم راسره ؤ.

زما تل دا عادت ؤ کوم وخت به چې ګرفتار شوم، له ځارونکي یا ساتونکي نه به مې هېڅکله پوښتنې نه کولې او نه مې کومه غوښتنه ترې کوله. قاضي صاحب له پښتون افسر نه غوښتنه وکړه چې اخبار ورکړي، خو افسر وېرېده او د ده غوښتنه یې په ځای نکړه.

د پنجابي افسر وظیفه دا وه چې کله به مونږ کړکۍ خلاصې کړې هغه به راغلو کړکۍ به یې پورې کړې، چې پر مونږ د چا نظر ونه لګېږي. زه د ده له دې حرکت نه ستړی شوم او ورته ومې ویل: «ځوانه مطلب دې څه دی؟ ته غواړې چې پر مونږ حجاب واغوندې؟ مونږ خو ښځې نه یو او ته په دې خبره پوهېږې.» خو ده هیڅ پروا ونکړه.

کله چې مونږ له متحدو ولایتونو «اوسني اوترپرادیش» نه تېر شو، یوه انګرېز منصبدار او یوه سپین سر جنټ ته یې وسپارلو.

انګرېزي افسر د اورګاډي د کوټې دروازه خلاصه کړه او ماته یې وویل: «ته ولې نه راښکته کېږې او پښې دې ولې نه خوځوې؟»

ددې انګرېز منصبدار او د هغه مسلمان پنجابي افسر ترمنځ څه فرق و؟ سره له دې مونږ له انګرېزانو سره جګړه کوله، مونږ غوښتل له دوی نه حکومت واخلو او داسې خلکو ته یې وسپارو لکه هغه زمونږ پنجابی ورور.

کله چې زه د اورګاډي کوټې ته بېرته ورغلم یو انګرېز ماته راغی، په دوستانه توګه یې ګیلاس راته ونیو او ویې ویل: «یو څه

وچښـه» خـو کلـه چـې مـا ورتـه وویـل چـې زه یـې نـه چښـم اریـان غونـدې شو. سره له دې زه د ده مهرباني او ښه پېش آمد نه شم هېرولی.

پـه آلـه آبـاد کـې یـې ډاکتـر خـان صـاحب لـه اورګـاډي نـه ښکته کـړو او د (نیني) جېـل تـه یـې بوتلو. لـږ وړانـدې یـې سعد الله خـان لـه مـونږ نـه بېـل کـړو او (بنـارس) تـه یـې واسـتولو. کـوم وخـت چـې لـه سـرحد نـه تېـر شـو او (بیهـار) تـه ورسـېدو، قاضـي عطـاء الله خـان یـې (ګـایـا) تـه ولېږلـو. پـه پـای کـې یـې زه (هـزاري بـاغ) جېـل تـه بـوتلم، چـې د (هـزاري بـاغ) لـه سټېشـن نـه څلو ښـت میلـه لـرې ؤ. زه یـې لـه دې ځایـه پـه مـوټر کـې کېنـولم، لـه مـا سـره د پېښـور یـو پـولیس انسـپکټر او دوه تنـه انګرېـز منصـبداران چـې یـو یـې ډ پټـې کمیشـنر او بـل یـې د پولیسـو سـوپر انټېډنټ ؤ، راسره وو.

زه چـې ځـای تـه ورسـېدم، یـو انګرېـزي اخبـار یـې د مطـالعې لپـاره راکـړو. دا هغـه اخبـار ؤ چـې قاضـي عطـاء الله خـان غوښـتی ؤ او د پېښور د پولیسو افسر جرات نشو کولی چې ده ته یې ورکړي.

یـو ځلـې د ننـه پـه جېـل کـې د جېـل افسـر چـې یـو هنـدو و لـه مانـه پوښـتنه وکـړه: «تـه هغـه افسـر پېژنـې چـې دلتـه یـې راوسـتې؟ دی څـوک دی؟ د کوم ځای دی؟»

ما ورته وویل ته ولې له مانه دا پوښتنې کوې؟

ده وویـل چـې «هغـه سـم سـړی نـه دی. ده ماتـه وویـل چـې زه بایـد تـا تـر خـاص تعقیـب لانـدې ونیسـم. ځکـه چـې د ده پـه عقیـده تـه ډېـر خطرنـاک سړی یې».

زه یـې قشـلې تـه ننـه ایسـتلم او د بنـدیخانې لـه افسـرانو نـه پرتـه بـل چاته زما د لیدلو اجازه نه ورکول کېده. زه دولتي بندي وم.

په جېل کې دوستي

کولکتر به په میاشت کې یو ځلې زما د لیدو لپاره راتلو. کله چې زه یوازې یم همېشه ناروغه کېږم او په دې وخت کې هم زما صحت ورځ په ورځ خرابېده. کولکتر ډېر ښه سړی ؤ. ده حکومت ته ولیکل که ممکنه وي، د (ګایا) په بندیخانه کې زما حزبي ملګري دې د (هزاري باغ) جېل ته را واستول شي.

قاضي صاحب د (ګایا) په جېل کې ؤ او زما په شان یې په تجریدي توقیف کې ساتلی ؤ. ما لږ تر لږه کولی شول چې د شپې ښه استراحت وکړم، خو قاضي صاحب استراحت هم نشو کولی. دی هم زما په شان د حکومت د سترګو اغزی ؤ.

حکومت د کولکتر غوښتنه ونه منله، خو د ده په ځای یې ډاکتر خان صاحب د (هزاري باغ) جېل ته راولېږلو. دی اریان شو چې زه یې څنګه په قشله کې ټول وخت کوټه قلفي کړی وم ځکه د (نیني) په جېل کې ده ته اجازه ورکول کېده چې له کوټې نه د باندې ووځي او تمرین وکړي.

د (هزاري باغ) د جېل منتظم یو پنجابی ؤ. ده ډاکتر خان صاحب پېژانده ځکه چې په یورپ کې د جګړې پر وخت دوی دواړه یوه ځای ته لېږل شوي وو. خو دی یو ډارن سړی ؤ. کله به چې ډاکتر خان صاحب له ده نه د چکر وهلو اجازه غوښته، هغه به ورته ویل: «که زه تا د باندې پرېږدم دوی به ما مړ کړي» خو ډاکتر خان صاحب به ټینګار کاوه او په پای کې به یې مونږ ته اجازه راکوله چې فقط له کړکۍ نه د باندې چکر ووهو.

څه موده پس ماته پته ولګېده چې را جندار پرا ساد، اچاریا کرېپا لاني او نور ډېر سیاسي مشران له (بیهار) نه همدې جېل ته را استول شوي وو او ما داسې ترتیب جوړ کړو چې کله کله له دوی سره وګورم.

ما د بیهار له خلکو سره زیاته علاقه لرله او کوم وخت چې ماته له قشلې

نه د وتلو اجازه حاصله شوه، ما به له دوی سره وخت پر وخت ملاقاتونه کول او ډېر ژر مو دوستانه تعلقات پخپلو منځو کې قایم کړل.

د جېلخانې افسر چې په (چهوټې صاحب) مشهور ؤ، ډېر ښه احساسات لرل او له قام پرستو سره یې زیاته مینه کوله. مونږ د ده په مرسته تجویز ونیو، چې کوم سیاسي بندیان له بندیخانې نه خوشي کېږي، د رخصتۍ په شپه دې له مونږ سره ګوري. مونږ به هغو ته د خدای پاماني عصریه تیاروله.

په رښتیا چې (بیهاریان) ډېر ښه خلک دي، خو دوی لږ متعصب غوندې دي او وېرېږي چې مبادا «فرقه یي موقف» ته به یې تاوان ورسېږي. دوی چې څه وخت له مونږ سره ګوزاره وکړه وسعت نظر یې ډېر زیات شو.

په یوه عصریه کې چې زمونږ لخوا ترتیب شوې وه، ما خپل مېلمه ته چای واچولو، پیاله او یو پېشقاب پیکوړه مې په لاس کې ورکړل. ډاکتر خان صاحب سره کړي برینجال (یو ډول خواړه) د ده په پېشقاب کې کېښول. زمونږ مېلمه چې چای وچښلو او څکه یې وکړه، نو بیا له خندا نه شین شو.

ما ورته وویل چې څه ټوکه در په یاد شوه که څنګه؟ ده وویل: «تاسې ګورئ! یوه ورځ یوه مسلمان پوسته رسان زما کور ته یو پوسټ کارډ راوړ. ده پوسټ کارډ په یوه کونج کې نیولی و او ما په ډېر احتیاط سره د ګوټو په سرو هغه بل کونج ونیوه. زما ورور چې دغه جریان پخپلو سترګو لیدلی ؤ، راغی زما په لاسونو یې ډېر ژر اوبه واچولې او راته وېې ویل: «دا باید پاک شي» زما د (بیهار) له مشرانو سره مینه پیدا شوه او د دوی خاطرې به زما په زړه کې همېشه نقش پاته وي. د (بیهار) ښځې په غیرت کې له نارینه وو نه کمې نه دي او د آزادۍ په لیاره کې یې سترې قربانۍ ور کړې دي. زه به تاسې ته صرف د یوې بیهارۍ ښځې قصه وکړم. دا په هماغه بندیخانه کې چې زه په کې بندي وم بندۍ وه او (چهوټې صاحب) راته د دې قصه بیان کړه.

ده وویل: «د دې ښځې مېړه چې مدافع وکیل دی، نن د دې د لیدو لپاره راغلو. ده پنځه تنه ماشومان هم له ځان سره راوستلي وو. ده له خپلې ښځې نه وغوښتل چې دوه واړه ماشومان له ځان سره وساتي او پاتې نور به یې له

ده سره وي. خو ښځې دا خبره ونه منله او ورته ويې ويل: «که تا زما په خبره عمل کړی وای، ما به دوی ټول له ځان سره ساتلي وای. اوس د دوی مسوولیت ستا پر غاړه دی».

چهوټ صاحب له دې نه تپوس کړی ؤ، چې ستا د خبرو مطلب څه و او هغې په جواب کې ورته وویل: «کله چې د کانګرس طرم ووهل شو او له مونږ ټولو نه یې د وطن د آزادۍ په لیاره کې د مبارزې غوښتنه وکړه، نو ما خپل مېړه ته وویل چې له کانګرس سره ملګرتیا وکړه. ده وویل: چې اوس په محکمه کې یوه دعوا پرمخ بیایم او تر هرڅه د مخه باید هغه فیصله کړم. ما بیا تپوس وکړ چې د ملک د آزادۍ لپاره به څه وخت په کار پیل وکړې، ده به کله یو معذرت وړاندې کولو کله بل. آخر زه په دې وپوهېدم چې دی په مبارزه کې له ګډون کولو نه غاړه غړوي، نو ما د ځان سره پرېکړه وکړه چې د ګرفتارۍ خطر ته ځان تیار کړم او په هړتال کې برخه واخلم. همدا وجه ده چې زه اوس په جېل کې یم په هماغه جېل کې چې راجندرا بابو هم توقیف شوی دی.»

د دې په شان بې شمېره ښځې او سړي په همدې جېل کې پراته وو.

درې کاله وروسته، هغه وخت چې زه له جېل نه آزاد شوی وم، دغې زړه ورې ښځې ماته پخپل کور کې مېلمستیا وکړه.

که څه هم زه دولتي بندي وم، خو زما ماشومانو ته مصارف نه ورکول کېدل، پداسې حال کې چې د ډاکتر خان صاحب او قاضي کورنیو ته معاش مقرر شوی ؤ. د اسدالله مور ته هم خرڅ ورکول کېده. نتیجه دا شوه چې غني د مفلسۍ په وجه له امریکې نه بېرته راغی او تحصیلات یې نیمګړي پاتې شول.

زه د زیاتو شتو خاوند وم، خو چې ډېره موده په جېل کې پاتې شوم، زما جایداد هم بې سر پرسته پاتې شو. ماته د ځمکې حاصل په لاس نه راتلو ځکه چې دهقانانو د حکومت په اشاره هرڅه له ځانه سره وړل او ماته یې نه راکول.

زه له درې کاله بند وروسته خوشي شوم، خو ماته اجازه نه وه چې صوبه سرحد یا پنجاب ته ولاړ شم. مونږ ته ویل شوي وو چې تاسې له پنجاب او صوبه سرحد نه پرته بلې هرې سیمې ته تلای شئ. مونږ په (بیهار) کې د ېر دوستان لرل چې هماغه سیاسي بندیان وو، مونږ له (هزاري باغ) نه (پټنې) ته ولاړو او هلته مو له (راجندار پراساد) او نورو دوستانو سره ملاقات وکړو، له هغې نه پس (ورډ ها) ته ولاړو او هلته مونږ ته بلنه راکړه شوه چې له ګاندي جي او (جمنالال بجاج) سره پاتې شو، په هغه کال یعنې **۱۹۳۴** کې کانګرس په بمبۍ کې غونډه کوله.

کله چې (ورډ ها) ته زمونږ د راتلو آوازه خوره شوه، د هر کلي کمېټې فیصله وکړه چې ما د کانګرس د رئیس په حیث انتخاب کړي. (راجندرا پراساد) ما ته یو تلګرام هم واستاوه او په هغه کې یې ماته خبر راکړ چې زه د کانګرس د رییس په حیث انتخاب شوی یم.

خو ما انکار وکړ. ما په جوابیه ټیلګرام کې ورته وویل: «زه یو سپاهي یم او زه یو خدایي خدمتګار یم. زه یوازې خدمت کول غواړم.»

***

په بنګال کې

څو ورځې پس زه له (ورډ ها) نه کلکتې ته ولاړم او د کارپوریشن لخوا زما تود هر کلی وشو. ما ته پته ولګېده چې په بنګال کې زیات شمېر مسلمانان اوسېږي. د دې ځای مسلمانان په سیاسي لحاظ ببرته پاتې وو، نو ما فکر وکړو چې زه باید دوی ته خدمت وکړم. ما په کلکته کې څو خطابې ورکړې، ما پخپلو ویناوو کې مسلمانانو ته وویل: «زه دلته ستاسې د خدمت لپاره راغلی یم. زه غواړم چې په کلیو کې فعالیت وکړم ځکه چې په کلیو کې ډېر بېوزلي خلک اوسېږي.»

په کلکته کې «د مسلمانانو ټولنه» هم جوړه شوې وه چې (سهراوردي) او د دې په شان نور مسلمانان یې غړي وو. دغه کسان د دې په ځای چې له ما سره د کلیو په کتنه لیدنه کې مرسته وکړي، د بنګال کلیو ته یې زما د ورتګ مخه نیوله ځکه دوی وېرېدل چې بنایي د دوی لیډرشپ به ختم شي.

په دې وخت کې (پروفیسر پرافولاچندرا ګوش) زما یو پخوانی اشنا چې د کانګرس د اجرایه کمېټې غړی ؤ راغی او ما ته یې وویل چې دی به ما کلیو ته بوځي. خو ده دا خبره هم وکړه «چې د مسلمانانو کلیو کې ژوند نشته».

زه په دې خوشاله وم چې یو بنګالی له ما سره ملګری ؤ ځکه چې خلک یوازې په بنګالي ژبه پوهېدل او ما په بنګالي خبرې نشوای کولی.

(پرا فولا بابو) پر ما ډېر کلي ولیدل او زه به چې هر چېرته رسېدم، پخپله معمولي طریقه به مې په کار پیل کولو. ما خلکو ته ویناوې وکړې، ما دوی ته وویل چې یو وخت هند د سرو زرو هېواد و په هر کور کې به پرېمانه شیدې، غوړي او وریجې پیدا کېدې.

ما پوښتنه وکړه: ښه نو بیا څه چل وشو چې دوی اوس په نس وږي او په تن بربنډ دي؟

ما له حاضرینو څخه چې په ډېره مینه یې غوږ نیولی و، تپوس وکړ: «تاسې

نن ولې دومره خوار غريب يئ؟» بيا ما دوی ته دا خبره څرګنده کړه چې ترڅو پورې ملک آزاد نشي او ترڅو پورې چې دوی د ملک اداره پخپلو لاسو کې وانخلي، دوی به هيڅکله په ګېډه ماړه نشي.
ما خلکو ته څو ورځې په همدې ترتيب خبرې وکړې.
بله ورځ مې جلسه جوړه کړه. تقريباً پنځوس تنه زما د وينا اوريدلو ته حاضر شوي وو. څو ورځې پس، دوېمې جلسې ته دوه سوه خلک راغلل.
له هغې نه پس وار په وار د خلکو شمېر زياتېده.
په دې وخت کې، د کانګرس جلسه چې په بمبۍ کې کېدله رانږدې کېدونکې وه او مونږ مجبور شو چې رخصت واخلو. ما (پرافولابابو) ته وويل چې دا خلک مړه او بې حسه نه دي. دلته فقط دا سې شخص ته ضرورت و چې د ژوند ډيوه بله کړي او روښانه يې وساتي.

***

رښتيا ويل جرم دی !

کوم وخت چې زه په بمبۍ کې وم، ماته بلنه راکړه شوه چې (د هند د مسيحيانو په ټولنه) کې خطابه وركړم. او ربېدونكو له مانه غوښتنه وكړه چې د خدايي خدمتګار د نهضت په باب خبرې وكړم. ما دوی ته زمونږ د نهضت تاريخچه بيان كړه او څه چې په ما تېر شوي وو، هغه ټول مې ورته بيان كړل.

تر دې وخته زه په دې نه پوهېدم چې ګوندې د انګرېزانو په قانون كې رښتيا ويل جرم ګڼل كېږي. ماته د دې خبرې ډېر ژر پته ولګېده.

كله چې د كانګرس جلسه پای ته ورسېده، زه بېرته (ورډ ها) ته راغلم او بنګال ته مې د يوې بلې دورې لپاره پلانونه سنجول. ما پرېكړه كړې وه، څو پورې چې سركار ماته اجازه رانكړي چې صوبه سرحد ته ولاړ شم، زه به د بنګال په كليو كې فعاليت كوم.

كله چې سركار زما له نقشې نه خبر شو، تصميم يې ونيو چې بنګال ته زما د تګ مخه و نيسي، ځكه انګرېزان پوهېدل چې د بنګال هندوان وېښ شوي دي او كه مسلمانان يې هم وېښ شي، له بنګال څخه به د دوی ټغر ببخي ټول شي.

نو دوی په ما پسې پوليس راولېږل او زه يې ګرفتار كړم. په ما د دوو كلو بند سزا وخته. دغه قيد په اصل كې د هغې وينا انتقام و چې ما په بمبۍ كې (د مسيحيانو په ټولنه) كې كړې وه.

زه يې لومړی د بنګال جېلخانې ته ولېږلم، خو وروسته يې د (سبرماتي) بنديخانې ته تبديل كړم. د دې جېلخانې انګرېزي منتظم يو سختګيره سړی ؤ. زه يې په يوه وړه كوټه كې بندي كړم او حتى نوكريوال ته اجازه نه وركول كېده، چې د ننه راشي. دروازه د باندې خوا نه قلف شوې وه.

د (بې درجې) بنديانو لپاره كټونه نه وو او زه پر ځمكه څملاستم. هلته

دومره څوک نه وو، چې ما خبرې ورسره کړې وای. وروسته ما ته د انفلوینزا (والګي) ناروغي راپېښه شوه. هیڅ چا دومره فکر ونکړ چې روغتون ته مې بوځي، یا دا چې اقلاً کټ راکړي، اوس لا هم مجبور وم چې په ساړه کانکریټي غولي څملم. په هر حال، بیا هم د خدای په مهربانۍ له هغې ناروغۍ څخه جوړ شوم. وروسته صوفیه زما لیدنې ته راغله، ورپسې مهاتما ګاندي هم زما پوښتنې ته راغی او د نومووړي د هڅو په پای کې په (اې درجه) بندیانو کې ومنل شوم. اوس که څه هم زه د ښه خوړلو مستحق وم، خو دومره څوک نه وو چې زما لپاره پخلی وکړي. وروسته د جېلونو پلټونکی کله چې په جېل کې په پلټنه بوخت و، زما لیدلو ته راغی. تر ټولو ړومبی ما ورڅخه دا غوښتنه وکړه چې یو تن آشپز را ولېږئ. څنګه چې ما په بمبۍ کې یو تن بندي اشپز پېژندلو، نو ور ته و مې ویل چې نوموړی به مناسب وي. دا مې هم ورته وویل چې د هغه ځای هوا زما د روغتیا لپاره ښه نه وه، نو که وکولای شي چې بل ځای ته مې بدل کړي. څنګه چې نوموړی پلټونکی خورا ښه او مهربان سړی ؤ، نو له ما سره یې وعده وکړه چې پنجاب ته مې ولېږي او یو تن پښتون اشپز هم راکړي. ما څو ځله په مکرر ډول ورته وویل، چې پنجابیان ما نه غواړي او هلته به زما تګ نامنلی وي او بل دا چې ما ورڅخه وغوښتل، چې هغه د بمبۍ اشپز راته راواستوي. مګر پلټونکي بیا هم دا ښه بلله چې پنجاب به زما لپاره خورا ښه وي ځکه چې کور ته هم نږدې و. او دا سې خیال ور سره ؤ چې یو تن پښتون اشپز به تر نورو زیات په ما زړه سوی ولري او ښه پالنه به مې وکړي، مګر د نوموړي په دا ډول ټولو هڅو برسېره پنجاب پخپلو جېلونو کې زما له منلې څخه غاړه وغړوله. د پنجاب له یوه جېل څخه یې ما ته یو تن اشپز را واستاوه چې نوموړی په پخلي هیڅ بلد نه و او د سېل په ناروغۍ هم اخته ؤ.

نو ضرور د دوی مطلب دا ؤ چې ګوندې ما هم په دې ساري ناروغۍ اخته کاندي. له سبرماتي څخه زه یو کوچني جېل (بریلي) ته واستول شوم. بریلي کې یوه مرکزي بندیخانه هم موجود وه، نو که چېرې زه هغه جېل ته استول

شوی وای، نو هلته نور سیاسي بندیان هم وو او زه به یوازې پاتې نه وای. مګر د زور ځښتنانو په ما د دومره زړه ښه والي لورونه هم نه درلوده او له نورو بندیانو څخه یې لرې ساتلم. هغه ورځ را ورسېدله چې ډاکټر خان صاحب مرکزي اسامبلۍ ته وټاکل شو او اجازه ورکړه شوه چې صوبه سرحد ته لاړ شي. نوموړی او مېرمن یې دواړه بریلي ته زما د لیدلو لپاره راغلل. د دې ایالت د جېلونو پلټونکی کرنیل سلامت الله خان خوږ سړی ؤ. کله چې د جېل د کتنې لپاره راغی، ما ورڅخه غوښتنه وکړه چې له ما سره مرسته وکړي چې هغه اشپز لرې کړم. ما ورته وویل: «هغه هېڅ اشپز ندی! په دې برسېره نوموړی د سېل پر ناروغۍ هم اخته دی، زه نه غواړم چې ناروغي یې ماته را واوړي، که څه هم پوهېږم چې نوموړی د همدې منظور لپاره را استول شوی دی، خو دا ډول کړه وړه زمونږ د دواړو لپاره غوره نه دي، نو لطفاً بدل یې کړئ» پلټونکي دا خبره ومنله او اشپز یې بدل کړلو.
رفیع احمد کداوي او د جېلونو وزیر هم زما پوښتنې ته راغلل. څنګه چې دوبی را رسېدلی ؤ او هوا ورځ په ورځ تودېدله، نو وزیر وویل چې ما باید کوم ساړه ځای ته بدل کړي. لېکن په دې اوږده دوبي کې حکومت زما د بدلونې په هکله هېڅ ډول ګام وانخیست. مګر کله چې مونسون (برسات) پیل شو او هرڅوک له غرونو بېرته را وګرځېدل، زه یې الموړي ته واستولم. باران په شپو او ورځو پر لپسې ووربدلو او بهر ته وتل له امکان څخه لرې غوندې څرګند بده. وروسته زما د خلاصېدو نېټه را ورسېدله، مګر ماته د صوبه سرحد ته د تګ اجازه رانکړل شوه او زه ورده ته لاړم. دا ۱۹۳۶ کال ؤ، د ۱۹۳۷ کال د اګست تر میاشتې پورې هغه وخت چې د ایالت د اسامبلۍ لپاره انتخابات پای ته ورسېدل، زه کور ته را ونه ګرځېدم. په ۱۹۳۶ کال کې په صوبه سرحد کې د ایالتي اسامبلۍ لپاره انتخابات پیل شوي وو او د خدایي خدمتګارانو ګوند اکثریت ګټلی ؤ، مګر په هغه برسېره بیا هم ګورنر له نواب صاحبزاده عبدالقیوم څخه غوښتنه کړې وه چې حکومت جوړ کړي. دې ښاغلي که چېرې پخپل ایالت کې هم ځان کاندید کړی وای،

نو انتخابات به یې هرو مرو بایللي وای. مګر نوموړی له هزاره کلي څخه، کوم چې هلته د خدایي خدمتګارانو شمېر ډېر لږ وو انتخاب شو. د حکومت په ملاتړ او لارښوونه نوموړي د هندوانو، سیکانو او ځینو نورو مرکب حکومت جوړ کړ، خو د ده حکومت ډېر دوام ونکړ. پنځه شپږ میاشتې وروسته مغلوب شو. په ۱۹۳۷ کال کې مخالف لوري د عدم اعتماد رایه ورکړه او په ځای یې ډاکتر خان صاحب د خدایي خدمتګارانو په مرسته نوی حکومت جوړ کړ.

په دې حکومت کې قاضي عطاوالله خان د پوهنې وزیر ؤ. قاضي صاحب تر ټولو ړومبی پښتو ژبه د ښوونځیو په ښوونه کې جبري وګڼله. دې حکومت او دې وزارت د خلکو د رفاه او هوساینې لپاره ډېر خدمتونه وکړل. مګر په یوه اثنا کې یې زمونږ جنبش ته د ښېګڼې په ځای ډېر تاوان ورواړوؤ. په حقیقت کې ټول قدرت له ګورنر سره ؤ او د هغه وفادارو ملګرو زمونږ د حکومت د غړو هیڅ ډول خبرو کولو او عمل ته غوږ نه ایښود او هیڅ مرسته یې ورسره نه کوله. دوی هغه څه کول کوم به چې د ګورنر لخوا ور په ګوته شوي وو.

«مونږ د پنځوسو پیسو قدرت په لاس راوړی ؤ، مګر هېواد د یوې روپۍ قدرت ته اړ و! اوس نو دا له کومه راغلې وای؟»

دا ډول انحصار او چال چلن زمونږ د جنبش لپاره پوره ماتې وه. څنګه چې زمونږ کارګرو په پاکۍ سره د اشیاوو وېش کولای نشو.

په ۱۹۳۹ کال کې د نړۍ دوهمه جګړه پیل شوه او په هندوستان کې هر ځای د کانګرس له وزیرانو سره یو ځای زمونږ وزارت هم استعفی وکړه.

***

کورنۍ الې ګولې

کله چې جاپان په جګړه کې شامل شو، د کانګرس چلندویي جرګه کۍ يوه جلسه جوړه کړه. په دې جلسه کې پرېکړه وشوه چې مونږ به په جګړه کې له برتانيې سره مرسته وکړو، په دې شرط چې له جګړې وروسته زمونږ آزادي راکړي. په دې وخت کې زه او مهاتما ګاندي دې جرګه کۍ څخه مستعفي شو؛ دا ځکه چې ما او هغه دواړو په شدت عقيده نه لرله او که چېرې مونږ په دې جګړه کې برخه اخيستې وای، نو مانا به دا وای چې له شدت څخه مو کار اخيست. لدې وروسته په هېواد کې ځانګړي تېري پيل شول، مګر هېچا اجازه نه لرله چې په دې لياره لاړ شي. مخکې له دېنه چې د ګاندي موافقه يې په لاس نه وي راوړې. د شمال لوېديز صوبې په هکله ټولې پرېکړې او تصميمونه زما پر غاړه وو. حکومت په صوبه سرحد کې هيڅوک د ځانګړو تېري کولو په هکله نه بندي کول. دوی دا کار نشو کولای، ځکه چې هغوی تل ترتله داسې اعلام کاوو چې دوی د آزادۍ او ديموکراسۍ د لاسته راوړلو لپاره جنګېدل. دوی هيڅکله د هندوستان آزادۍ ته اشاره نه کوله. له دې کبله کانګرس داسې احساس وکړ چې د برتانيې پر ضد اولسي جنبش راپورته شوی ؤ. نو هغه وو چې ګاندي د ۱۹۴۲ کال د اګست په مياشت کې د (هندوستان خوشې کړئ) پاليسي اعلان کړه. دا شعار په ډېره چټکۍ په ټول هندوستان او صوبه سرحد کې خپور شو. هغه کوم کسان چې په ځانګړو تېريو يې لاس پورې کړی او خلکو ته به يې ويل: «دا لويه ګناه ده چې له برتانيې سره يا مادي او يا معنوي مرسته وشي. هيڅ اعانه مه ورکوئ او ځانونه په لبست کې مه نيسئ». د دې اولسي جنبش په طرز کې د «هندوستان خوشې کړئ»

شعارو زوږ د هر یوه برتانوي غوږونو ته ورسېد. په عین وخت په زرګونو خلک د برتانیې د قانون د ماتولو په هکله تر محاکمې لاندې ونیول شول. په هغه وخت کې ما په سر دریاب کې د خدایي خدمتګارو یو مرکز جوړ کړ، چې د (مرکز اعلی خدایي خدمتګار) په نامه یاد شو. په هندوستان کې کورنۍ الې ګولې پیل شوې وې، مګر مونږ تر اوسه پورې لا په صوبه سرحد کې نه وې پیل کړې، کله چې مونږ پرېکړه وکړه چې باید په صوبه سرحد کې هم دا کار وشي، نو ایالتي جرګې ماته واک راکړ چې د دې جنبش لارښوونه پر غاړه واخلم. ما د دې پوره واک اخیستلو په مقابل کې خپله نارضایي څرګنده کړه ځکه چې د کتاتورشیپ او اتوکراسي زما په طبیعت کې نه ده اخښل شوې او مخکې له دې نه چې به مې کومه پرېکړه کوله، له ملګرو سره به مې سلا مشوره کوله. باید دې ته اشاره وکړم چې هغه وخت کې چې په جرګه کې مونږ د دې جنبش په هکله تصمیم نیولو، د حاجي فقیر خان لخوا غوښتنه وشوه چې باید دا کار د ټېلیفون د مزیو په پرې کولو او ګاډي د پټلیو په شکولو سره پیل شي.

ما جرګې ته وویل چې دا کار به په یوه شرط جواز ولري چې تخریب کوونکی د پولیسو دفتر ته ورشي او پخپل کار اعتراف وکړي. دا کار به د هغه معنوي پیاوړتوب زیات کړي او د نورو کارګرو لپاره به د زړورتوب الهام وي. له بلې خوا د بندیخانې او مجازاتو خطر به بې ګناهو خلکو ته متوجه نه وي. هغه وو چې زما تر لارښوونې لاندې دا جنبش پیل شو او ټولو کار کوونکو په پوره ډسپلین خپلې دندې پر مخ بېولې. له پلان سره سم په پېښور کې یو تن مسلمان برتانوي کمیشنر جناب سکندر میرزا ؤ چې نوموړی د برتانیې دومره وفادار ؤ چې تل تر تله یې هڅه کوله چې د برتانیې په «بنه کتاب» کې یې نوم پاتې وي. په حقیقت کې نوموړی له

برتانویانو څخه ډېر برتانوي و ! او تر هغه پورې چې یې لاس رسېدو له ظلم او استبداد څخه یې مخ نه اړولو. یوه ورځ کله چې انګرېزانو پر یوه تن خدایي خدمتګار د لاتي وهلو امر ورکړ- ده پخپله هغه واخیسته او خدایي خدمتګار یې مرګ ته وواهه. یو تن سید اکبر چې تکړه خدایي خدمتګار ؤ، د ده له لاسه وژل شوی ؤ. د ده جناب له عملونو څخه بل دا ؤ چې یوه ورځ د خدایي خدمتګارو کمپ ته لاړ او د هغوی په پخلي کې یې زهر ګډ کړل. کومو خدایي خدمتګارانو چې هغه پخلی خوړلی ؤ، په ډېره جدي ناروغۍ اخته او روغتون ته یوړل شول او رښتیا هم چې د هغوی او مرګ ترمنځ د یوه وېښته غوندې منځ ؤ. ده پر پښتنو داسې نورې ډېرې مهربانۍ کړې دي ! مګر زه غواړم چې پر هغو ښادر وغوړوم او د خدای قضاوت ته یې پرېږدم، هغه خدای چې یوه ورځ به مونږ ټول د ده حضور ته ورځو. وروسته نو میرزا صاحب د پاکستان جمهور رئیس شو او خپل تون یې وګرځاوه.

«اسلام ! اسلام ! ای زما هېواده زه پر تا مېن یم !» ناري یې وهلې. نو موړې زه په جېل کې واچولم دا ځکه چې د ده په فکر زه د هېواد دښمن او د اسلام پر ضد وم ! زه تل ترتله په مکرر ډول په صوبه کې راګرځېدم چې د ځانګړو تېریو تاثیر او پرمختګ وګورم. یوه ورځ کله چې زه کوهاټ ته روان وم، کله چې ساپنه پولیس سټېشن ته ورسېدم ګرفتار کړای شوم. موټر کې یې تر پېښور پورې یوړم او هلته یې خوشي کړم. ما پداسې لوبه کوم چرت نه خراباوو، پنځوس تنه ملګري مې سره را غونډ کړل او د مردان په خوا پلې روان شو. مونږ به کله چې له هر یوه کلي څخه تېرېدلو، هلته به مو غونډې جوړولې. هغه وخت چې میرویس ډېرۍ ته راورسېدو پولیس زمونږ لپاره سترګې په لیار روو. مونږ د یوه بل لاسونه کلک ونیول په مارش مو پیل وکړ او زمونږ یو له بل څخه بېلول نو اوس اسان کار

نـه ؤ. کلـه چې پولیسـو تـه څرګنـده شـوه چـې دوی دا انسـاني ځنځیـر نشـو مـاتولی، نـو خپلـې تـازینې (لاتـې) یـې را وویسـتلې او زمـونږ پـه وهلـو یـې پیـل وکـړ، بـې لـه دې ځـل څخـه برتانویـانو تـل زمـا درنـاوی کـړی دی. پـه دې برسـېره چـې دوی تنـد او بدخویـه وو، مګـر هېڅکلـه یـې دا هڅـه نـه ده کـړې چـې ماتـه ځـاني تـاوان او بـې عزتـې را واړوي. د مثـال پـه توګـه کلـه چـې زه د ابوتابـاد پـه جېـل کـې وم، یـوه ورځ پلټـونکي مسـتر سـمیت سـیخ جېـل تـه زمـا د لیـدلو لپـاره راغـی. زه پـه یـوه ډېره کـوچنۍ کوټـه کـې یـک تنهـا پـروت وم. کلـه چـې یـې لـه مـا سـره روغبـړ وکـړ، پـه ډېره غصـه د بانـدې ببرتـه لاړ او سـپرانډنټ تـه یـې پـه تریـو تنـدي وویـل: «تـا پاچـا خـان پـه څنګـه یـوه ځالـه کـې اچـولی دی، ولې ورته یوه لویه کوټه نه ورکوئ.» سپرانډنټ په ډېر درناوي وویل:

«مـا څـه کـړي وای؟ دا د حکومـت امـر و». مسـتر لـه هغـه ځایـه د صوبې ګورنر ته ټېلیفون وکړ او ویې ویل.

«جیـورج ګنـنګهم! آیـا مېړانـه دا سـې وي چـې لـه یـوه زړور سـړي سـره لکـه د پاچـا خـان غونـدې پـه دې ډول رفتـار وکـړې؟» جیـورج ګنـنګهم ښـنـه وغوښـتله او خپـل امـر یـې ببرتـه واخیسـت، مګـر مخکـې لـه دې نـه چـې دی کـوم تصـمیم ونیسـي، مسـتر سـمیت زمـا د بـل ځـای تـه لېږلـو امـر راکـړ. پـه نتیجـه کـې زمـا زوی ولـي او درې نـور ملګـري هـم هغـې بندیخانې ته ولېږل شول.

مـا دا ټـول نـه وو غوښـتلي، رښـتیا هـم چـې مسـتر سـمیت هڅـه کـړې وه چـې زمـا لپـاره مناسب ملګری پیـدا کـړي او ځانتـه څرګنـده کـړي چـې لـه کـوم چاسره بـه زه خوشحاله یم، مګـر زمـا لپـاره کـوم تـوپیر موجـود نـه ؤ او دا کـار مـې د ده پـر غـاړه پرېښـود. نومـوړي ماتـه یـو پیغـام راولېـږو چـې ویـل یـې: «زه د ځـان لپـاره ملګـری نـه پیـدا کـوم، بلکـې سـتا لپـاره- نـو فکـر کـوم چـې دا بـه مناسبه خبره وي چـې پـه دې هکلـه ماتـه خپـل نظـر راولېږي، زه نـه غـواړم چـې خپـل انتخـاب پـه تـا ومـنم.» کلـه چـې د مسـتر

سمیت مهرباني ماته را په یاد شي، په ډېره خواشینۍ زما هغه چال چلن را په زړه شو، کوم چې د پاکستان د حکومت لخوا له ماسره کېده، د دوی په حکومت کې زه تل ترتله په توقیف کې پروت وم او زما په ټولو غوښتنو او مکررو یادونو برسېره بیا هم چا زما لپاره کوم ملګری رانکړ او که چېري بیا داسې هم پېښه شوې وي چې ماته یې کوم ملګری رالېږلی وي، نو هغه به هرو مرو لېونی او یا په بل مهلکه ناروغۍ اخته ؤ چې د ملګري په ځای به لویه سرخوږي وه. د برتانویانو د حکومت په وخت کې ځنې هېوادوال افسران وو چې زه به یې ځورولم، تعجیزولم او دردولم به یې. چې په دې هکله به بیانو برتانویانو ورته بخششونه ورکول. د میرویس ډېرۍ په پېښه کې دا یوازې زما تور بخت ؤ چې د داسې یوه ظالم منصبدار په لاس ورغلم. هغه دومره ووهلم چې دوې پښتۍ مې ماتې شوې وې. نوموړی د پولیسو یو منصبدار ؤ چې خوشدل خان نومېده. د دې ملګري نوم (خوشدل) د ده له عمل سره هیڅ برابر نه ؤ. دې د خوښ زړه خان به ممکن په برتانوي ښو کتابونو کې د وفادار نوم ګټلی وي، مګر د رښتیني شخصیت څښتن نه ؤ. دې خان صاحب مونږ ټول د مردان جېل ته بوتلو- راتلونکې ورځ مونږ د سیالپور او بیا وروسته د هریپور بندیخانې ته واستول شو.

***

ټبرونو ته د جرګو لېږل

کله چې د جاپان لښکرې برما ته ورسېدې، موږ وار خطا شو ځکه چې د دوی پرمختګ ډېر چټک و او که چېرته په هغه چټکتیا پرمختګ وکړي، نو په ډېر لږ وخت کې به هندوستان لاندې کړي، موږ خصوصاً د اولسي ټبرونو په هکله ډېر خواشیني وو. موږ په دې هکله چې فکر مو کاوه چې کړکیچنې ورځې، شپې راتلونکې وې او غوښتل مو چې د راتلونکو پرابلمونو مخه په ګډه ونیسو او خپل هېواد په سربښندنه او زړورتوب وساتو.

نو له دې کبله ضروري خبره وه چې باید د عمل پلان په ګډه وسنجوو. نو له دې کبله مو فکر وکړ چې د دې خبرو اترو کولو لپاره باید یوه جرګه ولېږل شي. ما زموږ د صوبې ګورنر ګننګهم ته یو لیک واستاوه او ورڅخه مې غوښتنه وکړه چې موږ ته د دې جرګې د استولو اجازه راکړي. ګورنر بېرته زموږ په جواب کې یو لیک را واستاوه چې په هغه کې یې د داسې جرګې استولو نه مننه ښکاره کړې وه. له دغه نه وروسته موږ د قومي جرګې غونډه وکړه او په هغه کې پرېکړه وشوه چې ځنګه چې دا د ژوند او مړینې مسئله وه او هېواد په لوی خطر کې و، نو که حکومت اجازه را کوي او که نه موږ باید دا جرګه قومي ساحو او اولسونو ته ورواستوو. د صوبې ګورنر په دې هکله له خپل سیاسي مشاور سره کتنه کړې وه او داسې فیصله یې کړې وه چې تر هغه پورې چې جرګه قومي سرحدونو ته ننوتلې نه وي، تر هغه پورې به دوی هېڅ عکس العمل ونه ښيي.

موږ وزیرو، مسودو، افریدو او باجوړ ته جرګې ولېږلې. هغه جرګه چې افریدو ته روانه وه، خپل منزل ته بې له ربړه ورسېدله، مګر هغه خدايي خدمتګاران چې د باجوړ جرګه یې جوړه کړې وه، له ډېرو

مشـکلاتو سـره مخـامخ شـول. د ملکنـۍ سیاسـي ایجنـټ د رڼـا زایـي خانـان د لیـارې پـه اوږدو کـې وظیفـه دار کـړي وو. کلـه چـې زمـونږ د جرګـې غـړي سـخاکوټ تـه ورسـېدل، د خانـانو لخـوا یـې مخـه ونیولـه شـوه او ورتـه وویـل شـول چـې بېرتـه پـه شـا وګرځـي، ځکـه چـې دوی بـه پـه هیڅ ډول اجازه ورنکړي چې د هغو کلیو او قریو ته ور داخل شي.

د جرګـې مشـر کمـدر خـان خانـانو تـه وویـل: «مـونږ خـدایي خدمتګاران یاستو او مـونږ دلتـه د دې لپـاره راغلـي یـو چـې هېـواد مـو ممکـن لـه ډېـرو کړکیچونـو او کشـالو سـره پـه نـږدې راتلـونکي وخـت کـې مخـامخ شـي. مـونږ غـواړو چـې لـه تاسـو سـره غونـډه او مشـوره وکـړو چـې پـه دې هکلـه بایـد څـه اقدام وشـي.» لـېکن خـان صـاحبانو د دوی دې غوښـتنې او بلنـې تـه کـوڼ غـوږ ور واړاوه او یـوازینی جـواب یـې (نـه !) ؤ. دا ځکـه چـې دوی د سیاسـي ایجنـټ لخـوا هلتـه استول شـوي وو ، نـو د دوی وفـاداري یـوازې پـه هغـه ډډه کولـه او بـس. بیـا کمـدرخان ورتـه وویـل چې کلـه چـې خـدایي خـدمتګار یـو ګـام پـه مـخ واخلي، بېرته پر هغه باندې شاته نه درومي.

ورو ورو شـور او زوږ جـوړ شـو او ډېـر خلـک سـره غونـډ شـول. خـان صـاحبانو غوښـتل چـې جرګـه پـه زور لـه خپلـو کلیـو او قریـو څخـه وباسـي، مګـر کلـه چـې ورڅرګنـده شوه چـې د اولـس زړه سـوی د خـدایي خـدمتګارانو پـه لـوري و او کـه چېـرې دوی د هغـوی پـر ضـد کـوم خنډونه اچول، نو لوی فساد او جګړه به ورڅخه جوړه شوې وای.

هغـه وو چـې مجبـور شـول چـې اجـازه ورکـړي، وروسـته خانـان زمـا لیـدنې تـه راغلـل او مـونږ د مینـې ورورولـۍ او هېـواد پـالنې پـه هکلـه اوږدې خبـرې وکـړې. خانـانو لـه مـا څخـه وغوښـتل چـې خـدایي خـدمتګارانو تـه لارښـوونه وکـړم چـې بـاجوړ تـه د ملکنـۍ لـه لیـارې لاړ نشـي او کومـه بلـه لیـاره د ځـان لپـاره پیـدا کـړي. هغـه وو چـې مـا کمـدر

خان ته یو لیک وروا ستاو او ورځخه مې وغوښتل چې د ملکنډ په سرک لاړ نشي او د اتمانخیلو له لیارې که څه هم اوږده وه لاړ شي.

نو موږ دا کار وکړ او د اګرې له لیارې اتمانخېلو ته لاړ. د لیارې په اوږدو کې د کاکا خېلو د قوم د میانو لخوا یې لار نیول شوې وه. کله چې خدایي خدمتګاران د میانو له یوه کلي څخه تېرېدل، د دې کلي ټول خلک را ووتل او بې له کوم یوه څرګند سبب څخه یې وربانديې حمله وکړه. خدایي خدمتګاران یې ونیول، په سرک یې را غوځار کړل او بې له زړه سوي یې ووهل، دوی په دې هیله وو چې ګوندې سیاسي ایجنټ به د دوی په دې باتوري خبر شوي وي چې خدایي خدمتګارانو ته یې څنګه سبق ورښودلی دی! ځینې بې خبره او ناپوهه خلک تل تر تله د وخت حکومتونو ته وفادار وو او دا وفاداري تر دومره اندازه پورې وه چې دوی به تر چترال پورې د برتانوي لښکرو ترمخ مارش پیل کړ او هرڅه به یې چې لاسته ورتلل لوټول به یې. کله چې جرګه په پای کې باجوړ ته ورسېده، په هغه ځای کې د استعمار ځینو وفادارو ډېر زیات خنډونه د دوی په مخکې واچول او داسې پروپېګنډې یې خپرې کړې چې کله چې سرخ پوشان «سره کمیسې» راورسېږي، نو څنګه چې ټول هندوان دي هر څوک یې چې مړه کاندي خدای به یې ښه عوضونه ورکړي!

یو ځل د باجوړ د قریې ځوانانو یوه عجیبه نظریه لرله، هغوی داسې فکر وکړ چې له خدایي خدمتګارانو څخه د هدف په شان ته کار واخلي، مګر مشرانو او سپین ږیرو یې دوی له دې کار څخه منع کړل، دوی وویل: «تاسو غم مه خورئ! دا سرخ پوشان هېڅ ځای ته نه رسېږي، آیا داسې نه ده؟ راځئ ورشو او ورځخه پوښتنه وکړو» دوی دېرې ته د خدایي خدمتګارانو د لیدلو لپاره ورغلل او له

هغـوی څخـه یـې پوښـتنه وکـړه چـې دوی څـوک وو او چېرتـه روان وو.
عبد الملک استاد چې د پښتنو لوی شاعر وو ولاړ شو او جواب یې ورکړ:

«مونږ ورونه یاستو، مونږ خدایي خدمتګاران یو، د خدای په خدمت کې، پاچا خان مونږ دلته راستولي یو چې تاسو ته ووایو چې زمونږ هېواد له ډېر لوی خطر سره مخامخ دی، دا خطر به د لوی سېلاو په شان ته وي، پاچا خان مونږ ته لارښوونه کړې، چې پښتانه وپوهوو، بېدار یې کړو او کله چې دا سېلاو و راورسېږي، مخکې له مخه تیاري ولري چې د هغه څپې یې لاهو نکړای شي».

د عبدالملک دې خبرو په خلکو باندې ښه اغېزه وکړه او سپین ږیري ځوانانو ته ډېر په غصه شول. په دې ټولو برسېره د ځینو کسانو تخریب په باجوړ کې د خدایي خدمتګارانو پر ضد لا پسې ډېر شدید شو او نوموړي واقعاً په دې ځای کې اغېزناک کار وکړای شو.

مګر چا دا کار نشو کولای چې د پښتنو فکر واړوي ځکه چې مونږ د پښتنو په منځ کې پوره ځای پیدا کړی و او پوهېدل چې آزادي څه ده او د خپلو ځانونو لپاره څه وکړي، دا هم اوس له امکان څخه لرې خبره وه چې اوس دوی څوک د اسلام په نوم وغولوي.

***

د پښتنو ترمنځ وېش

زما په زړګونو ملګري د هریپور په هزاره مرکزي جېل کې بندیان شوي وو. کله چې د هغوی یو ډېر شمېر ببړته خوشي شول او لږ شمېر یې لاپاته وو، زه یې هغه جېل ته واستولم. زمونږ څو تنه تر شدید کنترول او نظارت لاندې وو. ما له ځانه سره پرېکړه وکړه چې د دې په ځای چې ببکاره ناست یم باید څه کار وکړم، هغه وو چې له حکومت څخه مې غوښتنه وکړه چې د فیتو اوبدلو وظیفې ته مې واستوي. په هغه زمانه کې فیته اوبدونکو ته د پنځه ویشت فوټه اوبدلو په مقابل کې پنځه ویشت پیسې ورکول کېدلې.

زما ډېرو ملګرو له دې لیارې ډېرې پیسې وګټلې او سپما یې وکړه، مګر یوه یې هم دا سپما د ځان لپاره ونه لګوله، بلکې هره سپما یې زمونږ مرکز ته ولېږل شوه. او بل یو اځینی کار نه ؤ چې مونږ کاؤ. زمونږ د خدایي خدمتګارانو زیات شمېر چې په دې جېل کې وو، ببسواده وو او ما وکولای شول چې د دوی لپاره د لیک لوست زمینه برابره کړم. کله چې یې د بند موده پای ته ورسېده ډېر لږ شمېر یې ببسواده پاتې وو.

فکر کوم چې مناسبه به وي چې د اجنسیو په هکله څه ووایم. ما مخکې له مخه په دې هکله چې د پښتنو هېواد څنګه وېشل شوی، څه ناڅه ویلي دي- لومړی د انګرېز لخوا- اوس د پاکستان په توګه، مګر نه غواړم چې په دغه بې شرمانه وېش او د سیسه باندې ډېر وخت ضایع کړم. په ځای یې باید لږ څه د اجنسیو په هکله وویل شي.

د شمال لوېدیز صوبه سرحد هغه قریې چې د چلندویي اسامبلۍ لخوا په حقیقت کې د ګورنر لخوا اداره کېدې، د مسکونه قریو په نامه یادېدلې. د دغو قریو او آزادو قبایلو ترمنځ یوه ډالي سیمه (بفرزون) چې له ایجنسیو څخه عبارت ده پرته وه.

دوی د سیاسي ایجنټ ترمستقیمې اداري لاندې راځي. د دوی لپاره

قانون نشته- اصول نشته او د سیاسي ایجنټ د امر په مقابل کې مرافعه نشي غوښتلی.

د دغو ایجنسیو تور بخته او بدمرغه اولس بېسواده او ناپوهه ساتل شوي. دوی تر دومره حده پورې ځپل شوي او مظلومان کړی شوي دي، چې مړینه او ژوند یې د فرد په لاس دی. له بلې خوا دوی اجازه لري چې وسله او ټوپک له ځانونو سره وګرځوي. دوی داسې اجازه هم لري چې یو بل ووژني ! غلا وکړي ! او د ژوندانه تر پایه د یوه او بل د ښمنان وي ! ! نو په دې هکله دوی تل تر تله د سیاسي اجنټ تر ګوتې لاندې ساتل شوي- دوی په لوی خطر کې ژوند کوي او د ځان ساتنې قېمت د عزت النفس او بشري غرور تر پښو لاندې کولو ورته تمامېږي.

له دې ډالي سیمې ځخه منظور دا دی چې که چېرې د قبایلي سیمو لخوا په مسکونه قریو حمله وشي، نو لومړنی تاوان به د دې سیمې او سېدونکو ته متوجه وي. دا وګړي لکه د قبایلي سیمو په شانته آزاد نه دي- هغوی بېوزلي او ځپل شوي دي او د سیاسي اجنټ په زړه برابر ژوند او مړینه لري. دوی منظم قانون، اصول او محکمې لکه د نورو سیمو په شان ته نه لري. لومړی به انګرېزي لښکرې او ژاندارم پولیس په دې ځای کې ځای په ځای کړل شوي وو- او اوس یې پاکستاني پوځونو ځای نیولی دی. کله چې زه په جېل کې وم چرګې به مې ساتلې، هګۍ مې خرڅولې او عایدات مې د خدایي خدمتګارو مرکز ته لېږل.

ما به چرګانو ته دانه پخپله ورکوله. کله به چې ما د دانې ورکولو په وخت کې ورپسې نارې، نارې کړې ټولې به راټولې شوې، زما په سر- اوږو او زنګنونو به راپورته شوې او دانه به یې زما له لاسونو ټولوله.

یوه ورځ کرنیل سمیت چې عمومي پلټونکی ؤ ، د هریپور جېل ته راغی. دا هم هغه کرنیل سمیت ؤ چې په ۱۹۳۰ کال کې د هریپور بندیخانې سپرانډنټ ؤ او له بندیانو سره یې ډول ډول ظلمونه او ناوړه رویه کوله. مګر اوس یې طبیعت ګرځېدلی ؤ- خورا ښه انسان او له ما سره یې ډېره ښه

وضعه کوله. حقیقت خو دادی چې برتانویان ېخپله زړور او هېواد پالونکی کام دی، نور زړور او هېواد پالونکي خلک یې هم خوښېږي، کله چې کرنیل سمیت زه ولیدلم چې چرګو ته مې دانه ورکوله، نو له نورو ملګرو یې اجازه راواخیستله، غلی زما شاته راغی او نندارہ یې کوله، څه شېبه وروسته یې بیا وویل:

«ورځ په خیر !» کله چې ما پورته وکتل، ده بیا وویل: «په څه کار دې لاس پورې کړی دی؟»

ما ورته وویل: «په دې کې د بشر لپاره ډېر لوی درس پروت دی. ګوره ! چرګان په دې ښه پوهېږي چې په حقیقت کې زه د دوی دښمن یم، دانه ځکه ورکوم چې د حلالولو لپاره مزي (چاغ) شي. مګر څنګه چې دوی پر ما ګران دي، په ډېر ګرانښت دانه ورکوم او مینه ورسره کوم، نو وینې چې زما پر سر او اوږو بې له دې چې کومه وېره ورسره وي- ناست دي. آیا دا د بشر لپاره لوی درس ندی؟ کله چې مونږ کولای شو چې په مینه حیوانات (څلور بول) د ځان ملګري کولای شو، نو آیا دا امکان نه لري چې انسانان چې د خلقت تاج او اشرف المخلوقات دی، د ځان ملګري کړو؟ مستر سمیت عجیبه سړی ؤ، نوموړي به تل ترتله ویل که چېرې پاکستان جوړ شي، نو دی به یوه ورځ هم په هغه هېواد کې تېره نکړي او ربښتیا هم داسې وه، کله چې پاکستان جوړ شو، نوموړی په لومړني ګاډي (رېل) کې انګلستان ته لاړ.

په ۱۹۴۵ کال کې زمونږ وزیرانو فکر او پرېکړه وکړه چې باید زمونږ د پښتنو سیمه ځانته ېخپله وزارت ولري. که چېرې مونږ دا وزارت جوړ کړای شو، نو په نورو ګټو برسېره به یوه لویه ګټه دا وي چې زمونږ هغه سیاسي بندیان چې درې کاله یې په جېل کې تېر کړي دي له بند څخه به خلاص شي. یوه جرګه ګاندي ته واستول شوه چې هغه ته دا حقیقت بیان کړي چې ګوندې هغه حالت چې په هندوستان کې مخ پر وړاندې روان دي له هغه حالت سره ډېر توپیر لري، کوم چې د پښتنو په سیمه کې دی. ګاندي په جواب کې ورته وویل، ده د سیاسي بندیانو د خلاصولو له واقعیت سره

موافقه لرله او زياته يې کړه چې په دې هکله بايد له ده سره مشوره وکړی شي. هغه وو چې يو تن نماينده ما ته جېل ته راغی او په دې هکله چې ګاندي څه ويلي و ماته يې خبر راکړ او دا يې هم راته وويل چې انګرېزانو نه غوښتل چې ما له جېل څخه وباسي. که چېرې وکولای شي چې د پښتنو په سيمه کې يو وزارت جوړ کړې نو ټول خدايي خدمتګاران به له بند څخه خوشې کړای شي.

لېکن نوموړی (نماينده) ماته قناعت نشو راکولی، ما ورته وويل چې زمونږ د سياسي بنديانو په هکله چرت مه وهئ او زياته مې کړه چې زما په خيال دا سې يو وزارت چې پوره پياوړتوب ونه لري د دې په ځای چې ګټه ورسوي- تاواني به وي.

ما د وزارت له جوړولو سره موافقه نه لرله، بلکې په دې خيال وم چې که چېرته کوم ډول قونسل جوړ شي ښه به وي. په ۱۹۴۵ کال د مارچ په مياشت کې دا وزارت جوړ شو او ټول سياسي بنديان آزاد شول.

کله چې زه له جېل څخه خوشي شوم، نو سمدلاسه مې پخپل کار پيل وکړ او حکومت هم په ټول قدرت سره د خپلو د سيسو ماشين په کار واچاوه چې زما فعاليتونه شنډ کاندي. په حقيقت کې د اورنګزېب خان وزارت زمونږ لپاره په غير مستقيم ډول لوی کومک ؤ ځکه چې خلک ژر تر ژره وپوهېدل چې څومره دا وزارت د خلکو په خدمت کې ؤ او څومره خدايي خدمتګارانو د عامو اولسونو لپاره ګټې رسولې. اورنګ زېب د خلکو لپاره هېڅ ونکړل، نوموړي هغه څه کول چې د برتانويانو لخوا به ورته ويل کېدل او يا دا چې د ده په ځاني ګټه پورې يې اړه درلوده.

مګر وروسته کله چې په ځای يې ډاکترخان صاحب راغلو، نوموړي ترکومه پورې يې چې په واک او قدرت کې ؤ، تر هغه پورې يې د خلکو لپاره ګټې ورواړولې.

له ټولو غوره دا خبره ده چې دوی د برتانويانو د لاس آله نه وو، د دوی مينه او زړه سوی له خپلو خلکو او اولس سره وو.

ریفرنډم او انتخابات

ما د ۱۹۴۵ او ۱۹۴۶ کلونو له انتخاباتو سره موافقه نه لرله، ځکه ما خیال کاوو چې که چېرې مونږ په انتخاباتو کې بریالي هم شو، نو تر هغه پورې چې د خلکو په ګټه کار ونکړای شو، نو بې مانا شان ته ښکاریږي. غوره او د غور وړ خبره دا ده چې مونږ په انتخاباتو کې بریالیتوب د دې لپاره نه غوښتلو چې په خلکو حکومت او حاکمي وکړو، بلکې مونږ د خلکو لپاره خدمت کول غوښتل.

(له دې وروسته ټول سرخط) ما د کانګرس د چلندویي کمېټې او په کلکته کې د پارلماني بورډ په غونډو کې برخه واخیستله. له دې نه وروسته چې ما پر اوضاع او حالاتو ګاندي ته احوال ورکړ، ورته مې وویل ما نه غوښتل چې په انتخاباتو کې برخه واخلم. ګاندي له ما سره دا خبره ومنله. پارلماني بورډ هڅه وکړه چې زما نظر بدل کړي، مګر بریالي نشول. کله چې د چلندویي کېمټې غونډې پای ته ورسېدې- زه بېرته خپل کلي ته راستون شوم او په عادي ډول مې پخپل کار پیل وکړ. که څه هم ما په انتخاباتو کې برخه اخیستل نه غوښتل، مګر په کور کې بېکاره کېناستل هم راته درونډ عیب ښکاره کېده. ژر تر ژره پخپل کار کې پوره بوخت شوم او په صوبه کې مې په ګرځېدو پیل وکړ. دې کار ماته دا ښه فرصت راکړ چې د حکومت هغه ماشین چې زما پر ضد یې فعالیت کاؤ را څرګند شي. ماته څرګنده شوه چې حکومت په پېښور کې اسلامیه کالج او نور ښوونځي تړلي وو او له شاګردانو څخه غوښتنه شوې وه چې د مسلم لیګ لپاره د رایو په لاس ته راوړلو کې هڅه وکړي. ما برتانوي ښځې ولیدې چې د رایو په لاس راوړلو لپاره به کورونو ته رواني وې او په ډېره زرنګۍ به یې د خلکو له رواج سره سم د درناوي په حال کې ویل: «زه ستاسو د لیدلو لپاره راغلې یم، نو تاسو باید ماته ټکری (پړونی) راکړئ. او دا پړونی چې زه یې له تاسو څخه

غوارم، ستاسو رایه ده.»

د بېګم شهباز لور هم له څو نورو نجونو سره له پنجاب څخه راغلې وه. چې په دغه انتخاباتو کې برخه واخلي. یو ګڼ شمېر زده کوونکي د علیګړ مسلم پوهنتون ، د کلکتې له اسلامیه کالج، کارګر او د مسلم لیګ نور غړي د هندوستان له ډېرو سیمو څخه د پښتنو سیمو ته را استول شوي وو. حکومت او مسلم لیګ ځینې مذهبي مشران هم د دې انتخاباتو لپاره موظف کړي وو. کله چې ما ولیدل چې برتانویانو او د هغوی ښځو د مسلم لیګ په ګټه په ځومره مینه او جدیت سره کار کاوو ، نو ما هم له ځان سره پرېکړه وکړه چې په انتخاباتو کې برخه واخلم. اوس نو د انتخاباتو نېټې ته یوازې یوه میاشت پاتې وه. د ۱۹۴۶ کال د انتخاباتو غوره موضوع چې د متحد هندوستان وروستني عمومي انتخابات وو عبارت له: هندوستان یا پاکستان- هندو یا مسلمان، اسلام یا کفر او جومات یا کلیسا وو. د مسلم لیګ طرفدارانو له خلکو غوښتنه کوله چې:«آیا تاسې خپله رایه جومات ته ورکوئ او که کلیسا ته؟» پښتانه د هندوستان د نورو مسلمانانو برعکس له سیاست څخه خبر وو ، دوی په هر څه ښه خبر وو او هیچا د اسلام په نوم نشو غولولای. هغوی د اسلام په رښتینې مانا پوره خبر وو. هغوی دا خبره د نشنالستي جنبش په دوره کې درک کړې وه ، هغوی ته تر هر څه د هېواد مینه او خلکو خدمت درونه او پتمن ؤ. د هندوستان په هېڅ یوه بل ځای کې مسلمانانو پداسې نشنالستي جنبشونو کې برخه نه وه اخیستې. د رایو ګټلو ورځ راورسېدله، برتانویان ټول د مسلم لیګ د مرستې او د خدایي خدمتګارانو په شنډولو پسې را ووتل، مګر د خدای په مرسته مسلم لیګ مغلوب شو او مونږ په انتخاباتو کې په پوره اکثریت بریالي شوو. حکومت او د هغه ماشین هره هڅه او هر څه وکړل چې مونږ مغلوب کړي. مونږ دا خبره د حکومت له لوري ډېره ناروا وبلله او کله چې غونډه وکړه، په هغه کې داسې پرېکړه وشوه چې زمونږ لپاره د صدر جوړول تر دې شرایطو لاندې له امکان څخه لرې ؤ. مونږ له وزارت څخه د انکار کولو په ترڅ کې داسې

غوښتنه وکړه چې که چېرې له مونږ ځخه څوک د صدر جوړول غواړي، نو مونږ باید پوره واک ولرو چې هغو حکومتي افسرانو ته چې په انتخاباتو کې یې د قانون او اصول په خلاف زمونږ پر ضد فعالیت کړی سزا ورکړو.
ډاکتر خان صاحب زمونږ په دې پرېکړه خبر شو. دا خبر سردار پاټېل ته ولېږه ځکه چې د نوموړي په فکر مونږ باید خپل وزارت تشکیل کړی وای، سردار پاټېل صوبه سرحد ته مولانا ابوالکلام آزاد راواستاوه چې له مونږ سره د دې پرابلم د حل په لیاره کې مرسته وکړي. مونږ له مولانا آزاد سره په پېښور کې یوه غونډه وکړه او سوچه مو ورته وویل چې تر هغه پورې چې حکومت زمونږ غوښتنو ته غاړه کې نږدي، مونږ وزارت جوړول نه غواړو. وروسته مولانا ازاد دهلي ته لاړ او د وایسرا لخوا یې یو لیک چې ګونګ او مبهم شانته و-راوړ، په دې لیک کې لیکلي وو چې حکومت زمونږ له غوښتنو سره موافقه لري. له هغه نه وروسته مونږ له خپلو ملګرو سره لیدنه وکړه اود وزارت په جوړولو فیصله وشوه او داسې پرېکړه مو وکړه چې باید ټول واک له مرکزي کمېټې سره وي. د ۱۹۴۶ کال د جولای په میاشت کې زه او مولانا ازاد د خدایي خدمتګارانو او د سرحد لخوا د مرکزي اسامبلۍ غړیتوب ته وټاکل شو. د دې اسامبلۍ وظیفه دا وه چې د هندوستان لپاره اساسي قانون جوړ کړي. د صوبه سرحد څخه مونږ درې غړي وو چې له مولانا ازاد، ما او یوتن بل چې د هزاره ضلعې اوسېدونکی و- څخه عبارت وو. په دې ضلع کې مسلم لیګ ډېره هڅه وکړه او څوکۍ یې ګټلې وه. دا حقیقت چې مونږ په دې خبره برسېره چې حکومت د هندوستان مسلمانان او نور داسې ډېر په انتخاباتو کې زمونږ پر ضد وو او بیا هم مونږ پوره اکثریت ګټلی ؤ، یوه څرګنده مانا لري، هغه دا چې اولسونو او اکثریت زمونږ ملاتړ کاوه، نو هغه وو چې کله چې په ۱۹۴۷ کال کې مونږ په زور او ظلم بل ریفرنډم ته وتړل شو، څرګنده بې عدالتي وه او مونږ نه غوښتل چې داسې کار دې وشي. مونږ پرېکړه وکړه چې ددې په ضد اعتصاب وکړو ترڅو نړۍ په دې بې عدالتۍ چې له مونږ سره کېدله- خبره شي. دا چې بل

«نوی ریفرنډم» یوازې د ویسرای امر وي- نه ۀ بلکې دا انتخابات بې مانا ، نامناسبه متعصبانه او یو طرفه وو -که برتانویانو غوښتل چې دا به د هغوی لخوا مونږ ته خدای پاماني تحفه وي- مګر مونږ دا تحفه ونه منله. په هندوستان کې په هر ځای کې له هرې اسامبلې څخه پوښتنه وشوه چې ایا دوی غوښتل چې له پاکستان سره لاړ شي او که په هندوستان کې پاتې شي، مګر له صوبه سرحد څخه دا پوښتنه چا ونکړه او نه دا حق مونږ ته راکړ شو.
دا د ټول پښتون ټبر لپاره یو تعجیز و او مونږ به یې په هېڅ ډول او په هېڅ حالت کې ونه منو او له یاده به مو ولاړ نشي.
زه باید په دې خبره اعتراف وکړم چې حتی کانګرس هم په دې هکله چې مونږ ورڅخه هیله لرله کومه مرسته ونکړه او دا تریخ حقیقت به له ما سره تل تر تله پاتې وي.
هغه وو چې مونږ یې لاسونه او پښې تړلي د دښمن په لاس کې ورکړو !! د کانګرس چلندویې کمېټې لکه څنګه چې یې د اسلام په هکله زونږ پورته کړ، زمونږ لپاره یې غوږونه کاڼه اچولي وو. کله چې ګوپنیات باردولي د لارنس د پلان په اساس په ۱۹۴۲ کال کې د ګروپ بندۍ د مادې له منلو څخه غاړه وغړوله، نو د کانګرس چلندویې کمېټې د نوموړي د دریځ ملاتړ وکړ.
نو په دې حال کې او وروسته له دې څخه د دې پوښتنې ځای نه و پاته شوی چې ایا ما غوښتل چې په هندوستان کې پاته شم او یا دا چې پاکستان سره لاړ شو. کانګرس زمونږ لاسونه وتړل او د دښمن په ګوتو کې یې ورکړو، نو په دې ټولو خبرو برسېره بیا هم ما پداسې بې مانا خبره لکه (په کوم خوا لاړ شم) له ځان سر لرلې نو دا به ضروري زما د پښتنولۍ او پښتني رواج پر ضد وای. د پاکستان په مقابل کې مونږ دریځ تر دې څخه ډېر د توجه وړ ندی.
هم دا دلیل ۀ چې مونږ پخپله صوبه کې مسلم لیګ ته ماتې ورکړه او نور به په دې هکله سر خوږول بې ځایه وي.

کوم سوال او غوښتنه چې له ماسره موجوده وه هغه دا وه چې که چېرې څوک ریفرنډم غواړي، نو اساسي موضوع باید دا وي چې پښتونستان که پاکستان؟ مګر هېڅا زما خبرو ته غوږ ونه نیو او ریفرنډم په زور او ظلم راباندې ومنل شو. کله چې مونږ په دې ریفرنډم کې د برخې اخیستلو څخه غاړه وغړوله، نو د مسلم لیګ دغولونې، حرص او ځان غوښتنې لپاره لیار هواره وه او هر څه یې چې په وس کې وو په کار یې واچول. په دې ټولو برسېره بیا یې هم په سلو کې پنځوس رایې وګټلې چې دا فیصدي په هېڅ دلیل او هېڅکله د یوه اولس او یوه هېواد مقدرات نشي فیصله کولای. برتانویانو لکه څنګه چې د ژبې په سر د عدالت او بې طرفۍ دعوی کوله په رښا ورځ یې د پولیسو او پوځ قدرت په کار اچولی ؤ. دوی د رایو د ګټلو ځای ته هم پولیس ورلېږلي وو او د زیات شمېر خلکو لاسلیکونه چې نه یې غوښتل په رای ورکولو کې برخه واخلي په بې شرمۍ سره د رایو په پاڼو کې درج کړي وو. په ۱۹۵۸ کال کې کله چې زه د هریپور هزاره په مرکزي جېل کې وم، زما یوه تن بندي ملګري کرنیل بشیر د ریفرنډم په هکله دا سې کیسه راته وکړه. نوموړی په پوځ کې و او له خپل یونټ سره بنو ته نږدې په لتامبر کې ځای په ځای ؤ. د رایو د ګټلو په ورځ (نوموړي وویل) چې ده خپل یونټ درې ځله هغه ځای ته ورو ستلی و تر څو د پاکستان لپاره غلط او درواغ لاس لیکونه وکړي او غلطې رایې راجستر کړي. وروسته ده ته په استخباراتو کې یو لوی پوست ورکړ شوی و او په پای کې یې له کار کولو لاس ختلی و. هغه وو چې بیا د کوم جرم په هکله په دوه کاله جېل محکوم او تصادفي مونږ دواړه په یوه جېل کې وو. له دې کبله چې سرخ پوشانو او خدایي خدمتګارانو په ریفرنډم کې برخه نه وه اخیستلې هغه وو چې حکومت، مسلم لیګ او نورو پالندویانو یې د خدایي خدمتګارانو په نوم په زرګونو رایې د پاکستان په ملاتړ ورکړې وې. حتی د خان امیر محمد خان نوم هم په دروغو او جعل کارۍ سره را جستر شوی ؤ.

د کابينې ماموريت

مسلم ليګ د هندوستان د اساسي قانون د جوړولو له اسامبلې سره برخه وانه خيستله. ما دا خبره د مسلم ليګ له مسلمانو غړو سره په څو ځله مشوره وکړه او ورڅخه مې وغوښتل چې د دې لپاره چې هندوستان يو رښتينی ديموکراتيکي جمهوريت شي، نو بايد دوی له دې کار کولو څخه ډډه ونکړي. «که چېرې هندوانو له دې سره موافقه کړې وای، نو ما به خپله صوبه د فدراسيون په ډول له دوی سره ګډه کړې وای او که هغوی نه منلی، نو مونږ به له فدراسيون څخه وتلي وای. او زه اوس نو په دې هڅه کې وای چې له فدراسيون څخه وځم او ځانګړی دولت به جوړ کړی شي» مګر مسلمانان دومره اغوا شوي وو چې هېڅ څه او هېڅا ته يې غوږ نه ايښودلو. هغوی تل داسې جواب وايه: «ته هندو شوی يې !» په دې وخت کې د لارد پينيک لارنس تر مشرۍ لاندې يوه جرګه له لندن څخه راورسېده.

زه د هندوستان لخوا ددې جرګې غړی وم چې له دې جرګې سره خبرې وکړم. مونږ څلور تنه د کانګرس غړي وو چې له مولانا ابوالکلام آزاد - جواهر لال نهرو - سردار پاټل او زما څخه عبارت وو. د مسلم ليګ لخوا هم څلور غړي وو: جناح - لياقت علي - نواب اسماعيل او عبدالرب نشتر. مونږ په سيمله کې خپل کنفرانس پيل کړ. کله چې مونږ په دوېمه ورځ د غونډې اجنډا پيل کوله، ومو ويل چې تر ټولو لومړی غوره خبره داده چې ايا برتانيه غواړي چې هندوستان ته آزادي ورکړي او خپل پوځ وباسي او که نه؟ مونږ وويل: «مونږ نه غواړو چې په نورو خبرو خپل وخت ضايع کړو» «او اصلي خبره مو له ياده لاړه شي» هغه وو چې په راتلونکې غونډه کې جواهر لال نهرو همدا دوه پوښتنې وکړې:

وايسرای - لارد وافل - نهرو ته وويل. «مونږ په رښتيا غواړو چې له هندوستان څخه لاړ شو، مګر هندوستان چا ته خوشې کړو؟ ايا تاسو دا پرېکړه کړې ده؟ جواهر لال نهرو جواب ورکړ: «کولای شئ چې تاسو يې که

غوارئ مسلم لیګ ته يې خوشي کړئ، خو غوره دا ده چې تاسو ووځئ». دې خبرې پر جناح هم اغېزه وکړه او ويې ويل: «ډېر ښه ! دا به مونږ او تاسو بيا فيصله کړو» هغه وو چې غونډه وځنډول شوه. جناح صاحب او جواهرلال نهرو بلې کوټې ته لاړل. دوه ساعته وروسته دواړه راغلل. دوی پرېکړه کړې وه چې يو درې کسيزه کمېټه بايد جوړه شي چې غړي به يې يو تن له کانګرس څخه، بل له مسلم ليګ څخه او درېيم به داسې څوک وي چې دواړه خواوې يې ومنلی شي- ټاکل کېږي. هره فيصله چې زمونږ په اکثريت وشي د منلو وړ به وي او که چېرې کوم اختلاف پيدا شي، نو د دې درې کسيزې کمېټې پرېکړه به وروستۍ وي. مونږ ته دوه ورځې را کړل شوې چې دا کمېټه وټاکو. په درېيمه ورځ کله چې مونږ غونډه وکړه لارډ پتيک لارنس چې خورا د ښه خوی خاوند انګرېز و، د جناح څخه وپوښتل چې څه فيصله يې کړې وه، نوموړي له ټول وضعيت او داسې پېښې څخه انکار وکړ. ما نشتر صاحب ته اشاره وکړه چې زما خوا ته راشي او ورڅخه مې وغوښتل چې له جناح صاحب څخه هيله وکړي چې اوس هرڅه ويجاړ او خراب نکړي. څنګه چې ګاندي زما د کانګرس ملګرو ته زما تر مخه ويلي وو چې مسلمانانو ته به هرڅه دوی وغواړي ورکړل شي په دې شرط که د دوی غوښتنې اکثريت وي. نشتر صاحب لاړ او د جناح د څوکۍ شاته ودرېد، مګر هغه ځان پوه نکړ او بې اعتنا يې پرېښود. نشتر صاحب هلته څو دقيقې ولاړ و او وروسته بېرته پخپله څوکۍ کېناست. په پای کې هر څه ويجاړ شو. په حقيقت کې برتانويانو هېڅ وخت نه غوښتل چې د مسلمانانو او هندوانو ترمنځ دې روغه او سوله جاري وي او دا يې عزم کړی و چې هېواد ووېشي. کله چې دا ورڅرګنده شوه چې د کانګرس او مسلم ليګ ترمنځ پرېکړه له امکان څخه لرې وه نو کابينې پخپله فيصله وکړه. کله چې يې خپل پلانونه اعلام کړل نو جرګه بېرته لندن ته ستنه شوه. وايسرای يو منځنی حکومت جوړ کړ. د برتانيې حکومت اعلام وکړ چې برتانيه به په شپږ مياشتو کې له هندوستان څخه ووځي.

سرحدونو ته د جواهر لال تګ

ځنګه چې په مفکورو کې توپير موجود و، نو کانګرس د موقتي حکومت په جوړولو کې له مداخلې څخه ډډه وکړه، مسلم ليګ پر ېکړه وکړه چې دوی به دا ډول موقتي حکومت جوړ کړي، مګر هغوی ته د وايسرای لخوا اجازه ورنکړل شوه. په پای کې کانګرس حاضر شو چې دا ډول حکومت جوړ کړي.
کله چې حکومت جوړ شو، نو ما جواهر لال ته وويل چې په شمالي صوبه سرحد کې په ميليونونو روپۍ لګېدلې او مصرف شوې دي، مګر اولس ته له دغو ټولو غټو لګښتونو څخه هېڅ ګټه هم نه ده رسېدلې. ټولې پيسې برتانويانو، خانانو، ملکانو او د هغوی خدمت ګارانو حيف و ميل کړې وې. «اوس واک زمونږ پخپل لاس کې دی». ما جواهرلال ته وويل «نو ولې ته پخپله هلته نه ځې، چې د قومونو او اولسونو ژوند پخپلو سترګو وګورې؟ راشه او له خلکو سره وګوره. خلک ډېر بېوزلي او ځپل شوي دي، مګر باور لرم چې په هغوی به دې مينه راشي. هغوی د لوږو او وچو غرونو په منځ کې ژوند کوي او د ځمکې پر مخ کومې شتمنۍ هم نه لري. که چېرته کوم شی، که څه هم ډېر کوچنی وي، دوی ته ورکړ شي چې ژوند يې لږ شان ته سيخ شي، که چېرې د دوی د ماشومانو لپاره ښوونځي جوړ کړل شي، نو له دوی سره به نوې هيلې او اميدونه راپيدا شي او ټولې هغه پېښې چې وار په وار راپيدا کېږي له منځه به لاړې شي». جواهر لال زما دا خبره ومنله او وعده يې وکړه چې ژر تر ژره به قبايلي سيمو ته سفر وکړي او وبه ګوري چې قبايلي سيمو ته څه کېدای شي. مګر هغه وخت چې دی سفر ته تيار شو د وايسرای لخوا اجازه ورنکړل شوه. جواهرلال وايسرای ته وويل چې «اوس ما عزم کړی، زه بايد لاړ شم.» وايسرای ته څرګنده شوه چې جواهرلال ته که اجازه ورکړي او که نه، خپله خبره به تر سره کړي او لاړ به شي، نو هغه ؤ چې په دې هکله يې نور څه ونه ويل. مګر د

صوبه سرحد ګورنر سر اولف کیرو ته یې لار ښوونه وکړه چې حقیقت ته یې متوجه دی. نوموړي ګورنر د خدايي خدمتګارانو لوړه (قسم) خوړلی دښمن ؤ او د مسلم لیګ نږدې ملګری ؤ. نوموړی ډهلي ته لاړ او هلته یې له جواهرلال سره درې ورځې تېرې کړې. هغه یې وکړه چې له خپل تصمیم څخه یې واړوي، مګر د نوموړي پرېکړه رښتینې او وروستۍ وه. کله چې سر اولف کیرو له ډهلي څخه بېرته راستون شو، ټولو سیاسي اجنټانو ته یې ښوونه وکړه چې په کومه اندازه یې چې له وسه کېږي باید د نهرو په مقابل کې خنډونه را پیدا کړي. کله چې نهرو راورسېد نو مونږ په قبایلي سیمو کې په ګرځېدلو پیل وکړ. مونږ د لیارې په اوږدو کې له بې شمېره مشکلاتو سره مخامخ شو او ثرګنده پوهېدلو چې دا ټول د ګورنر کارونه وو. مونږ لومړی وزیرستان ته لاړو. په هغه ځای کې ټول سیاسي اجنټان برتانویان وو. هغوی ډېر مودبه او په ډېره ښکلې رویه یې مونږ په مقابل کې ډول ډول خنډونه او مشکلات ایجاد کړل. هغوی حتی زمونږ پر ضد وسله ییز اعتصابونه برابر کړل.

کله چې مونږ د میرانشاه جرګې ته لاړو، ما غوښتل چې خبرې وکړم مګر ټوله جرګه ولاړه شوه او په یوه خوله یې نارې وهلې چې «مونږ د هندو حکومت نه غواړو».

کله چې ازمک ته ورسېدو هلته هم داسې پېښه وشوه. وروسته کله چې وانا ته لاړو هلته دا کار بیا تکرار شو. هغه وخت چې بېرته میرانشاه ته را وګرځېدو او له سیاسي اجنټانو او اوسېدونکو سره مو وکتل، نو د خبرو په ترڅ کې مو ور څخه پوښتنه وکړه چې هغه په میلیونونو روپۍ، چې په قبایلو کې لګېدلې وې، خلکو ته یې څه ګټه اړولې وه؟ هېڅ جواب رانکړای شو. ما وویل چې دوی د پښتنو لپاره ډېر کارونه کړي دي!. برتانوي افسر په دې خبره خوښ غوندې شو.

کله چې مونږ ډوډۍ خوړلو ته کېناستلو یوه ځوان برتانوي افسر چې د وانا و ماته وویل: ښه! نو ته فکر کوې چې مونږ د دې هېواد لپاره هېڅ نه دي کړي! ما جواب ورکړ، چې: « ستا له خبرې سره سم! تاسو هېڅ نه دي کړي.

که چېرې تاسو کوم ښه او کومه ګټه رسولې وي، نو مهرباني وکړه او را وېې ښیه، چې څه؟ او چېرته؟».
له میرانشاه څخه ټانک ته لاړو او له هغه ځایه مو جندولي ته ځان ورساوه. د هغه ځای سیاسي اجنټ یو هندو ؤ چې دیوان شیو سرانلال نومېده. د دې ځای خلکو زمونږ ډېر تود هر کلی وکړ او پسه یې راته حلال کړ. مونږ له هغوی سره اوږدې خبرې وکړې او هرڅه مو چې ویل د دوی لخوا ومنل شو. جندولي ته د سړک په اوږدو کې په هر ځای کې خلک د سړک غاړې ته راوتلي وو او مونږ ته یې ښه راغلاست وایه. له جندولي څخه بېرته پېښور ته لاړو. په دا بله ورځ خیبر ته لاړو. د دې ځای سیاسي اجنټ یو مسلمان ؤ چې صاحبزاده خورشید نومېده. کله چې جمرود ته ورسېدو و مولیدل چې یوه ډله افریدي چې له مونږ څخه لرې ناست وو، خپل بوټونه وویستل او د توهین په توګه یې زمونږ په ضد ښورول. مونږ تر تورخم پورې ورسېدو. هلته مو چای وخوړ او له هغه ځای نه لنډي کوتل ته تېر شو چې هلته ډله ډله خلک د سړک په غاړو ناست وو. څنګه یې چې مونږ ولیدلو په تیږو ویشتلو یې پیل وکړ. د سیاسي اجنټ موټر مخته ؤ. موټر یې ودراوه او د باندې ووت.
وسله والو محافظینو په خلکو باندې څو ډزې وکړې او خلک شا ته لاړل. زمونږ پر موټر هم د تیږو څو وارونه وشول که څه هم د موټر کړکۍ ماتې شوې، مګر څوک ژوبل نشول. یواځینی څوک چې زمونږ له منځه ژوبل شو، یو انګرېز ، چې له موټر څخه چې کوز شو او عکسونه یې اخیستل، نوموړی په تیږو ولګېد. سبا ورځې ته د ملکنډ اجنسۍ ته ورسېدو.
مونږ خبر شوي وو چې د ملکنډ د اجنسۍ سیاسي اجنټ پېښور ته تللی ؤ چې ګورنر ووېني. نوموړی اجنټ چې شیخ محبوب علي نومېده، ډېر بخیل او بېرحمه انسان ؤ. نوموړي زمونږ خلک په روحي ناروغیو اخته کړي وو او د ډېرو ستونزو مسوول ؤ. دا هغه محبوب علي و چې په کابل کې د برتانیې د سفیر دیوید همفري په خدمت کې و او د دې لپاره چې امان الله خان د

افغانستان له پاچاهۍ وغورځوي، پخپل ځان يې ډول ډول نوموني اېښوولي وو. بريالی شو هغه وو چې امان الله خان لاړ او په ځای يې د سقاو زوی راغی. اوس بيا پخپل وار باندې يې زمونږ په تګلاره کې په څو ډوله خنډونه را پيدا کړي وو. د هغو پېښو او خنډونو له منځه يوه هم د ملکنډ پېښه وه. يو انسان ممکن دومره کبر اوغرور پيدا کړي، چې کله کله ور څخه خپل خدای او خپل ځان هېر شي او فکر کوي هرڅه چې وکړي پروا نه لري ! مګر د خدای قهر هم ځينې وخت بې له دې چې څوک پوه شي، په ځمکه پاخه او کلک ويشتل کوي. هر څوک په دې خبر دي چې يو وخت د محبوب علي بنګله څنګه په شان اوغرور ولاړه وه، مګر نن د سپېرو خاورو ثلی دی. نوموړی د خپل ژوند په وروستيو ګړيو کې له دومره ربړونو سره مخامخ شو او داسې څه ور باندې تېر شول چې حتی ډېر سخت زړونه به هم د ده په حال ژړا وکړي. نوموړي يوه مېرمن او دوه لونې لرلې. يوه لور يې د ده په کور کې د ده د مخه د ده خوريي ووژله. هغه بله لور يې هم مړه شوه. مېرمن يې وتښتېدله او له ځانه سره يې د ده ټوله شتمني يوړله. نن حتی د ده نوم هم د چا په زړه ندی. له ده څخه نه اولاد پاته شوی او نه ښه نوم. پخپله به هم د لوی خدای حضور ته چې د اعمالو شمېرندوی دی. په تور مخ د جواب ورکولو لپاره وړاندې کېږي.

دا محبوب علي و چې د ملکنډ سياسي اجنټ کار يې پر غاړه و. ما له جواهر لال څخه پوښتنه وکړه چې ايا ملکنډ ته د تللو عزم لرې او که نه؟ ده په جواب کې وويل: چې مونږ بايد پخپلو اساساتو منګولې ولګوو ! په وزيرستان کې له مونږ سره پوځي محافظان وو، مګر په خيبر کې پوليس زمونږ ملګري شول. ما له ډاکتر خان صاحب څخه غوښتنه وکړه چې مونږ ته پوځي محافظان راکړي چې ملکنډ ته لاړ شو. دا مې هم ورپسې زياته کړه چې که چېرې دی دا کار نه شي کولای، نو زه به يې پخپله له خدايي خدمتګارانو څخه تياری ونيسم. دا مې ورته وويل چې يوازې دی د پوليسو محافظان نه مني. نوموړي ماته اطمينان راکړ چې دی به بې له شکه

پوځي محافظان زمونږ د بدرګې لپاره تيار کاندي. مګر هغه وخت چې رزالپور ته را ورسېدلو، څرګنده شوه چې زمونږ د بدرګې لپاره يوازې پوليس تيار ناست وو. زه رښتيا هم چې ډېر په غصه شوم او غوښتل مې چې هغوی سمدلاسه پخپل ځای خوشې کړم، مګر څنګه چې ما له ځان سره فکر وکړ، نو دا ځل مې داسې کړنه په ځای ونه بلله ځکه چې جواهر لال زما په غوښتنه راغلی و او که چېرې ما اوس پرځای پرېښوولی وای، نو بې خونده غوندې ښکاره کېدله. مونږ ملکنډ ته لږ څه له پلان کړل شوي وخت څخه ترمخ ورسېدلو، هغه وو چې څوک زمونږ د ليدلو لپاره مخې ته نه وو راوتلي. کله چې مونږ په کلي کې وو او په چای څښلو ناست وو، د باندې مو ځينې نارې واورېدلې او له ځان سره وپوهېدلو چې د شيخ خلک رارسېدلي و. دوی سم پخپل وخت را ورسېدل، مګر مونږ له وخت څخه لږ څه د مخه هلته ورغلي وو.

د ملکنډ په اجنسۍ کې خدايي خدمتګاران هم وو. راحت خان چې د خدايي خدمتګارانو پياوړی مشر و، ماښام زما ليدلو ته راغی او ويې ويل چې شيخ محبوب علي نور ډېر خپل اولس را غوښتی و او مونږ بايد چې متوجه ياستو. مونږ شپه په ملکنډ کې تېره کړه. شيخ به تل تر تله د ډاکتر خان صاحب تر سر وړی تړلې او له بده مرغه د ډاکتر لوی ضعف هم دا و چې د دا ډول باتو مقاومت يې نه درلود. کله چې سهار شو اوزمونږ د روانېدو ګړۍ را ورسېدله، يو تن خدايي خدمتګار راغی او مونږ ته يې وويل، چې ډېرو خلکو د سړک غاړې څارلې او طبعاً دوی بد قصد درلود او بايد مونږ د دې مخنيوی وکړو. ما ډاکتر څنګ ته کړ او دا کيسه مې ورته وکړه. ډاکتر دا خبره شيخ ته وکړه چې هغه يې په ځواب کې وويل: «ايا زه تاته د پلار په سترګه نه ګورم؟ آيا زه پښتون نه يم؟ آيا ته داسې فکر کوې چې زه دومره منافق يم چې ستا پر ضد داسې کار وکړم؟» ډاکتر صاحب د شيخ په غوړه مالۍ باور وکړ او ويې ويل: «راشئ ! راځئ چې و خوځېږو» بې له دې چې حتی د پوليسو د بدرګې انتظار وکاږي ووت او مونږ يې هم په شا پسې

روان شو. شیخ ترمخ روان و. د جواهر لال لپاره څو تنه انګرېزان په دروازه کې ولاړ وو. مونږ موټر ورته ودراوه، تر څو هغوی له نهرو سره روغبړ وکړي. په دې وخت کې شیخ په کومه چوله کې ځان ایستلی و. کله چې مونږ له دروازې نه ووتلو اوله برتانویانو څخه تېر شولو-نو خلکو چې د باندې ولاړ وو، په تیږو ویشتلو پیل وکړ. دوی د سړک په بر (عرض) باندې یوه لارۍ موټر درولی و او زمونږ لیار یې تړلې وه. یوه ډبره زما په شا ولګېده او نږدې وو چې ضعف مې کړی وای. یو جمه دار چې له مونږ سره یې سفر کاوه او مخ ته ناست و د ډبرو مخه یې نیولې وه. د ډاکتر خان سترګې د هغه په توپانچې ولګیدې، توپانچه یې واخیستله او د موټر له کړکۍ څخه یې د خلکو په لور ونیوله او چغې یې وهلې:
«شاته لاړ شئ ! او که نه ولم مو». کله چې خلکو توپانچه ولیدله په شا یې منډه واخیستله، بیا ډاکترخان صاحب ډرایور ته وویل چې لارۍ له مخې نه لرې کړي، ډرایور ووېرېدو او لارۍ یې څنګ ته کړه.
مونږ هم اوږد اسویلی وکیښ اوروان شولو، خلکو هغه شېبه چې مونږ له کلا څخه ووتلو راباندې د ډبرو باران پیل کړ او انګرېزانو دا هر څه چې پېښ شول پخپلو سترګو یې ولیدل، مګر بیا هم له نورو سره د مرستې په هکله یې کوم کوچنی اقدام ونکړ.او دا په ټول هغه حقیقت برسېره وه چې له مونږ سره نهرو چې په کابینه کې د باندنیو چارو وزیر او شمالي صوبه سرحد صدر ډاکتر خان صاحب را سره یو ځای وو بیا هم انګرېزان داسې بې اعتنا پاتې شول. کله چې د ملکنډ له غونډۍ څخه ښکته کېدلو، مجبور شو چې موټر ودروو ځکه چې کړکۍ ماتې وې او مونږ هم ټول ژوبل شوي وو. کله چې له موټر څخه ښکته شو ومو لیدل چې زمونږ پوځي بدرګه زمونږ خواته راروانه وه را ورسېدله. مستر کرتیس چې د مردان د سیمې د کمشنر مرستیال و-د دې ټولې مشر و، ده ته حکومت لارښوونه کړې وه چې د دې بدرګې په هکله زمونږ ساتنه وکړي. نوموړی زمونږ خواته را نږدې شو او له دې نه چې ځنډېدلی وو، په عذر او ښښنه غوښتلو یې پیل وکړ، مګر مونږ

ښه پوهېدلو چې دا د ده او شیخ محبوب علي ترمنځ یوه جوړه شوې دسیسه او توطیه وه. مخکې له دې نه چې مونږ سفر پیل کړو، ډاکټر خان صاحب ته مې وویل چې یوه لارې باید زمونږ مخته وي او یوه مو هم شاته وي. هر کله چې ووینئ چې خلک د سړک غاړې ته را غونډ ېږي، مخکې لارې باید ودرېږي او خلکو ته ووایي چې لرې شي. که چېرې یې نه منله، نو محافظان باید له خپلو (ډنډو) څخه کار واخلي. که چېرې دا کار هم بې اغېزې پاتې شو، نو د وروستنۍ لارۍ محافظان باید څو هوایي ډزې وکړي. کله چې له ملکنډ څخه ښکته شو، درګۍ ته ورسېدو، هلته مو هم خلک ولیدل چې را غونډ شول او زمونږ لور ته یې په ډېرو ویشتلو پیل وکړ. یوه ډېره د جواهر لال نهرو په خوا را وویشتل شوه مګر ما لاس له کړکۍ څخه ویوست او د هغې تګلاره مې بدله کړه، مګر زما خپل لاس ژوبل شو. یوه تن د چټلیو لوښی راوویشت، په ما او نهرو ونه لګېد مګر د ډاکټرخان صاحب جامې یې بې لمانځې کړې.
په پای کې مونږ په ډېرو مشکلاتو پېښور ته ورسېدو. رښتیا خبره خو دا ده چې دا ټول ربړونه د ډاکټر خان صاحب ګناه وه. که چېرې یې مونږ پرېښودلي وای چې د خپل ځان چاره پخپله وکړو، نو مونږ به خامخا د بدرګې په هکله دومره تیاری نیولی وای چې ضروري و. په سبا ورځ مونږ پخپل مرکز کې غونډه وکړه، لېکن دا ځل مونږ مخکې له مخه تیاری نیولی وو او د حکومت په پلان، تخریب او نورو خنډونو برسېره بیا هم څوک دومره زړور نشول چې راشي او زمونږ غونډه ماته کړي. وروسته مونږ ډاکټرخان صاحب ته خبر ورکړ چې مونږ پخپله تیاری نیولی و، د ده او یا د حکومت بدرګې ته حاجت نشته. کله چې هرڅه تیار شوي و، زه له جواهرلال سره ناست وم چې خبر راغی چې څو برتانویان د ډاکټر خان صاحب بنګلې ته ورغلي او د بدرګې د تیارولو په هڅه کې دي. هغه شېبه ډاکترخان صاحب پخپله راورسېد، ما ورته وویل چې برتانوي محافظان رخصت کاندي ځکه چې زمونږ په کار نه وو. ډاکتر خان صاحب وویل: چې «پرېږده دوی دې هم

راځي» څه پروا لري، مګر ما دا خبره و نه منله او بیا مې ورته وویل چې زمونږ په کار نه دي.
زه پخپله د باندې لاړم او برتانویانو ته مې وویل هغه وخت چې زمونږ ستاسو بدرګه په کار وه هلته تاسو هیڅ ونکړل، نن زمونږ تاسو او یا ستاسو بدرګې ته ضرورت نه لرو. مونږ پخپله باندې د ځان تیاری نیولی. مهرباني وکړئ، پرې مونږدئ او په مونږ پسې مه راځئ» هغه وو چې برتانویان د ملا ګوري لیدلو ته ورغلل او له هغه سره یې توطیه جوړه کړه. ملاګوري د مکې شریف د پیر صاحب مرید و. توطیه دا ډول وه چې پر مونږ له پېښور څخه څوارلس میله د باندې باید حمله وشي.
د دې حملې نښه کړې نقطه هم هغه ځای و کوم چې خام سړک د چارسدې له پاخه سړک سره یو ځای شوی و.
مګر مونږ د داسې احتمالي پېښو تیاری نیولی و. مسلم لیګیانو هڅه کوله چې څه خنډونه رابرسېره کړي خو دومره زړورتوب یې نه درلود. له پېښور څخه په سر دریاب کې زمونږ تر مرکز پورې د سړک دواړه غاړې پر خدایي خدمتګارانو چې سره یونیفورمونه یې لرل-ډکې وې. د کلیو خلک چې د ملکنډ د پېښې په هکله خبر شوي وو هم له وسلو سره راغلي وو. هغوی د (سور جامو) خدایي خدمتګارانو شاته ولاړ وو.
له خدایي خدمتګارانو سره وسله نه وه ځکه چې هغوی پر عدم تشدد عقیده درلوده. یو څه شمېر د مسلم لیګ غړي راغلل چې اله ګوله جوړه کړي، مګر کله چې یې وسله وال کلیوال ولیدل بېرته په شا وتښتېدل.
د مرکز غونډې ته په زرګونو خلک راغلل. خدایي خدمتګارانو خورا ښه تیاری نیولی وو. دا ټول ګڼ خلک په ځای وو او د غونډې نتیجه رښتینی بریالیتوب و. جواهر لال ته د خدایي خدمتګارانو په نمایندګۍ ښه راغلی وویل شو. نوموړي هم په جواب کې خبرې او وینا وکړه. ما هم خبرې وکړې. کله چې غونډه پای ته ورسېده، په دا بله ورځ مونږ بېرته پېښور ته لاړو او له هغه ځای څخه جواهر لال نهرو بېرته ډهلي ته ستون شو.

عدم تشدد

هغه وخت چې زه په ۱۹۴۵ کال کې له جېل څخه ووتلم، ډېر ناروغ وم. زه چې په جېل کې یم-تل ناروغه کېږم. ګاندي هغه وخت په بمبۍ کې و او ماته یې ولیکل چې زه هم د څو ورځو لپاره هلته لاړ شم.
هر وخت به چې زه بمبۍ او یا سیوا ګرام ته تلم، نو خامخا به مې څه ناڅه یوه شپه له دیوداس ګاندي سره تېروله. د دیوداس مېرمن تل تر تله مېلمه پاله او مهربانه ښځه وه او له دوی سره ماته هېڅکله ځان د مېلمه په څېر نه ښکاره کېده. زه بمبۍ ته لاړم. ګاندي د برلاس له کورنۍ سره او سېده او هغوی زه مېلمه کړم. کله چې مونږ یوه ورځ خبرې کولې، د عدم تشدد موضوع راپورته شوه او ما ګاندي ته وویل: «ګاندي ستا او س ډېر وخت وشو چې په هندوستان کې د عدم تشدد لارښوونه کوې، مګر ما پښتنو ته په دې هکله لارښوونه ډېره وروسته پیل کړې وه. بیا هم داسې څرګند ېږي چې د عدم تشدد تیوري پر پښتنو ډېر تاثیر کړی او له هندوستانیانو څخه یې ژر دا زده کړه کړې ده. یوازې دې ته ځیر شه چې ۱۹۴۲ کال په جګړه کې په هندوستان کې څومره شدت روان و، مګر په شمالي صوبه سرحد کې پښتنو که څه هم برتانویانو وربانديې ډول ډول ظلمونه کول او د تشدد او تېري قدرت هم ورسره و، مګر دا کار یې ونکړ. د دې جواب به څه وي؟
ګاندي جواب راکړ: عدم تشدد د بې غیرتانو کار ندی. دا د زړورو او پیاوړو خلکو لپاره دی. پښتانه له هندوانو څخه ډېر زړور او پیاوړي دي او همدا سبب دی چې پښتنو له تېري او شدت څخه پرهېز وکړ.» هر وخت چې زه په سیوا ګرام او یا بل کوم ځای کې په عبادت بوخت یم، تر ټولو لومړی زه قران مجید قرائت کوم. په سیوا ګرام کې یو جاپاني تل تر تله د خپل بودایي کتاب په لوستلو بوخت و. له هغه وروسته به د هندوانو د عبادت کولو وخت راورسېد.

ګاندي د ټولو مذهبونو درناوی کاوه او ورته یې په یوه سترګه کتل. ده په دې عقیده درلوده چې د ټولو مذهبونو بنسټ په یوه حقیقت ولاړ و. زما پخپله هم دا ټینګه عقیده ده.
ما قرآن مجید او بګوات ګیت دواړه لوستلي دي، هغه وخت چې زه د ډېره غازي خان په جېل کې وم، زما سیکانو ملګرو به تل ترتله راته ګروګرانت لوست. ما د بودايي دین له زده کړې سره هم مینه لرله؛ دا ځکه چې زمونږ اولس مخکې له دې نه چې اسلام راوړي، بودايي مذهبه وو. مګر زما هیڅ نه په زړه کېږي چې په بودایېزم کې ما داسې کتاب پیدا کړی وي چې ورباندې وپوهېږم. زه د انجیل له لوستلو سره هغه وخت بلد شوم، کله چې په میسیون ښوونځي کې وم او په جېل کې به مې ډېر وخت لوستلو. ما د فارسیانو مذهب په لوست کې هم ډېره هڅه وکړه. ځکه چې دا د زورا ستر له لوستو څخه چې په بلخ کې زېږېدلی و عبارت و، مګر بیا باید ووایم چې تر اوسه پورې مې د نوموړي په هکله کوم ادبیات پیدا نکړل. ما له خورشید بین او ځینو نورو فارسي ملګرو څخه غوښتي دي چې د زور استر د ژوندانه په هکله کوم کتاب ماته را واستوي مګر تر اوسه یې کوم احوال را څرګند شوی ندی. زما مذهب سوله، رښتیا، د خدای او د هغه د مخلوق خدمت دی. هر مذهب چې نړۍ ته را غلی له ځان سره یې د سولې او وروزګلوۍ پیغام راوړی. نو هغه څوک چې د همنوعانو ګټې د ځان نه بولي، هغه څوک چې زړونه یې له سولې او مینې څخه تش دي. هغه څوک چې په زړونو یې د نفرت او بدبینۍ پردې پرتې دي، هغوی د مذهب په اصلي مانا نه پوهېږي.

***

کسات په کسات باندې

هغه اعتصابونه او ګډوډۍ چې په ۱۹۴۶ کال کې په هندوستان کې وشول. په رښتیا چې د مسلم لیګ د لمسوونو نتیجه وه. دا خبره باید ومنم چې په لومړي ځل ځو تنه هندوان ژوبل او یا وژل شوي وو، مګر کله چې سیکانو او هندوانو د مسلم لیګ خبره ومنله او وار دوی ته ورسېده، نو د مسلمانانو ژوند او مالونو ته دومره تاوان او خرابۍ ورسېدې چې له عقل او ګومان څخه وتلي وو. بیا نو مسلم لیګ د دې لپاره چې دا ګډوډۍ دوامداري وساتي، په دې نوم چې د کلکتې کسات (انتقام) واخلي، په نوخالي یې حمله وکړه. دوی د هندوانو لپاره دوزخ جوړ کړ او په نوخالي کې یې داسې کړنه او ظلمونه وکړل چې هر بشر چې انساني زړه ولري، د هغوی په هکله به ټکر شي او د شرم ککره به ښکته وځړوي. برتانویانو له خپلې پالیسۍ او د (ډیوایډ اینډرول) له فورمول سره سم یې هندوان هم پخپل تور (جال) کې ونیول. هندوانو بیا پخپل وار د کسات (انتقام) په ترخ کې د چنګېزخان د نوم او کارنامو یادګار په بهار کې جوړ کړ. د مسلم لیګ خوب رښتینی شوی و. هغه ورځ چې د خدای له درباره یې غوښتې وه د سهار سپېدې یې وچودلې. د دغو ناپاکو پلانونو شاته چې مسلم لیګ په لاس کې نیولي وو. څه پراته وو؟ او په ټول هېواد کې د دغو نفرتونو د اور له لګوني او د کسات له اخیستلو مقصد څه و؟

ولې د دوی لاسونه د خپلو هېوادوالو په وینو سره ککړ وو. له دې ټولو خبرو دا مفهوم لاسته راځي چې: یا مسلم لیګ د زور او پیاوړتوب په لاس راوړلو لپاره وړی و او یا دا چې غوښتل یې چې هېواد ټکر ټکر کړي. برتانویان په دې حقیقت ډېر خوښ وو چې ورڅرګنده شوه چې مسلم لیګ یې د لاس آله و او په لندن کې یې د کارګر حکومت ته داسې ور ترسترګو کړل چې ګوندې هندوستانیان یوازې هغه ځوک وو چې یو د بل وینو ته تږي وو، د یوه او بل

د پښتو راغورځولو پسې وو او خپل هېواد او آزادۍ ته يې کوم قدر او قيمت نه ورکاو.
په هندوستان کې حکومتي مامورينو داسې فکر کاوه چې «حکومت بايد په دې پوه شي چې په هندوستان کې برتانوي تسلط او اداره ډېره ضروري وه، که نه نو د دې هېواد اولس به د يوه بل وينې وچښي !». زه پخپله بهار ته لاړم. په پټنه کې مسلمانانو ته ډېر تاوانونه رسېدلي وو. په ټول بهار کې کورونه لوټ شوي وو، له منځه وړل شوي وو او اورونه وراچول شوي وو، برسېره پر دې ډېر ګڼ شمېر وګړي وژل شوي وو. زه په کليو کې وګرځېدم، ډېرې خرابۍ رسېدلې وې. ډېر خلک تللي وو او کوم څوک چې پاته وو په کمپونو او خېمو کې يې ژوند کاوه. په دې ټولو خرابيو او فسادو برسېره بيا هم د مسلم ليګ چل ول لا مخ پر وړاندې روان و.
هغوی غوښتل چې له دغه ټولو توربختيو څخه سياسي ګټه واخلي او هڅه يې کوله چې ټول بېوزلان دې ته وتړي چې بنګال ته مهاجرت وکړي او زه په دې وېرېدم چې څنګه به دا امکان ولري چې هغوی پخپلو کليو او کورو کې ځای په ځای شي.
مګر مسلم ليګ دوی دومره تر فشار لاندې کړي و چې زما خبرو ته يې غوږ نه نيولو. د مسلم ليګ د ليډرانو د ليدلو لپاره لاړم. دوی ټول د بارستر يونس په ببشانه بنګله کې ننوتلي وو-کله چې زه ورغلم، نو دوی په څښلو او خوړلو لګيا وو، ما ورته وويل چې: «زه د لته راغلی يم چې له تاسو څخه دا غوښتنه وکړم چې اوس دا ټولې بدمرغۍ او توربختۍ پای ته ورسوئ. ايا اوس خرابۍ له حده تېرې نشولې؟ که چېرې تاسو غواړئ چې دا بېوزلي خلک بنګال ته هجرت وکړي، که تاسو غواړئ چې هغوی هلته ځای په ځای شي، زه هېڅ اعتراض نه لرم، مګر ستاسو لپاره به دا مناسبه نه وي چې هغوی د خپلو آرزوګانو لپاره استعمال کړئ. دغو خلکو مخکې له مخه ډېر کړاوونه تېر کړي دي. لطفاً نور يې مه ځوروئ !» مګر د مسلم ليګ ليډرانو کوم زړه سوی ونکړ او ټول بهاريان يې بنګال ته واستول. مونسون رانږدې

شوی و. ما دا هڅه کوله چې که چېرې وکولای شم مخکې له دېنه چې بارانونه پیل شي د دې خلکو کورونه جوړ کړم او ځای په ځای شي. مګر د مسلم لیګ مشرانو له ما سره کومه مرسته ونکړه. دا څرګنده وه چې دوی د جوړولو او اصلاح لپاره نه وو، بلکې د خرابۍ او ویجاړولو په هڅه کې وو. هغه مسلمانان چې بنګال ته یې هجرت وکړ له هغو څخه یې لا ډېر په بد حال و کوم چې شاته پاتې شول. ځینې په لارې مړه شول او ځینې یې هم په بنګال کې. کوم څوک چې ژوندي پاتې شول هغوی پښتني ته لاړل. دوی اوس احساس کړې وه چې د مسلم لیګ په وس کې هم نه وه او هم یې نه غوښتل چې له دوی سره مرسته وکړي او په دې هم پوهېدلي وو چې دوی د مسلم لیګ په سیاسي لوبه کې د شطرنج د پیاده ګانو په څېر استعمال شوي وو. ډېرو مسلمانانو مخکې له دې نه چې له خپلو سیمو څخه هجرت وکړي خپل ډېر قیمتي مالونه یې خښ کړي و او اوس بېرته په دې هڅه کې وو چې که څوک پیدا شي چې هغوی خپلو سیمو ته وګرځوي او خپل ملکیتونه تصرف کړي. مګر مسلم لیګیان له پښتني څخه نشو وتلای. زه یوازینی څوک وم چې له هغو خلکو سره مې مرسته وکړه چې بېرته خپلو سیمو ته لاړ شي او خپل ملکیتونه بېرته واخلي. څنګه چې دې خلکو ډېرې خواشینۍ او ځورونې لیدلې وې، نو ډار او وېره ور باندې زور شوه ما ته راغلل او ویې ویل چې مونسون رانږدې شوی و او دوی د ژوند کولو او اوسېدلو لپاره سرپناوې نه لرلې. له ما یې غوښتنه وکړه، چې د بهار په حکومت زور واچوم تر څو دوی ته د بارانونو له پیل څخه د مخه کورونه جوړ کړي. زما له غوښتنې سره سم د بهار حکومت هم عملي ګام واخیست او د کورونو په جوړولو یې پیل وکړ. مونسون ډېر رانږدې شوی و، خو له بلې خوا د کورونو جوړولو کار هم ښه چټک مخ پر وړاندې روان و.

مګر ما خیال وکړ، که چېرې مهاتما ګاندي بهار ته راشي، نو د کورونو جوړولو کار به نور هم پسې اوچت شي او مخکې له دېنه چې باران پیل شي پای ته به ورسېږي. نو ما ګاندي ته چې هغه وخت په نوخالي کې ؤ ولیکل.

په نوخالي کې هم ډېر تاوانونه رسېدلي وو. کله چې زما ليک وروړسېد ، بې له درنګه راغی او په کليو کوڅو کې راوګرځېد. کوم ځای ته به چې لاړ، نو خلکو ته به يې تسلي ورکړه او په زړونو کې به يې ورته نوې هيلې پيدا کړې. د ودانولو کار هم ډېر چټک شو. مريد ولابن چې د ګاندي سکرتره وه، هم له ده سره راغلې وه. نوموړې هم په دې بېوزلو مسلمانانو زيات زړه سوی وکړ او د هغوی په هکله يې ډېر څه وکړل. د دې د بشر دوستۍ روحيه به هېڅکله زما له زړه څخه ونه وځي او تل تر تله به په دې هکله د نوموړې درناوی کوم. په هغه زمانه کې زمونږ ترمنځ د پلار او لور په شانته رابطه پيدا شوله او تر اوسه پورې لا دوام لري.

***

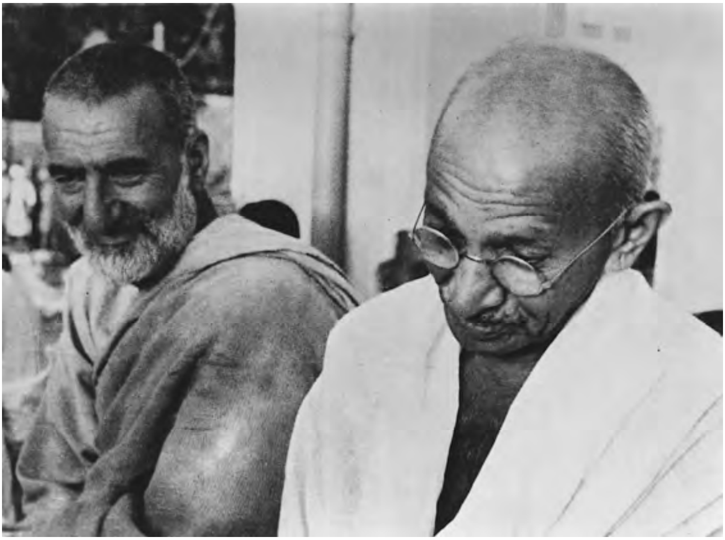

د هندوستان وېش

د بهار د پېښې څخه وروسته اوس دا وخت رارسېدلی ؤ چې مسلم لیګ له پنجاب او شمال صوبه سرحد څخه کسات واخلي. مسلم لیګیانو یوازې د هندوانو او سیکانو ملکیتونو او شتمنۍ غضب نکړې، بلکې د دې لپاره چې قانوني حکومت له پښو وغورځوي او په ځای یې غیر اسلامي او د قانون په خلاف د حکومت جوړولو هڅه وکړي، نو په بېځایه اعتصابونو او لمسونو یې پیل وکړ.
زه لا تر اوسه پورې په بهار کې وم او د مسلمانانو په منځ کې مې کار کاوه. سرحدي اسامبلۍ په کار پیل کړی ؤ. په پنجاب کې د ملتان، امرتسر، امبالا، راولپنډي او ګجرات په سیمو کې اعتصابونه پیل شول. له هغه ځای څخه یې پېښور ته غزونې وکړې. مسلم لیګ د دې لپاره چې ډاکترخان صاحب دې ته وتړي چې له خپلې وظیفې څخه استعفا وکړي، نو د ده پر ضد یې په ډول ډول پروپېګنډو او لمسوونو لاس پورې کړ. هغوی د پېښور په لیارو کوڅو کې د بې ګناه خلکو په وژلو او ژوبلولو پیل وکړ. د دې لپاره چې له هزاره ضلعې څخه یو تن هندو نجلۍ راوګرځوي، مسلم لیګانو په اولسي بغاوت پیل وکړ. له دوی سره دا معنوي قدرت نه ؤ چې ډاکتر خان صاحب ته په مخه ورشي؛ دا ځکه چې نوموړی پخپله او وزارت یې ډېر پیاوړي وو. نو هغه وو چې په تخریب او منافقتونو یې پیل وکړ.
جواهر لال او د کانګرس نور غړي چې په موقتي حکومت کې وو، په دې ناڅاپه لمسوونو ډېر خواشیني شوي وو. په پای کې په ټولو هیلو برسېره حتی کانګرس هم دې ته راضي شو چې هندوستان باید ووېشل شي. د ۱۹۴۷ کال د جون په دریشتمه نېټه لارډ مونټ باټن د هندوستان د وېش اعلام وکړ-کانګرس او مسلم لیګ هم خپله

مننه څرګنده کړه. ډاکتر خان صاحب د مسلم لیګ ټول بندیان خوشې کړل. برتانویانو د کانګرس د بندیانو لپاره جېلونه د کلپونو په شان ته جوړ کړي وو، په صوبه سرحد کې به بندیان د چکر وهلو لپاره د باندې وتل او حتی د شپې تېرولو لپاره به خپلو کورونو ته تلل. د کانګرس حکومت یوازې په نوم ؤ. برتانویانو له ډاکتر خان صاحب سره یوه کوچنۍ مرسته هم نه کوله، مګر د هندوانو لپاره د خدای فضل شوی ؤ ځکه چې ګورنر دوی ټول نشو ځورولای، ولې چې ډاکتر خان صاحب په مخ کې ؤ، ګورنر هم د ډاکتر خان صاحب په مخ کې لوی خنډ ؤ او ده ته یې موقع نه ورکوله چې د هندوانو هغسې ساتنه چې په زړه کې یې وه وکولای شي. د ډاکترخان صاحب او ګورنر تر منځ ربښتینی اختلاف دا ؤ چې ډاکتر به د یوه لږ شمېر پښتنو له حقوقو څخه د فاع کوله. ځینو انګرېز مشرانو او هغو چا چې د مسلم لیګ سندرې یې ویلې او د هغوی موزیک ته یې نڅا کوله، داسې ادعا وکړه چې باید د خدایي خدمتګارانو وزارت ړنګ شي او د محکوم مرکزي پښتونستان ایالت د ګورنر تر فرمان لاندې شي. (دا هغه ګورنر «کارو» ؤ چې له هندوانو سره یې دښمني کوله او د مسلم لیګ خوږ ملګری ؤ) دوی د دې لپاره چې خپلې غوښتنې په ځای کړي، په منافقت او دوه مخۍ یې داسې غږ پورته کړی و چې ګواکې د خدایي خدمتګارانو حکومت د دوی ساتنه نشوه کولای، په دې خبر نه وو چې پخپل تابوت یې مېخونه وهل.

د پېښور په ښار کې دوکانونه تړلي وو، هندوانو او سیکانو ځانونه د ننه په کورو کې پټ کړي وو، په دې برسیره بیا هم د تړلو ورونو شاته پخپلو کورونو کې یې هم مال-اولاد او عزت ساتلی نه ؤ. پېښور ته لس زره تنه خدایي خدمتګاران په سرو یونیفورمونو کې راغلل چې هندوان او د ښار نور اوسېدونکي وساتي. څنګه چې د خدایي خدمتګارانو د راتګ خبر یې غوږونو ته ورسېد -بې له درنګه هندوان راووتل-دوکانونه خلاص شول او

نورمال تجارت پیل شو. هغوی پوهېدل چې مال او مالونه به یې اوس ساتلی وي. خدايي خدمتګاران شپه او ورځ پیره وو او د خلکو هیلې هم کله چې به یې سرې جامې ولیدلې-نوې کېدلې او پوهېدل به چې اوس نو ډار نشته.

د انتخاباتو په وخت کې مسلم لیګ یو پنجابي منصبدار میجر خورشید د دې لپاره چې له دوی سره په رایو ورلو کې مرسته وکړي ورلېږلی ؤ. نوموړی منصبدار د بدې رویې په هکله له عسکری ځخه شړل شوی ؤ. مسلم لیګ میجر خورشید په دې هیله هلته استولی ؤ چې د پښتنو ترمنځ شخړه راپورته کړي. هغه لکچرونه چې نوموړي د مسلم لیګ لپاره په پېښور کې ورکړل ډېر د نفرت او کرکې سبب وګرځېدل. میجر به دا د خلکو غوږونو ته رسوله چې د کانګرس ځو تنه غړي په دې هڅه کې دي چې ټول اولس د خپلې ګوتې لاندې وساتي باید هغوی ووژل شي. ده به ویل چې: «ولې چاته څه پیسې ورنکړو چې هغوی په قتل ورسوي-دا کار ممکن د لس یا شل زره روپیو نه وي، مګر ترهغه پورې چې دوی له مخې نه وي لرې شوي، زمونږ هېڅ کار به پر مخ لاړ نشي.» له دا ډول لکچرونو د ده مقصد دا ؤ چې خلک به مغشوش کاندي او پخپلو منځونو کې به په شخړو لاس پورې کړي. ده داسې فکر کاوه چې که چېرې یو تن خدايي خدمتګار ووژل شي، نو پښتانه به د هغه په کسات اخیستلو پسې راپورته شي او د مسلمانانو نور مشران به له منځه یوسي. په پای کې به نو دوی په خپلو منځونو کې داسې سره ولوېږي او دښمني به یې دومره اوږده شي، چې نور هر څه به یې له یاده ووځي او خاتمه به یې نو خامخا د دوی انهدام وي. د میجر خورشید یوازې مقصد دا نه ؤ چې خدايي خدمتګاران له منځه لاړ شي، بلکې د دوی مقصد له ټول پښتون او پښتني ټولنې ځخه ؤ. مګر کله چې زمونږ خلکو د میجر خورشید وروستنی هدف وموند، نو سمدلاسه یې د خدايي خدمتګارانو د ساتنې لپاره بل سازمان جوړ کړ. د دې سازمان نوم پښتون زلمی ؤ-غړي یې ځوانان وو او د عدم شدت په تیوري یې هم عقیده نه درلوده.

د دوی دلیل په دې هکله دا ؤ چې خدايي خدمتګارانو له شدت څخه کار نه اخيست، مګر نورو پر هغوی ظلم او تېری کاوه، نو د دې لپاره هغوی د ځوانانو طبقې ته چې له دوی څخه په ځينو مواقعو کې دفاع وکړي ضرورت درلود. هغوی د اولس ترمنځ داسې اعلام وکړ چې پښتون زلمي به له دې وروسته د خدايي خدمتګارانو ملاتړ وکړي. مسلم ليګ د دې سازمان پر ضد يو بل سازمان جوړ کړ چې د غازي پښتون په نوم ياد شو. ځينې خانانو او ملکانو چې تر اوسه پورې هم د انګرېزانو وفادار وو، له مسلم ليګ سره يې زړه سوی ښکاره کړ، مګر دومره جرئت يې نه درلوده چې د ميجر خورشيد کارروايي مخ پر وړاندې يوسي ځکه چې دوی پوهېدل چې که چېرې دا کار وکړي، نو ژوند کول به يې په لوی خطر کې وي. نو دا د ميجر خورشيد او پنجاب د پلانونو پای ؤ چې غوښتل يې پښتانه تار په تار او ټکر ټکر کړي. زه ډېلي ته تللی وم چې د کانګرس د اجرايوي کمېټې په غونډو کې ګډون وکړم. دا هغه غونډه وه چې د هندوستان د بېلېدو او وېش خبرې په کې کېدلې. زه او ګاندي د بېلېدو پر ضد وو. زه نه پوهېږم چې نورو غړو په دې هکله څه فکر کاوو ځکه چې لاتر اوسه مو له هغوی سره خبرې نه وې کړې، مګر سردار پاټېل او راجا ګوپا لچري له بېلېدو سره موافقه درلوده او پر نورو يې هم زور اچولو. په دې غونډه کې په شمالي صوبه سرحد کې د ريفرنډم په هکله هم خبرې وشوې. زه او ګاندي د ريفرنډم پر ضد هم وو. ما ورته وويل چې د ريفرنډم لپاره هيڅ کوم ضرورت نه ؤ. پروسږ کال هم د پاکستان او هندوستان په مسئله ريفرنډم وشو، مونږ انتخابات له مسلم ليګ څخه په پوره اکثريت وګټل. نو بل ريفرنډيم به مو له دې څخه ساده نکړای شي.

سردار پاټېل او راجاګوپالچري له مونږ سره سترګې په سترګو نشو کېدلای چې په دې هکله راسره خبرې وکړي، مګر په حقيقت کې يې د کانګرس په اجرايوي کمېټې زور اچولی ؤ او د ريفرنډم ضرورت يې ډېر شديد باله، په پای کې اجرايوي کمېټې له دوی سره دا خبره ومنله او د دواړو (د

هندوستان وېش اوریفرنډم) په هکله یې رایې ورکړې. په دې فرصت کې ما ګاندي او اجرایوي کمېټې ته وویل چې مونږ پښتانه د هندوستان د آزادولو لپاره د دوی په څنګ کې اوږه په اوږه ولاړ وو او په دې هکله مو ډېرې سربښندنې او قربانۍ ورکړې دي، مګر تاسو اوس مونږ یوازې پرېږدئ او د لېوانو په خولو کې مو اچوئ. مونږ د هندوستان او پاکستان د مسئلې په هکله انتخابات وکړل او په هغو کې په ډېر اکثریت بریالي شو. آیا په دې هکله چې پښتنو څه غوښتل کوم شک شته دی؟

دا خبره ټولې نړۍ ته ښکاره وه. دا یو دلیل ؤ چې مونږ ریفرنډم نه غوښتلو. بل دلیل هم دا ؤ چې هندوستان مونږ په ډاګ پرېښودو. نو مونږ «د هندوستان یا پاکستان» په نوم د څه لپاره ریفرنډم وکړو؟!

رښتیا خبره خو دا ده چې د کانګرس د دې ضعف په هکله زمونږ وګړي ډېر خواشیني او په غصه شوي وو همدا دلیل ؤ چې مونږ ویل چې که چېرې ریفرنډم کول څوک غواړي، نو په دې مسئله به وي چې «پښتونستان که پاکستان؟!»

غوره خبره دا ده چې مونږ کانګرس خوشې نکړ، مګر کانګرس مونږ په ډاګ پرېښودو! که چېرې مونږ له کانګرس څخه لاس اخیستی وای، نو برتانیې به مونږ ته هر څه چې مو غوښتل راکړي وای- خو مونږ دا کار ونکړ. زه باور لرم چې که کانګرس دا خبره داسې ټینګه کړې وای، لکه کومه یې چې د ګورداسپو ټینګه کړه او یا یې داسې ټینګار کړی وای، لکه څنګه چې جناح د دې خبرې په هکله وکړ، نو ضرور به برتانویانو د کانګرس غوښتنې ته غاړه ایښودلې وای.

زمونږ لویه بدمرغي دا ده چې ګاندي زمونږ په منځ کې نشته. که چېرې هغه ژوندی وای، زه باور لرم چې له مونږ سره به یې مرسته کړې وای. مونږ له جواهر لال نهرو څخه ډېرې هیلې لرلې-ده لوی خدمتونه وکړل، مګر نه پوهېږم چې د پښتنو لپاره یې ولې څه ونکړل؟!

کله چې د کانګرس اجرایوي کمېټې د هندوستان د وېش او ریفرنډم په

هکله رای ورکړې، ماته داسې څرګند پدله لکه چې پر ټولو پښتنو يې د اعدام حکم کړی وی.
زه په ډېره خواشينۍ په چرتونو کې ډوب کېناستم. مولانا آزاد هم زما ترڅنګه ناست ؤ. نوموړي راته نصيحت وکړ: «ته بايد اوس له مسلم ليګ سره يو ځای شې.» دا خبره اوس لاهم زما په ککره کې پرته ده او له ياده مې نه وځي چې څنګه دا توربخته او بدمرغه ټکی د ده له خولې راووت. تر اوسه پورې يې لا په سبب نه پوهېږم؛ دا ځکه چې مولانا لکه زما په شان د مسلم ليګ د ټولو کړو وړو او اساساتو کلک مخالف ؤ او په دې وخت کې د هغوی په پاليسو کې کوم داسې بدلون هم نه و راغلی چې مونږ لږ څه خوشبين شو او له هغوی سره يو ځای کېدو ته مينه دار شو. مسلم ليګ ټول عمر د تخريب لپاره فعاليت کاوه، مګر ما خپل عمر د جوړونې او اصلاح لپاره وقف کړی ؤ. که مولانا داسې فکر کولو چې زه بايد له مسلم ليګ سره يو ځای شم نو ولې يې پخوا راته دا خبره نه کوله؟ ولې يې دا ټول وخت خپله مفکوره له ځان سره پټه ساتلې وه؟ پداسې وخت او داسې حالت کې د داسې خبرې کول لکه چې مولانا وکړه نه يې په ما کومه اغېزه درلوده او نه د ګټې وړ خبره وه. زه خپل اساسات او عقيده او خپل فکر ګړی په ګړی نه شم بدلولای او نه دا غواړم چې زما هېواد او اولس د کربوړي په شان ته بڼه بدله کړي.
کله چې بيا د احرار جنبش (مجلس الاحرار اسلام) د هندوستان له وېش څخه وروسته له مسلم ليګ سر يوه ځای شو -لياقت علي سخته ضربه ورکړه او له ليګ نه يې وشړلو.

***

آیا آزادي داسې وي ؟

د پاکستان د جوړېدلو په لومړنیو اتلسو کلونو کې ما پنځلس کاله په جېل کې تېر کړل. د دې جېل په اوږدو کې- خدای دې هرڅوک له داسې ترخو تجربو څخه وساتي ! آمین- په زرګونو خدایي خدمتګارانو ژوند له لاسه ورکړ. هغوی یوازې بندیان نشول، بلکې له هغوی سره داسې کړنې وشوې او داسې ظلمونه وربانديې وشول چې هېڅ بشر یې طاقت نشي کولای. د هندوستان او پاکستان له وېش څخه وروسته ما وویل:
«اوس چې د پاکستان جوړېدل رښتیني شول او دا حقیقت د کانګرس او مسلم لیګ لخوا ومنل شو ، زما یوائینۍ هیله دا ده چې بې له دې چې د کومې برخې غوښتنه وکړم- خلکو ته خدمت وکړم. زما اولس هم اوس د دې هېواد یوه ټوټه یادېږي، نو مونږ به هم د دې هېواد لپاره له وسه سره سم خدمت وکړو.»
لېکن پاکستاني حکومت په دې باور نه کاؤ او حتی زه یې متهم کړم، چې ګوندې د دوی اصلاحي پلانونه مې تخریبول.
هغه وو چې په جېل کې یې واچولم. داسې بهانې یې جوړې کړې چې زه په سرحدي سیمو کې راګرځېدلی وم. زما زوی ولي هم په همدغه بهانه بانديې بندي شو او لږ څه وروسته د ډاکتر خان صاحب او غني پای هم داسې شو.
زه د کوهاټ د ډپټي کمیشنر مخ ته وروستلای شوم. نوموړي له ما څخه د نبې رویې تعهد وغوښت. ما ورڅخه پوښتنه وکړه چې ولې؟ ده راته وویل چې زه د پاکستان مخالف وم. کله چې ما ورڅخه غوښتنه وکړه، چې آیا د دې خبرې اثبات کولای شي ! ده مې په جواب کې وویل چې: «دلیل او خبرې جواز ندي». نو ما هم د تعهد له ورکولو څخه انکار وکړ. هغه وو چې په هغه شبېه یې زه په درې کاله ریاضت بند محکوم کړم او د مونت ګومري جېل ته یې واستولم.

ماته د دې بند له مودې څخه کوم کموالی رانکړ شو او کله چې مې د بند موده خلاصه شوه، نو له یوه اصل سره سم چې په ۱۹۱۸ کال کې جوړ شوی ؤ، تر شدید او نږدې نظارت لاندې وم.
د ۱۹۵۴ کال د جنوري تر میاشتې پورې خوشې نه شوم او کوم وخت به که چېرې خوشې هم وم، نو دا به هم یوازې په نوم ؤ. زه بیا بیا په بندونو محکوم شوم او په دې ډول پنځلس کاله ما د پاکستان په جېلونو کې تېر کړل. که څه هم مونږ خو کوم جرم نه وکړی، مګر د پاکستان حکومت داسې ظلمونه او ناروا اوې راسره وکړې چې هېڅکله مو د خارجي تېرې کوونکو لاندې نه وې لیدلي. برتانویانو هېڅکله زمونږ کورونه لوټ نکړل، مګر د پاکستان «اسلامي حکومت !» دا کار وکړ.
برتانوي حکومت هېڅکله مونږ له خبرو کولو او د ورځپاڼو له نشرولو څخه ونه ګرځولو -مګر د پاکستان اسلامي حکومت ! دا دواړه کارونه وکړل. زه په دې ډول خبرې نورې پسې کولای شم-مګر ګټه به یې څه وي؟ په چارسده کې د جمعې په ورځ پښتانه او د پښتنو ښځې جومات ته د لمانځه کولو لپاره روان وو. د هغوی په لاسو او سرونو باندې قران مجیدونه وو. کله چې د جومات وره ته ور نږدې شول او ننوتل، نو د پاکستان د اسلامي حکومت ! سپاهیانو ورباندې خپلې ماشینګړې را واړولې او د ګولیو باران یې ورباندې جوړ کړ. یوازې پښتانه او د پښتنو ایمانداري مېرمنې په ګولیو غلبېل غلبېل نشوې، بلکې د قرآن پاک له پاڼو هم ګولۍ ووتلې !
په جېل کې د پاکستان د «اسلامي حکومت» د برتانویانو په اندول لس چنده پر مونږ ظلمونه او ناروا اوې کولې. په پاکستان کې د ټولې شپې په اوږدو کې زمونږ د جېل په بارکونو او کوټو کې څراغونه نه وژل کېدل. په حیدرآباد (سند) کې زه په توقیف کې کوټه قلفي وم او هېچا ته اجازه نه وه چې له ما سره لیدنه او کتنه وکړي. د هغه ځای هوا زما له وجود سره موافقه نه وه او زمونږ روغتیا ته یې ډېر تاوان را ورساوه چې په پای کې سخت ناروغه شوم. ما ته د بدوډو ناروغي راپیدا شوه چې دې ناروغۍ مې په

پښتو بده اغېزه وکړه. د هغه ځای جېلوان یو پنجابی مسلمان و او هېڅ ډول زړه سوی یې نه درلود.
که څه هم یو ځل یې کومه دوا راکړه، مګر هغې کوم تاثیر ونکړ.
وروسته بیا د لاهور جېل ته واستول شوم. تر هغه پورې لا ناروغ وم. له هغه ځای نه د مونټ ګومري بندیخانې ته واستول شوم او توقیف یې کړم، صحت مې لا ښه نه ؤ او په حقیقت کې ورځ په ورځ مخ په خرابېدو ؤ.
ما پنځلس کاله د برتانیې په بندیخانه کې تېر کړل او پنځلس کاله د پاکستان اسلامي حکومت جېلي کړم او جرمونه یې هم را باندې پرې کړل. یو ځل یې په لیو کې زما ځمکه چې بیه یې پنځوس زره کلداري کېدله په پنځلس زره کلداري ضبط کړه.
که برتانویانو له مونږ سره ظلم کاوه، هغه خو مو دښمن ؤ، مګر زه په دې خبره نه پوهېږم چې ولې او د څه لپاره د پاکستان اسلامي حکومت زه او په زرګونو خدایي خدمتګاران په جېلونو کې دومره کلونه واچولو. متاسفانه د پاکستان په مقابل کې له ما سره کومه ښه خاطره او ښه احساس نشته دی. پاکستان د نفرت په اساس جوړ شو. پاکستان په مینه ونه زېږېد، بلکې په نفرت کې وزېږېد، په نفرت کې لوی شو او په نفرت او بدبینۍ کې مخ پر وړاندې روان دی. پاکستان د انګرېز له غوښتنو سره سم په دې منظور جوړ شو چې تل ترتله به د مسلمانانو او هندوانو ترمنځ شخړې روانې وې او دا به یې هېره وي چې دا قدرت خو وروړګلوي هم کولای شي. له پاکستان سره دا قدرت نشته چې په سوله او ملګرتوب کې ژوند وکړي. هغه غواړي چې د پاکستان اولس د اعتصابونو، شخړو او «جهاد» په ترڅ کې تر خپل کنترول لاندې وساتي.

***

آیا مونږ خپل اعتبار خوړلی دی ؟

په دې کتاب کې مولانا آزاد وايي: «په کلکته کې ځینې پښتانه زما پوښتنې ته راغلل. کله چې ما له چای سره هغوی ته کلچې وړاندې کړې، نو دوی وویل چې مونږ پخوا هېڅ کلچې نه دي خوړلې. دوی ورپسې زیاته کړه چې ډاکتر خان صاحب او پاچا خان کلچې خوري او مونږ ته هېڅ نه رارسېږي !» مولانا صاحب څو ځله صوبه سرحد ته تللی او پخپله یې د پښتنو مېلمه پالنه لیدلې ده. ده ته به دا هم ښکاره شوې وي چې زمونږ ترمنځ څومره عدالت او برابري موجوده وه. پښتانه دومره وږي هم نه دي چې پخپل ژوند کې یې کلچې نه دي خوړلې. مېلمانه خو پرېږده، زه خپله ډوډۍ له نوکرانو سره یو ځای خورم او څه چې ماته رارسېږي هغه دوی ته هم ورسېږي. زمونږ په هېواد کې دا ډېر لوی شرم دی چې څوک له چای سره کلچې وخوري او مېلمنو ته چې په هغه ځای کې وي څه وړاندې نکړي. نو زه نه پوهېږم چې په کلکته کې مولانا آزاد لیدلو ته څنګه پښتانه ورغلي وو !؟

مولانا صاحب پخپل کتاب کې داسې هم وايي: «ډاکتر خان صاحب او پاچاخان د دې په ځای چې هغه پیسې چې د کانګرس لخوا ورکړل شوې وې، پخپل ایالت کې ولګوي، هغه به یې مرکز ته استولې» نو د مولانا په نظریه همدا سبب شو چې دې ډول اقتصادي چال چلن زمونږ د تحریک تاثیر کم کړ او له منځه یې یووړ. د خدایي خدمتګارانو جنبش لکه د نورو جنبشونو په شان تش سیاسي نه ؤ. هغه سیاسي، اجتماعي، ریفورمي او روحاني ؤ. خدایي خدمتګارانو د خپل هېواد او اولس خدمت د خدای په نوم کاوه، دوی حتی خپل یونیفورمونه هم پخپل لګښت جوړول. مونږ له کانګرس څخه هېڅ پیسې نه دي اخیستې. که کانګرس کومې پیسې هم راکړې وې، نو هغه به د پارلماني بورډ لپاره وي. مونږ د ملت او ملي ثروت څخه بېځایه ګټه اخیستل او د ځان لپاره یې په شخصي توګه استعمال د

خدای په مقابل کې لوی جرم بولو.
که چېرې دا خبره رښتیا وي چې زمونږ جنبش خپل اعتبار له لاسه ورکړی دی، نو ولې تر اوسه پورې په زرګونو خلک زمونږ ملاتړ کوي او جېلونه ورڅخه ډک دي؟ البته په دې هم پوهېږو چې هغه ټول ظلمونه او ناروا وې چې د پاکستان حکومت یې له مونږ سره کوي، یو اځینی منظور یې دا دی چې زمونږ موثریت تهدید کاندي، مګر ما ته خو نه ده څرګنده چې ترکومې اندازې پورې دوی بریالي دي. اوه ! مولانا ته ما ته داسې یو سازمان لکه زمونږ په شان ته راوښیه ! ایا دا دې په وس کې شته؟ دا هم ښه ده چې مولانا په یو خبره اعتراف کوي، چې مونږ له کانګرس څخه کومې پیسې نه دي غوښتلې او مونږ په کانګرس پورې د یوه ګډ مقصد لپاره تړلي یو. د مولانا صاحب دا خبره چې مونږ د کانګرس پیسې ببرته ګرځولې، لږ څه تفصیل غواړي. د خدایي خدمتګارانو جنبش ته هېڅ پیسې نه دي ورکړل شوې، دا خبره یو ځل بیا تکراروم چې که مونږ له کومې پیسې راکړل شوې هم وې، نو هغه به د پارلماني بورډ لپاره وې.
او په دې هکله چې مولانا صاحب وایي چې مونږ د کانګرس پیسې په ایالت کې پابندې لګولې او د ده په ګومان همدا سبب دی چې مونږ خپل اعتبار خوړلی دی، نو زه به له نوموړي څخه غوښتنه وکړم چې هڅه وکړي او په یاد یې شي چې: آیا د ده په زړه چې تر وښ نه پخوا او هغه وخت چې د خدایي خدمتګارانو جنبش نه و بند شوی، مونږ څومره قدرت درلود؟ په دې خبره خو ضرور باید پوه وي چې تل تر تله به په انتخاباتو کې مونږ بریالي وو او حکومت زمونږ په لاس کې و، مګر د هندوستان له وېش او د پاکستان له زېږېدو وروسته خو کوم انتخابات نه دي شوي، نو څنګه مولانا دا قضاوت کوي او دا ورته څرګنده شوې ده چې زمونږ اعتبار او قدرت تر کومه حده پورې دی؟
زه داسې یوې موقع او فرصت ته سترګې په لیاره یم چې په پاکستان کې رښتیني انتخابات وشي، نو هغه وخت به نړۍ ته ورڅرګنده شي چې زما

اولس څه غواړي او په چا پسې روانېږي ! ! او د پاکستاني واکدارنو ترمنځ دا او س اوس هم دا جګړه روانه ده او که څوک په انتخاباتي شواهدو برسېره زمونږ د اعتبار په هکله نور شواهد غواړي، نو زه ورته دا وایم چې:
«آیا په زرګونو بندیان په جېلونو کې نه ورستېږي؟ ایا په سلګونو خلق خپل ځانونه نه قرباني کوي؟ آیا ګڼ شمېر اولس چې په دې هم پوهېږي چې مالونه او شتمنۍ یې ضبطېږي، په تبعید کې ژوند نه کوي؟ آیا اولسونو د خپل هدف د لاس ته راوړلو او خپلو حقوقو د اخیستلو لپاره ټینګې ملاوې نه دي تړلې؟ آیا څوک تر دې زیات ثبوت هم غواړي؟ زه ولې بندي شوم؟ که چېرې ما او یا زما ګوند په هېواد کې اعتبار ونه لري، نو د پاکستان حکومت ولې دومره په وېره کې دی چې زه یې ټول عمر د پنجرو شاته وساتلم.»

***

د افغانستان پخوانی جمهور رییس حامد کرزی د المان پخواني جمهور رییس کریستیان ولف ته د
«زما ژوند او مبارزه» الماني کتاب ورکوي.
بوخوم المان ۲۰۱۵

Foreword of Publisher

This book is the Pashto translation of "My Life and Struggle: Autobiography of Badshah Khan" which was written in accordance with Badshah Khan's narration to K. B. Narag, and then it was published, in English, in India in 1969. It was translated into Pashto by Ghulam Mohammad and printed in Governmental Press in Kabul.

I saw a version of this book in Hamza Baba Library in Kama District, Nangarhar, and, after typing, it is offered to you dear readers. I appreciate the service of Ustad Sameem in this regard.

The English text of this book was reprinted by Afghanistan Times in Kabul in 2008, and its German version was printed in 2012.

As this book's Pashto version is not available in much quantity, it is reprinted in order for people to become aware of Badshah Khan's life and his struggles and act upon his path.

I compiled and published another book entitled "Quotations of Badshah Khan" from various books; I would like to rewrite what I have written in the preface of that book:

"It is reported on the media in Afghanistan almost every day about explosion, war or suicide attacks in which people get wounded or lose their lives. A main cause of such situation is our people who want to satisfy their ambitions and reach to their social and political targets through violence. And this is a main cause of the three

decades war in our country, as well. Dr Mohammad Cyrus, the head of Presidency of Religious Affairs in Turkey says, “The main problem of Muslims is that they do not make their lives in accordance with their religion. Many Muslim leaders and scholars, instead of resolving problems, create problems.”

Badshah Khan paid attention to this vital issue, hundred years ago, and he struggled for resolving it. But unfortunately, Afghans either do not have the knowledge about violence or do not work for eliminating it. Unluckily, Afghans, Muslims and other people are not aware of Badshah Khan’s ideas and actions. He analyzed, examined and knew Afghan and Islamic society, and, for reforming its weaknesses, he worked successfully. He struggled for reducing his nation’s problems throughout his life. He spread his ideas on peace, brotherhood, love and nonviolence everywhere.

We and our leaders are to be blamed for not getting awareness of Badshah Khan’s thoughts and struggles and not following his path. One of the purposes of publishing of “Quotations of Badshah Khan” and other books on him is to make the society aware of nonviolence.

Dr Yahya Wardak
Kabul, November, 2015

Book Name	My Life & Struggle: Autobiography of Badsha Khan
Narrated to	K. B. Narang
Translator	Eng Ghulam Mohammad
First Edition	1974, Kabul
Second Edition	2016, Kabul
Copies	1000
Printed at	Sahar Printing Press, Kabul, Afghanistan

ISBN